

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za povijest

Diplomski rad

**Vještičarenje, čarobnjaštvo i magija u Dalmaciji, Hrvatskom
primorju i Istri u kasnom srednjem vijeku**

Diplomand: Marko Morović

Mentor: dr. sc. Hrvoje Gračanin

Komentor: dr. sc. Borislav Grgin

Zagreb, veljača 2015.

SADRŽAJ

1. Uvod	3
2. Pregled historiografije i izvora	6
3. Statutarne i zakonske odredbe	15
3.1. Terminologija vezana uz vještičarenje, čarobnjaštvo i magiju	30
3.2. Zločini i kazne	36
3.3. <i>Herbarija, artes magicae i maleficij herbarije. Štrigarije.</i>	42
3.4. Odredbe i magija	44
3.5. SATOR AREPO TENET OPERA ROTAS	50
4. Proces inkvizicije u Šibeniku 1443. godine	53
4.1. Terminologija vezana uz vještičarenje, čarobnjaštvo i magiju	63
4.2. Društvene i kulturne karakteristike šibenskog procesa	65
4.3. Čarobnjaštvo i vješticharenje	69
4.4. Magijske prakse	71
5. Zaključak	75
6. Sažetak	77
7. Summary	78
8. Bibliografija	79
8.1. Objavljeni izvori	79
8.1.1. Statuti i zakonici	79
8.1.2. Ostali izvori	81
8.1.3. Proces crkvene inkvizicije u Šibeniku	82
8.2. Literatura	82

1. Uvod

Istraživanje vještičarenja u Europi desetljećima je izvor interesa mnogih znanstvenika što, s obzirom na relativno veliku količinu izvorne građe i uopće činjenicu da se radi o vrlo popularnoj temi, zaista ne treba čuditi. Oskudnije i ponekad gotovo fragmentarne informacije koje izvori pružaju o preostalim magijskim praksama uzrok su njihove slabije zastupljenosti u istraživanjima te, posljedično, i stručnoj literaturi. Zahvaljujući naporima nekolicine stranih znanstvenika posljednjih desetljeća neke od njih ipak doživljavaju ponovno zanimanje znanstvene javnosti, što uključuje evaluaciju postojećih ali i nove teorijske rasprave i istraživanja.

U hrvatskoj je historiografiji tema vještičarenja najviše zastupljena, dok su ostale magijske prakse umnogome manje obrađene. Općenito govoreći, najviše izvora datira iz razdoblja ranog novog vijeka te se tako istraživanja povjesničara, antropologa i etnologa najviše usmjeravaju upravo na to razdoblje. S obzirom na takvo stanje, valja istaknuti kako za istraživanja i rasprave još uvijek ima prostora, posebno vezano uz izvornu građu koja pripada razdoblju srednjeg vijeka i čija bi analiza i rezultati jednoga dana svakako trebali biti objedinjeni na jednome mjestu.

Cilj ovog rada jest analiza određenih objavljenih srednjovjekovnih izvora s područja istočnog Jadrana u sastavu Republike Hrvatske, od Istre do Dubrovnika, koji još uvijek pružaju mogućnosti za daljnja istraživanja i interpretacije vezane uz magiju i magijske prakse. Rad obuhvaća razdoblje kasnog srednjeg vijeka, gotovo od početka XIII. pa zaključno s trećim desetljećem XVI. stoljeća. Zbog ograničenja u opsegu rada, u istraživanje su uključena dva tipa izvora.

Statutarne i zakonske odredbe kodificirane ili reformirane u razdoblju od početka XIII. do početka četvrtog desetljeća XVI. stoljeća u najvećem su broju slučajeva pokazatelj pravnog tretiranja osoba koje bi prakticirale određene magijske prakse. Ovdje treba istaknuti kako nije poznato da su istarske odredbe analizirane s tog aspekta, a s obzirom na bogatstvo sadržaja valja naglasiti njihov veliki potencijal. Vladimir Bayer analizirao je deset dalmatinskih i primorskih odredbi ali ovdje će uz njih biti uključene dosad propuštene iz statuta Cresa i Osora te Paga, Raba, Skradina i Šibenika. Sveukupno, riječ je o 26 statuta, među kojima je 11 istarskih. Šibenski proces iz 1443. godine protiv

žena koje su prakticirale magiju zasad je jedino poznato suđenje promatranog područja iz razdoblja koje se analizira. Istražili su ga Bayer i Đuro Tošić, no budući da za to i dalje ima prostora posvetit će mu se dodatna pažnja.

Raznolikost izvorne građe dovela je do potrebe za tematskim grupiranjem te potom i analizom, koja će počivati na teorijskim i istraživačkim zapažanjima nekih od uistinu najznačajnijih stranih i domaćih znanstvenika na tome polju. Prvenstveno je riječ o Richardu Kieckheferu, ali neće se zanemariti niti preostali koji su se bavili ovom tematikom. Među njima mogu se izdvojiti Jeffrey Burton Russell i Vladimir Bayer.

Odredbe će se analizirati u zasebnom poglavlju, počevši s pregledom njihova sadržaja, a zatim i međusobnom usporedbom. Predmet interesa čine terminologija vezana uz vještičarenje, čarobnjaštvo i magiju, tj. krivična djela i propisane kazne. U obzir će se uzeti i postojeća istraživanja. Koliko mogućnosti dopuštaju, osvrnut će se i na šire regionalno i općenito europsko područje. Sličan će se pristup primijeniti i na šibenski proces. Osim terminologije, zločina za koje su se optuženice teretile i o kojima su dale iskaze te sudske presude, ispitat će se i pozadina procesa. U to će biti uključene društvene i kulturne karakteristike, odlike čarobnjaštva i vještičarenja i konkretne magijske prakse. Određeni će se elementi preispitati ili prvi put analizirati te usporediti sa situacijom u preostalim dijelovima Europe; velikom većinom zahvaljujući Kieckheferovu djelu *European Witch Trials: Their Foundations in Popular and Learned Culture 1300-1500*.

Naputak izpovjednikom za one, koji se ogriješili o vraćanju, bakanju i čarobiji iz 1452. godine daje uvid u teološki stav o praznovjerju i bavljenju magijom, u najmanju ruku crkvenih dužnosnika s područja Hrvatskog primorja gdje je tekst i nastao, dok zapisnici biskupskih kanonskih vizitacija s otoka Krka iz razdoblja od 1565. do 1617. godine svjedoče o vjerovanjima i pojavama u zajednici vezanim uz magiju. Oba izvora neće se detaljno analizirati nego će pripomoći pri analizi određenih elemenata statutarnih odredbi i procesa. Razlog tome je već spomenuto ograničenje u opsegu rada. To je utjecalo i na izostanak analize ljekaruša ali, u nedostatku potpunijih istraživanja magijskih elemenata, također i na njihovo uključivanje u pomoć pri analizi. Kako bi to zasigurno moglo imati veliki utjecaj na tumačenje vještičarenja, čarobnjaštva i magije područja promatranog u radu, sve dok se ona ne napravi ne može se ulaziti u komparativnu analizu s područjem Gradeca i uzeti u obzir rasprava Augustina Kažotića

naslovljena „O pitanjima krštenja slika i drugim oblicima praznovjerja”, što je u svom diplomskom radu analizirala Martina Findrik. Isto tako, zbog izostanka sveobuhvatnih istraživanja ne može se napraviti komparacija niti sa kulturološki srodnim stranim područjima.

Istraživački pristup svakako bi trebao doprinijeti nešto boljem razumijevanju problematike vezane uz područja i vremenski okvir ovog rada. Rezultati istraživanja u određenim područjima i segmentima na jednom će mjestu dati nešto potpuniju sliku o vjerovanjima, prakticiranju i tretiranju magije i osoba koje su se s njom povezivale, ali u radu će se, u relativno velikoj mjeri, otvoriti nova pitanja, propitivati neke postojeće teorije, i ukazati na postojanje dodatnog istraživačkog potencijala.

2. Pregled historiografije i izvora

Iscrpniji ali, s obzirom na teme i vremenski okvir radova, ne i cjelokupan pregled stanja u hrvatskoj historiografiji u svojim su radovima napravili Zoran Čiča,¹ Deniver Vukelić,² i Martina Findrik,³ koja je uostalom najbolje sažela trenutačno stanje: „Tema vještičarenja i čarobnjaštva u hrvatskoj historiografiji nije dovoljno istražena. Pri obradi ove teme autori su se uglavnom fokusirali na progone vještica u ranom novom vijeku, uz kratki osvrt na srednjovjekovno razdoblje.”⁴ Budući da je ovdje u središtu interesa srednjovjekovna građa vezana uz vještičarenje, čarobnjaštvo i magiju s dalmatinskog, primorskog i istarskog prostora, ovo poglavlje predstavlja pregled radova u kojima je ona manje ili više obrađena ili samo objavljena, i u kojima se tematika nešto više dotiče. Započinje najopsežnijim djelom hrvatske historiografije o temi čarobnjaštva i vještičarenja pa postupno prelazi i na preostale radove i teme.

Unatoč tome što bi zahvaljujući dosezima novije historiografije neke segmente svakako mogli preispitati, *Ugovor s đavlom: Procesi protiv čarobnjaka u Evropi a napose u Hrvatskoj* Vladimira Bayera iz 1953. godine iznimno je važno i vrijedno djelo o čarobnjaštvu i vještičarenju na prostoru današnje Hrvatske.⁵ Na početku potpoglavlja *Procesi protiv čarobnjaka u Hrvatskoj do početka sedamnaestog stoljeća* u analizu je uključen izvještaj o procesu iz Dubrovnika koji se zbio između 1556. i 1558. godine i, što je mnogo primjetnije, odredbe dalmatinskih i primorskih statuta.⁶ Bolje rečeno, na njihove „odredbe o čarobnjaštvu” Bayer gleda kao na: „Posebnu grupu historijskih izvora za poznavanje razvoja progona čarobnjaka u Hrvatskoj, u razdoblju do početka

¹ Zoran Čiča, *Vilenica i vilenjak: sudbina jednog pretkršćanskog kulta u doba progona vještica* (Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 2002.), 49-68 (poglavlje *Poganka, žrtva, kazivačica*), (dalje: Čiča, *Vilenica i vilenjak*).

² Deniver Vukelić, „Svjetovna suđenja i progoni zbog čarobnjaštva i hereze te progoni vještica u Zagrebu i okolici tijekom ranog novog vijeka” (Diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2009.), 14-20 (poglavlje *Hrvatska historiografija o povijesti progona i suđenja za vještičarstvo i herezu*).

³ Martina Findrik, „Vještičarenje i čarobnjaštvo u Zagrebu od 13. do prve polovice 16. stoljeća” (Diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2013.), 10 (u sklopu poglavlja *Uvod*); 21-22 (u sklopu poglavlja *Vještičarenje i čarobnjaštvo u historiografiji*), (dalje: Findrik, „Vještičarenje i čarobnjaštvo u Zagrebu”).

⁴ Isto, 3.

⁵ Vladimir Bayer, *Ugovor s đavlom: Procesi protiv čarobnjaka u Evropi a napose u Hrvatskoj*, 2. neizmjenjeno izdanje (Zagreb: Zora, 1969.), (dalje: Bayer, *Ugovor s đavlom*). Neizmjenjena izdanja objavljena su 1968. i 1982. godine.

⁶ Isto, 215-218.

sedamnaestog stoljeća [...],”⁷ te ih je tako i zasebno analizirao.⁸ Na spomenuti se izvještaj samo kratko osvrnuo,⁹ napomenuvši gdje se u knjizi nalazi njegova cjelokupna analiza.¹⁰ Potpoglavlje *Dokumenti o progonu čarobnjaka u Hrvatskoj od najstarijih vremena do početka XVII. stoljeća* sadrži prijevod odredbi korištenih u analizi. Od onih koje se uklapaju u vremenski okvir ovog diplomskog rada, riječ je o člancima Korčulanskog i Dubrovačkog statuta, Vinodolskog zakona te Bračkog, Splitskog, Trogirskog, Hvarskog, Krčkog (Vrbanskog), Poljičkog i Riječkog statuta. Za prijevod su korištena izdanja izašla u sklopu *Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium*, te prijepis 38. članka iz Herkova *Statuta grada Rijeke*. Od već postojećih, preuzet je 59. Vinodolskog zakona, koji je preveo Marko Kostrenčić.¹¹

Ovdje se neće iznositi svi Bayerovi stavovi, mišljenja i interpretacije. U središtu interesa dio je onoga što će se moći preispitati u sklopu analiza. Bayer izražava mišljenje da: „U Hrvatskoj susrećemo sudbeni progon čarobnjaka od 13. stoljeća, iz kojega datiraju najstariji historijski podaci o toj pojavi kod nas [...].”¹² Temeljem odredbi koje je koristio zaključio je sljedeće: „Gotovo u svim statutima naših dalmatinskih i primorskih gradova, od trinaestog stoljeća dalje, susrećemo odredbe protiv čarobnjaka, iz kojih nedvojbeno proizlazi da je vlast u tim krajevima vjerovala u realnost čarobnjačkih pojava i čarobnjaštvo smatrala teškim zločinom, za koji je predvidjela najtežu moguću kaznu, spaljivanje na lomači.”¹³ Prilikom analize pokazao je da određene razlike u kažnjavanju ipak postoje.¹⁴ Prema njegovom tumačenju, progon nad čarobnjacima vršio se i u razdoblju prije kodifikacije običajnog prava.¹⁵ Kasno prodiranje teološke osnove progona, koja se odvila tijekom XVII. stoljeća, pripisuje određenoj „kulturnoj zaostalosti” hrvatskog područja.¹⁶ Do tada: „[...] i kod državne vlasti prevladava narodno shvaćanje o tome zločinu, prema kojem se tu radi o nanošenju teških šteta ljudima putem

⁷ Isto, 219.

⁸ Isto, 219-223.

⁹ Isto, 223-224.

¹⁰ Isto, 224.

¹¹ Isto, 517-521. Više o prevoditeljima i prijevodima: isto, 14-15.

¹² Isto, 215-216.

¹³ Isto, 216.

¹⁴ Isto, 222-223.

¹⁵ Isto, 216.

¹⁶ Isto, 217.

neke tajanstvene moći čije podrijetlo nije pobliže određeno.”¹⁷ Drži da upravo o takvoj štetnoj djelatnosti govore odredbe Korčulanskog i Dubrovačkog statuta.¹⁸ Ipak, pritom je svjestan da dalmatinske i primorske odredbe koje je analizirao pružaju iznimno oskudne podatke o „zločinu čarobnjaštva” i njegovoj pozadini.¹⁹ Najbitnije je sažeo na sljedeći način: „Vidimo prema tome da nam statuti naših dalmatinskih i primorskih gradova i područja prikazuju zločin čarobnjaštva u smislu ‚maleficija’, tj. takvog čarobnjaštva koje se sastoji u nanošenju teških šteta ljudima čarobnom moći, pri čemu se uopće ne govori o podrijetlu te moći niti se tome zločinu daje bilo kakav religiozni karakter.”²⁰

Osim što je statute i zakon međusobno usporedio, Bayer je u analizu uključio komparaciju određenih regionalnih i europskih obilježja. O tome će više riječi biti u narednom poglavlju, u kojemu će se još neke njegove opservacije i zaključci aktivno koristiti ili preispitati. Ovdje još treba spomenuti i činjenicu da je izostavio nekoliko već objavljenih izvora vezanih uz čarobnjaštvo i vještičarenje ili, bolje rečeno, općenito magiju.

Jedna od isprava koje je Ivan Krstitelj Tkalčić objavio 1892. godine jest *Naputak izpovjednikom za one, koji se ogriješili o vraćanju, bajanju i čarobiji*.²¹ Nakon njezina prijepisa nalaze se ovi podaci: „Iz glagolskoga rukopisa: ‚Nauk za izpovednike’ koj je napisao g. 1452. pop Mihovil sin Antona Burića u Polanah u hrvatskom primorju.”²² Tkalčić se u analizu dokumenta nije upustio jer je svrha članka „Izprave o progonu vještica u Hrvatskoj” bila objava dokumenata koje je koristio u izradi svojeg poznatog rada „Parnice proti vješticama u Hrvatskoj” iz 1891. godine.²³ Neki od njih našli su se u analizi te među dokumentima u *Ugovoru s đavlom*. Ovaj izvor Bayer je spomenuo u dijelu o dalmatinskim i primorskim statutima, u kontekstu razlikovanja teološkog od pravnog pogleda na čarobnjaštvo, tj. zločin.²⁴ Šteta što zbog velikog potencijala dokument nije u potpunosti analiziran već je praktički samo spomenut, ali isto je tako

¹⁷ Isto, 216.

¹⁸ Isto, 219.

¹⁹ Isto, 219-220.

²⁰ Isto, 222.

²¹ Dokument se nalazi u: Ivan Krstitelj Tkalčić, „Izprave o progonu vještica u Hrvatskoj,” *Starine* 25 (1892.): 2-3 (dalje: Tkalčić, „Izprave o progonu vještica u Hrvatskoj”).

²² Isto, 3.

²³ Isto, 1.

²⁴ Bayer, *Ugovor s đavlom*, 220.

pomalo neobično što se, premda ga je autor koristio, ne nalazi među objavljenim dokumentima.

U sklopu analize „pokušajnih delikata”,²⁵ Josip Šilović posebnu je pažnju posvetio trovanju.²⁶ Osim sedam slučajeva iz Gradeca s kraja XV. stoljeća,²⁷ glavnina izvora korištenih u članku „Pokušaj u hrvatskom kaznenom pravu” iz 1915. godine zapravo su dalmatinske i primorske statutarne odredbe. Od izvora koji se uklapaju u vremenski i prostorni okvir ovog rada, autor je, redom, koristio Vinodolski zakon te Krčki (Vrbanski), Korčulanski, Dubrovački, Brački, Splitski, Rapski, Trogirski, Hvarski, Šibenski i Skradinski statut, kao i Paški kazneni statut. Prijepisi odredbi nalaze se u bilješkama.²⁸ Analizi je gotovo isključivo pristupio s pravnog aspekta, a o određenim zaključcima više će spomena biti u sljedećem poglavlju. Velika je vjerojatnost da Bayer nije znao za ovaj članak jer u *Ugovoru s đavlom* nedostaju odredbe Šibenskog, Skradinskog i Rapskog statuta te Paškog kaznenog statuta.

„Vještice u Šibeniku XV. vijeka” Petra Kolendića objavljen 1928. godine prijepis je procesa protiv Marne Ratkove i njezine kćeri Dobre koje su 1443. godine optužene za prakticiranje magije.²⁹ U uvodnom dijelu autor je ukratko opisao sadržaj slučaja, davši samo najosnovnije informacije vezane uz njega i prijepis.³⁰ Unatoč specifičnoj važnosti ovog izvora,³¹ Bayer ga nije uključio u svoje istraživanje za potrebe izdavanja knjige. Analiza i prijevod objavljeni su 1985. godine u sklopu članka „Jedan proces crkvene inkvizicije u Šibeniku 1443. godine”.³² Autor nije naveo zašto ga je preveo i obradio tek kasnije, već kao umirovljeni profesor zagrebačkog Pravnog fakulteta.³³ Čiča smatra da se radi o previdu.³⁴ U uvodnoj riječi spomenuto je kako je prijepis izvora objavljen u

²⁵ Josip Šilović, „Pokušaj u hrvatskom kaznenom pravu,” *Rad Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti* 209 (1915.): 1 (dalje: Šilović, „Pokušaj u hrvatskom kaznenom pravu”).

²⁶ Isto, 10- 17.

²⁷ Isto, 15-17.

²⁸ Isto, 11-15.

²⁹ Petar Kolendić, „Vještice u Šibeniku XV. vijeka,” *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 26/2 (1928.): 358-370 (dalje: Kolendić, „Vještice u Šibeniku XV. vijeka”).

³⁰ Isto, 358.

³¹ Vladimir Bayer, „Jedan proces crkvene inkvizicije u Šibeniku 1443. godine,” *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 35/1-6 (1985.): 50 (dalje: Bayer, „Jedan proces crkvene inkvizicije u Šibeniku”); Čiča, *Vilenica i vilenjak*, 62 (bilješka 65).

³² Bayer, „Jedan proces crkvene inkvizicije u Šibeniku,” 47-71.

³³ Informacija o tome da je u mirovini nalazi se ispod naslova. Isto, 47.

³⁴ Čiča, *Vilenica i vilenjak*, 62 (bilješka 65).

Zborniku za narodni i život i običaje Južnih Slavena XXVI/II iz 1928.,³⁵ dok u uvodnom tekstu koji prethodi prijevodu uz iste informacije stoji kako je za to zaslužan Petar Kolendić.³⁶ Iako nije jasno istaknuto, zbog tih se činjenica može pretpostaviti da je Bayer koristio njegov prijepis. Što se članka tiče, u *Uvodnim razmatranjima* fokusirao se na problematiku inkvizicije, prvo na području Europe te potom i u „hrvatskim krajevima”,³⁷ a nakon toga je, uz vlastita razmatranja, opisao sadržaj dokumenta.³⁸ U posljednjem dijelu članka nalazi se prijevod s latinskog jezika.³⁹ Nije se dotakao preispitivanja zaključaka iz *Ugovora s đavlom*. Primjetan je i izostanak strane literature koja je Bayeru mogla poslužiti pri analizi šibenskog procesa. Ovdje treba istaknuti dvije monografije: *Witchcraft in the Middle Ages* Jeffreya Burtona Russella iz 1972.⁴⁰ i *European Witch Trials: Their Foundations in Popular and Learned Culture 1300-1500* Richarda Kieckhefera iz 1976. godine.⁴¹ Oba rada u nekim segmentima daju novi pogled na tematiku, ali i materijal za komparaciju. Stoga se može zaključiti kako je moguće da Bayer nije bio upoznat s novijom inozemnom historiografijom, ili da mu ona eventualno nije bila dostupna. Prije Bayera, prijevod je 1978. godine objavio Antun Kolendić.⁴² Na žalost, nije bio dostupan pa se nije mogao koristiti pri pisanju ovog rada.

U uvodnom dijelu spomenuti su zapisnici biskupskih kanonskih vizitacija s otoka Krka. Vjekoslav Štefanić sačuvane je dokumente preveo s talijanskog i u manjoj mjeri latinskog jezika,⁴³ a objavljeni su u „Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena” iz 1934. godine. Riječ je o dvanaest dokumenata: po jedan iz 1565. i 1578., četiri dokumenta u razdoblju od 1565. do 1590., pet iz 1609. i jedan iz 1617. godine. U njima se nalaze navodi o više poznatih ili nepoznatih osoba za koje se vjerovalo da se bave

³⁵ Bayer, „Jedan proces crkvene inkvizicije u Šibeniku,” 47.

³⁶ Isto, 62.

³⁷ Isto, 47-51.

³⁸ Isto, 52-62.

³⁹ Isto, 62-70.

⁴⁰ Jeffrey Burton Russell, *Witchcraft in the Middle Ages* (Ithaca i London: Cornell University Press, 1972.), (dalje: Russell, *Witchcraft in the Middle Ages*).

⁴¹ Richard Kieckhefer, *European Witch Trials: Their Foundations in Popular and Learned Culture 1300-1500* (London: Routledge, 1976.), (dalje: Kieckhefer, *European Witch Trials*).

⁴² Ljiljana Marks, „Ni o drvo, ni o kamen ...’: magične formule u hrvatskim predajama o vješticama,” *Narodna umjetnost* 44/2 (2007.): 33 (bilješka 8), (dalje: Marks, „Ni o drvo, ni o kamen ...”).

⁴³ Vjekoslav Štefanić, „Sujevjerje na Krku u XVI. i XVII. vijeku,” *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 29/2 (1934.): 229 (dalje: Štefanić, „Sujevjerje na Krku”). Podatak se nalazi ispod prijevoda zapisa iz 1565. godine.

magijom, od vještičarenja do čaranja kojemu je cilj bilo izlječenje.⁴⁴ Mogući razlog Bayerova izostavljanja i ove građe iz *Ugovora s đavlom* nepostojanje je navoda o sudskim procesima nego samo vjerovanja i priče iz zajednice, no isto je tako moguće da nije bio upoznat sa člankom. Kao i Kolendićev prijepis procesa iz Šibenika, prijevodi zapisnika objavljeni su u istoj publikaciji i stoga se nameće pretpostavka da Bayer s njome možda uopće nije imao doticaja.

Damir Karbić u članku „Marginalne grupe u hrvatskim srednjovjekovnim društvima od druge polovine XIII. do početka XVI. stoljeća (Postavljanje problema i pokušaji rješavanja)” iz 1991. godine analizirao je društvene „grupe koje se spominju u našim (i to objavljenim ili korištenim)” izvorima.⁴⁵ „Vračari (malefici)” definirani su kao jedna od zasebnih: „predstavljaju društvenu grupu osoba koje se bave magijom i čaranjem, dakle profesijom povezanom s uspostavljanjem veza s natprirodnim silama. Često pripadaju nekom drugom društvenom sloju, a društveni se stav mijenjao tokom stoljeća.”⁴⁶ Koristeći pojam „čarobnjaci”, za koji se može pretpostaviti da je istovjetan „vračarama” jer nije naveden razlog promjene termina, za Karbića je marginalnost ili isključenost takvih pojedinaca posljedica progona od strane državne ili crkvene vlasti.⁴⁷ Kao kriterij za to, za grupu koja se ionako nalazila između ta dva stanja, naveo je „religioznu neuklopljenost”.⁴⁸ Zahvaljujući velikoj količini dodatnih izvora koji će se analizirati u ovom radu, rezultati će se moći sagledati i u ovom kontekstu.

Pisan za dugo očekivanu *Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition*, izdanu 2006. godine, članak Trpimira Vedriša „Croatia” kratak je pregled povijesti vještičarenja na prostoru današnje Hrvatske.⁴⁹ Temeljeći se na već postojećoj literaturi,⁵⁰ rad pruža osnovne informacije, ujedno i s područja srednjovjekovne i ranonovovjekovne

⁴⁴ Isto, 229-232.

⁴⁵ Damir Karbić, „Marginalne grupe u hrvatskim srednjovjekovnim društvima od druge polovine XIII. do druge polovine XVI. stoljeća (Postavljanje problema i pokušaji rješavanja),” *Historijski zbornik* 44/1 (1991.): 56.

⁴⁶ Isto, 53.

⁴⁷ Isto, 56.

⁴⁸ Prema *Tablica 2.: Kriteriji marginalizacije i isključivanja*. Isto, 58.

⁴⁹ Trpimir Vedriš, „Croatia,” u *Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition*, sv 1-4, ur. Richard M. Golden (Santa Barbara, California: ABC-CLIO, 2006.), 233-236.

⁵⁰ Isto, 236.

Dalmacije. O dalmatinskim statutima dan je općenit i sažet pogled,⁵¹ a spominje se i šibenski proces iz 1443. godine.⁵²

Slučaj je analizirao i Đuro Tošić, u *Srednjovjekovnoj turobnoj svakodnevnicu (od prostitutke, preko vještice do vampira)* iz 2012. godine, u poglavlju *Čarobnjačko bajanje, vradbine i čarolije vještica*.⁵³ Njegov uvodni dio općeniti je pregled tematike,⁵⁴ gdje autor spominje Kolendićev prijepis i Bayerov članak,⁵⁵ a zbog termina koji se u njima upotrebljavaju osvrnuo se i na Poljički i Krčki (Vrbanski) statut, te Vinodolski i Trsatski zakon.⁵⁶ Preostali dio rada najvećim je dijelom prepričavanje sadržaja šibenskog slučaja pomoću Kolendićeva prijepisa i Bayerova članka, iz kojega je preuzeo mnoga tumačenja, ali autor također donosi i neke vlastite interpretacije.⁵⁷ U vezi s tematikom magije, čarobnjaštva i vještičarenja nije koristio noviju stranu literaturu nego isključivo starije radove hrvatske, srpske i strane historiografije. Iako se bavio marginaliziranim ženama, propustio je koristiti Karbićev članak iz 1991. godine, a nema spomena ni Šibenskog statuta.

Dalmatinski i primorski statuti objavljeni u Bayerovu *Ugovoru s đavlom* Martini Findrik poslužili su kao komparativni materijal izvorima na kojima se temeljio njezin diplomski rad „Vještičarenje i čarobnjaštvo u Zagrebu od 13. do prve polovice 16. stoljeća”,⁵⁸ obranjen 2013. godine pri Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. U radu iznimne historiografske vrijednosti spominje se i šibenski proces iz 1443. godine, pri čemu je autorica najviše koristila Kolendićev članak.⁵⁹ U uvodnom dijelu definirala je temeljne pojmove vezane uz tematiku,⁶⁰ a tijekom analize koristila je recentnu stranu literaturu. O nekim njezinim zapažanjima i zaključcima o dalmatinskom i primorskom području više će riječi biti tijekom rada.

⁵¹ Isto, 233-234.

⁵² Isto, 234, 235, 236.

⁵³ Đuro Tošić, *Srednjovjekovna turobna svakodnevnicu (od prostitutke, preko vještice, do vampira)* (Beograd: Istorijski institut, 2012.), 43-92 (dalje: Tošić: *Srednjovjekovna turobna svakodnevnicu*).

⁵⁴ Isto, 43-55.

⁵⁵ Isto, 47.

⁵⁶ Isto, 44-46.

⁵⁷ Isto, 57-92.

⁵⁸ Findrik, „Vještičarenje i čarobnjaštvo u Zagrebu, ” 3, 10, 33-34, 41-42, 48-49.

⁵⁹ Isto, 10-11, 32, 41.

⁶⁰ Isto, 3-10.

Predstoji osvrnuti se i na objavljene statute i zakonike.⁶¹ Kada je riječ o Istri, nije poznato da su odredbe koje se odnose na magiju skupljene na jedno mjesto i analizirane. Jedan od mogućih razloga što to nije napravljeno može biti izdavanje statuta u više talijanskih i hrvatskih publikacija, i to kroz duže razdoblje, te da su zbog toga desetljećima bili nepoznati ili nedostupni mnogim potencijalnim istraživačima, iako ne treba isključiti mogućnost da možda ipak postoje kakvi neobjavljeni radovi ili neobjavljena izlaganja. S druge strane, moguće je da potencijal ovih izvora nije prepoznat ili da jednostavno nisu bili predmetom interesa, što bi također mogao biti slučaj s odredbama s područja Dalmacije koje Bayer nije obradio. S obzirom na to da se radi o izdavanju cjelokupnih izvora, a rijetko kada i nešto detaljnijim analizama odredbi vezanih uz magiju, osvrt na svako izdanje nepotrebno bi zauzeo previše prostora. Ipak, stručno mišljenje pojedinih znanstvenika koji su sudjelovali pri njihovu izdavanju svakako će biti uključeno u sljedeće poglavlje.

Naposljetku, treba spomenuti izvore za čiju analizu zbog ograničenog opsega rada na žalost nema prostora. Najmanje pažnje se, barem u kontekstu magijskih praksi, pridavalo srednjovjekovnim ljekarušama, koje sadrže recepte i upute za liječenje. Analizu i transkripciju vinodolske iz XV. stoljeća objavio je Rudolf Strohal 1910.,⁶² a one iz XIV. stoljeća Ivan Milčetić 1913. godine.⁶³ Na obje se u *Glagoljskim rukopisima Jugoslavenske akademije* iz 1969. osvrnuo Vjekoslav Štefanić, davši i vlastito stručno mišljenje.⁶⁴ Najviše su analizirane jezične i paleografske karakteristike, te povijesni kontekst. Što se samog sadržaja tiče, magijske komponente samo su djelomično istražene. Vinodolske ljekaruše pažnju su ponovno dobile u članku Stelle Fatović-Ferenčić i Marije-Ane Dürriegl „Hrvatski glagoljski medicinski tekstovi s područja Vinodola. Jedan interdisciplinarni pogled.” objavljenom 2004. godine. U njemu su se autorice dotakle

⁶¹ Popisi njihova velikog dijela mogu se pronaći u: Lujo Margetić, „Perspektive daljnjeg rada na srednjovjekovnim statutima,” *Rad Hrvatske Akademije znanosti i umjetnosti* 482/39 (2001.): 1-53; Zrinka Nikolić Jakus, *Uvod u studij povijesti: Historiografski praktikum*, 2. dopunjeno izdanje (Zagreb: Leykam International, 2012.).

⁶² Rudolf Strohal, „Folkloristički prilozi iz starije hrvatske knjige: I. Različni zapisi i čaranja (Glagoljski hrv. spomenik iz 15. vijeka),” *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 15 (1910.): 120-132.

⁶³ Ivan Milčetić, „Stari glagoljski recepti, egzorcizmi i zapisi,” *Vjesnik Staroslavenske akademije u Krku* 1 (1912.): 61-69.

⁶⁴ Vjekoslav Štefanić, *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije: I. dio* (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1969.), 167-169.

problematike magičnih elemenata.⁶⁵ Rasprava istih dviju autorica „Hrvatske ljekaruše između medicine, vjere i književnosti” iz 2009. godine vrijedan je doprinos istraživanju vinodolskih ljekaruša. U njemu ističu neiskorišteni potencijal za istraživanje ovog tipa izvora, i naglašavaju potrebu za interdisciplinarnim pristupom i multidisciplinarnom suradnjom,⁶⁶ na što su već svratile pozornost u članku iz 2004. godine.⁶⁷

Vrijedi spomenuti i karlobašku ljekarušu iz 1603. godine. O njoj su u prvoj polovici 1980-ih pisali Julije Derossi, Vladimir Dugački i Ante Rukavina, uz objavljivanje transkripcije i rječnika.⁶⁸ Studija iz 2009. godine također sadrži i pretisak ljekaruše,⁶⁹ a u usporedbi s člankom analiza magijskih elemenata nije mnogo detaljnija.⁷⁰ Ljekaruša je važna iz dva razloga. Osim što sadrži jedanaest „receptata i zapisa” koji se nalaze u vinodolskoj ljekaruši iz XIV. stoljeća,⁷¹ istraživanja upućuju i na njezino srednjovjekovno podrijetlo.⁷² Budući da je problematika tek načeta, treba istaknuti kako još uvijek ima prostora za dublju analizu magijskih elemenata obje vinodolske ljekaruše, uz obavezan osvrt i na karlobašku s početka XVII. stoljeća.

⁶⁵ Stella Fatović-Ferenčić i Marija-Ana Dürriegl, „Hrvatski glagoljski medicinski tekstovi s područja Vinodola. Jedan interdisciplinarni pogled,” *Vinodolski zbornik* 9 (2004.): 252 (dalje: Fatović-Ferenčić i Dürriegl, „Hrvatski glagoljski medicinski tekstovi s područja Vinodola”).

⁶⁶ Marija Ana Dürriegl i Stella Fatović-Ferenčić, „Hrvatske ljekaruše između medicine, vjere i književnosti,” u: *Karlobaške ljekaruše iz 1603. i 1707. godine. Faksimil i obrada*, ur. Marko Pečina i Stella Fatović-Ferenčić (Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2009.), 141, 146-147.

⁶⁷ Fatović-Ferenčić i Dürriegl, „Hrvatski glagoljski medicinski tekstovi s područja Vinodola,” 251-252.

⁶⁸ Julije Derossi, Vladimir Dugački i Ante Rukavina: „Karlobaška ljekaruša iz godine 1603.,” *Senjski zbornik* 10-11 (1983.-1984.): 127, 128 (dalje: Derossi, Dugački i Rukavina, „Karlobaška ljekaruša iz godine 1603.”).

⁶⁹ Željko Poljak, „Karlobaške ljekaruše iz 1603. i 1707. godine s faksimilom i transliteracijom,” u: *Karlobaške ljekaruše iz 1603. i 1707. godine. Faksimil i obrada*, ur. Marko Pečina i Stella Fatović-Ferenčić (Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2009.), 7-108 (dalje: Poljak, „Karlobaške ljekaruše iz 1603. i 1707. godine”).

⁷⁰ Isto, 15, 17.

⁷¹ Derossi, Dugački i Rukavina, „Karlobaška ljekaruša iz godine 1603.,” 127; Poljak, „Karlobaške ljekaruše iz 1603. i 1707. godine,” 13.

⁷² Derossi, Dugački i Rukavina, „Karlobaška ljekaruša iz godine 1603.,” 128-130; Poljak, „Karlobaške ljekaruše iz 1603. i 1707. godine,” 14-15.

3. Statutarne i zakonske odredbe

Veliki broj statuta i zakona s područja kojima se ovaj rad bavi sadržava odredbe vezane uz magijske prakse. Neovisno o tome jesu li pisane srednjovjekovnim latinskim, talijanskim ili hrvatskim jezikom, s većim ili manjim međusobnim stilskim i jezičnim razlikama, pokazuju određenu sličnost. Sadržaj odredbi najjednostavnije je prikazati pomoću kronološkog tabličnog prikaza. Zbog specifičnih potreba za analizu, pojedini su termini navedeni u obliku u kakvom se nalaze u izvornicima, tj. njihovu prijepisu. Za prijevod su korišteni oni iz objavljenih izdanja statuta.⁷³ Konzultirani su i postojeći prijevodi, ali zbog nedosljednosti u prevođenju pojmova te naslova glava primarno su se koristili prijepisi. U objavljenim prijevodima odredbi korištena su razna rješenja, ali nije navedeno temeljem čega su izabrana ili kako su do njih došli sami prevoditelji. Isto vrijedi i za povremena pojašnjenja u bilješkama.⁷⁴ Zbog toga se ti podaci ne mogu uzeti u obzir te se, kao što je rečeno, koriste izvorni oblici.

Izvor, datacija, jezik	Zločin	Kazna
Korčulanski statut, Druga knjiga: Članak 17., ⁷⁵ 1214., latinski jezik.	II/17. O „erbaria” „Erbariam” ili „maleficium erbarie”, što za posljedice može imati: smrt, gubitak razuma ili gubitak uda. Počinitelji mogu biti osobe oba spola.	Dokazni postupak: minimalno dva vjerodostojna svjedoka. U slučaju da se dogodi nešto od navedenog: spaljivanje. U slučaju da se ne dogodi ništa od navedenog: odluka je na sudu. U slučaju bijega optužene osobe: izgnanstvo, i Komuna konfiscira dobra.

⁷³ Zahvaljujem Mirti Savani Profeta i Sari Profeta na nesebičnoj pomoći s prijevodom odredbi sa srednjovjekovnog talijanskog jezika.

⁷⁴ Podaci o korištenim prijevodima mogu se pronaći u bilješkama ispod tabličnog prikaza.

⁷⁵ Prijepis: *Korčulanski statut: Statut grada i otoka Korčule/Statuta et leges civitatis et insulae Curzulae*, priredio i preveo Antun Cvitanić, uredio Zvonimir Šeparović (Zagreb, Korčula: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Pravni fakultet u Zagrebu, Pravni Fakultet u Splitu, Skupština općine Korčula, Grafički zavod Hrvatske, 1987.), 30-31; prijevod: isto, 38.

Izvor, datacija, jezik	Zločin	Kazna
<p>Korčulanski statut, Druga knjiga: članak 12.,⁷⁶ 1265., latinski jezik.</p>	<p>II/12. O „erbaria” Sadržaj nepromijenjen.</p>	<p>Promjena: Dokazni postupak: minimalno dva vjerodostojna svjedoka muškog spola. U slučaju da se ne dogodi ništa od navedenog: odluka je na knezu.</p>
<p>Šibenski statut, Šesta knjiga, članak 32.,⁷⁷ XIII.-prva pol. XVI. st.,⁷⁸ latinski jezik.</p>	<p>VI/32. O onima koji čine „herbarias” ili „artes magicas” „Herbarias” ili „artes magicas”. Počinitelji mogu biti osobe oba spola.</p>	<p>Spaljivanje.</p>
<p>Dubrovački statut, Šesta knjiga, članak 7.,⁷⁹ 1272., latinski jezik.</p>	<p>VI/7. O „herbariis” „Herbariam” ili „maleficium herbarie”, što za posljedice može imati: smrt ili gubitak razuma. Počinitelji mogu biti osobe oba spola.</p>	<p>Ukoliko se zločin može dokazati: spaljivanje. U slučaju da se ne dogodi ništa od navedenog: odluka je na knezu. Ako nema dokaza ali postoji sumnja na zlodjelo: knez po svojoj ocjeni provodi postupak.</p>

⁷⁶ Prijepis: isto, 9; prijevod: isto, 12.

⁷⁷ Pretisak: *Knjiga statuta zakona i reformacija grada Šibenika*, preveo Zlatko Herkov (Šibenik: Muzej grada Šibenika, 1982.), list 76 (lijevo); prijevod: isto, 182.

⁷⁸ Isto, 354-358.

⁷⁹ Prijepis: *Statut grada Dubrovnika*, na osnovi kritičkog izdanja latinskog teksta B. Bogišića i K. Jirečeka priredili i na hrvatski jezik preveli A. Šoljić, Z. Šundrica i I. Veselić, uvodnu studiju napisala Nella Lonza (Dubrovnik: Državni arhiv u Dubrovniku, 2002.), 330; prijevod: isto, 331.

Izvor, datacija, jezik	Zločin	Kazna
Vinodolski zakon, članak 59., ⁸⁰ 1288., hrvatski jezik.	Do donošenja zakona: utvrđivanje da je neka žena „tvarnica”.	Dokazni postupak: vjerodostojno svjedočanstvo. Plaćanje knezu 100 libara; u slučaju nemogućnosti, spaljivanje.
	Nakon donošenja zakona: kažnjava se isti zločin, počinitelji mogu biti osobe oba spola.	Odluka na knezu.
Skradinski statut, članak 77., ⁸¹ prva četvrtina XIV. st., ⁸² latinski jezik.	77. O „herbariis” i „artibus magicalibus” „Artes magicales” i „erbarias”, davanje savjeta i pomoći za iste. Počinitelji mogu biti osobe oba spola.	Spaljivanje. Konfiskacija dobara. U slučaju da zločinac nema nasljednika, dobra pripadaju Komuni; u slučaju da ima, polovica pripada njemu a druga polovica Komuni.
Brački statut, Treća knjiga, članak 8., ⁸³ 1305., latinski jezik.	III/8. O onima koji čine „herbariam” „Herbariam”. Počinitelji mogu biti osobe oba spola.	Određuje je knez, ili njegov zamjenik, ili njegovi suci.

⁸⁰ Prijepis: Lujo Margetić, *Vinodolski zakon* (Rijeka: „Adamić”, Vitagraf, 1998.), 36 (dalje: *Vinodolski zakon*); prijevod: isto, 37. Tumačenje odredbe: isto, 106.

⁸¹ Prijepis: *Statut grada Skradina = Statuta civitatis Scardonae*, uvodnu studiju napisao, Statut s latinskoga preveo i za tisak priredio Ante Birin (Zagreb, Skradin: Matica Hrvatska Skradin, 2002.), 280; prijevod: isto, 211.

⁸² Isto, 131.

⁸³ Prijepis: *Brački statut. Bračko srednjovjekovno pravo*, priredio i preveo Antun Cvitanić, drugo prošireno, dopunjeno i dotjerano izdanje (Split: Književni krug, 2006.), 228; prijevod: isto, 229.

Izvor, datacija, jezik	Zločin	Kazna
Splitski statut, Četvrta knjiga, članak 87., ⁸⁴ 1312., latinski jezik.	IV/87. O „magicalibus artibus” „Artes magicales” ili „herbarias”, pomaganje u provedbi istih. Počinitelji mogu biti osobe oba spola.	Spaljivanje. Konfiskacija dobara. U slučaju da zločinac nema nasljednike i nasljednice, dobra pripadaju Komuni; u slučaju da ima nasljednice, polovica pripada njima a druga polovica Komuni (nasljednici nisu posebno spomenuti).
Trogirski statut, Druga knjiga, članak 26., ⁸⁵ 1322., latinski jezik.	II/26. Kazna za one koji čine „herbariarum” „Artes magicas” ili „herbarias”. Počinitelji mogu biti osobe oba spola.	Spaljivanje. Ako se zločinac ne uhvati: trajno izgnanstvo i konfiskacija dobara. U slučaju da zločinac ima nasljednike, dio dobara pripada Komuni a ostatak se jednako dijeli među nasljednicima. U slučaju povratka zločinca: spaljivanje.
Rapski statut, Četvrta knjiga, članak 51., ⁸⁶ oko 1326., ⁸⁷ latinski jezik.	IV/51. O „herbariis” Priprema „herbarias” nekoj osobi. Počinitelji mogu biti osobe oba spola.	Ukoliko se zločin dokaže: spaljivanje.

⁸⁴ Pretisak: *Statut grada Splita: splitsko srednjovjekovno pravo = Statuta Civitatis Spalati: ius Spalatense medii aevi*, uvodnu studiju napisao, Statut s latinskoga preveo i posebnim kazalom pojmova popratio te za tisak priredio Antun Cvitanić, III. znatno prošireno i temeljito izmijenjeno izdanje (Split: Književni krug, 1998.), 680; prijevod: isto, 681.

⁸⁵ Pretisak: *Statut grada Trogira = Statuta et reformationes civitatis Tragurii*, preveli i uredili Marin Berket, Antun Cvitanić i Vedran Gligo (Split: Književni krug, 1988.), 64; prijevod: isto, 81.

⁸⁶ Prijepis: *Statut Rapske komune iz 14. stoljeća = Statut Communis Arbae*, priredili i uvodne studije napisali Lujo Margetić i Petar Strčić (Rab, Rijeka: Grad Rab, „Adamić”, 2004.), 204; prijevod: isto, 205

⁸⁷ Isto, 56.

Izvor, datacija, jezik	Zločin	Kazna
<p>Hvarski statut, Treća knjiga, članak 10.,⁸⁸ 1331., latinski jezik.</p>	<p>III/10. Kazna za one koji čine „herbariam” „Herbariam”. Počinitelji mogu biti osobe oba spola.</p>	<p>Određuje je knez ili njegovi suci.</p>
<p>Labinski statut, Prva knjiga, članak 28.,⁸⁹ članak 29.,⁹⁰ 1341., talijanski jezik.</p>	<p>I/28. O „fatture” ili „strigarie” „Fatture” vezane uz ljubavnu magiju. Predviđanje „indivinar” s korijenima biljaka (ili korjenitim biljkama), ili s „imagine de cera” (voštani prikaz ili slika). Nijednom drugom stvari i ni na koji drugi način činiti spomenuta zlodjela. Davanje pomoći, savjeta ili usluge u vezi spomenutih zločina. Počinitelji mogu biti osobe oba spola.</p>	<p>Bičevanje (ili batinanje)⁹¹ po Labinu i spaljivanje. U slučaju da zločinac izbjegne izvršavanje kazne: trajno izgnanstvo, konfiskacija dobara.</p>

⁸⁸ Pretisak: *Hvarski statut*, priredio i preveo Antun Cvitanić, uvodnu studiju napisao Ivo Kasandrić (Split: Književni krug, 1991.), 267; prijevod: isto, 128.

⁸⁹ Prijepis: *Statuto municipale della città di Albona dell'a. 1341* (Trieste: Società del gabinetto di Minerva, 1870.), 8, 26 (dalje: *Statuto municipale della città di Albona*).

⁹⁰ Prijepis: isto, 8, 26-27.

⁹¹ Latinski i talijanski termin koji se pojavljuju u izvorima mogu značiti i jedno i drugo, i zbog toga se u tablici koristi *bičevanje (ili batinanje)*. Moguće je da se radi i o šibanju.

Izvor, datacija, jezik	Zločin	Kazna
	<p>1/29. O onima koji daju „veneno” u jelu ili piću</p> <p>Davanje nekoj osobi jesti ili piti „venen”, „tossegho”, neke druge „cosa venenosa”, „herba mortifera”, ili neki drugi „venen”.</p> <p>Davanje savjeta ili pružanje pomoći u vezi spomenutih zlodjela.</p> <p>Počinitelji mogu biti osobe oba spola.</p>	<p>Bičevanje (ili batinanje) po Labinu i spaljivanje.</p> <p>U slučaju da zločinac izbjegne izvršavanje kazne: trajno izgnanstvo i konfiskacija dobara.</p>
<p>Krčki (Vrbanski) statut, poseban članak,⁹² 1388., hrvatski jezik.</p>	<p>Članak o ženskim „tvari”</p>	
	<p>Prijetnja „tvarmi”.</p>	<p>Stavljanje u klade.</p>
	<p>Ostvarena prijetnja.</p>	<p>Mučenje.</p> <p>U slučaju da optuženica prizna krivnju: spaljivanje.</p>
		<p>Suci sve moraju procijeniti.</p>

⁹² Prijepis i prijevod: Lujo Margetić i Petar Strčić, *Krčki (Vrbanski) statut iz 1388*, Krčki zbornik 10, posebno izdanje 12 (Krk: Povijesno društvo otoka Krka, 1988.), 109 (dalje: *Krčki (Vrbanski) statut*).

Izvor, datacija, jezik	Zločin	Kazna
<p>Dvigradski statut, članak 36.,⁹³ članak 37.,⁹⁴ kraj XIV.-početak XV. st.,⁹⁵ latinski jezik.</p>	<p>36. O onima koji nekome daju jesti ili piti „tossicum” ili „maleficium”</p> <p>Davanje jesti ili piti „maleficium” ili „tossicum”, činiti „maleficium” ili „sortilegium”, ili nešto drugo što također uzrokuje smrt. Počinitelji mogu biti osobe oba spola.</p>	<p>Za osobe muškog spola: vješanje.</p> <p>Za osobe ženskog spola: spaljivanje.</p> <p>U slučaju da žrtva izgubi ud ili onemoća na neki drugi način, više mogućnosti: rektor ili Vijeće odlučuje o fizičkom, imovinskom ili novčanom kažnjavanju, u obzir se uzimaju određene okolnosti.</p>
	<p>37. O onima koji čine „facturas” ili „sortilegia”</p> <p>„Sortilegium” ili „maleficium” ili nešto drugo u svrhu ljubavne magije. Počinitelji mogu biti osobe oba spola.</p>	<p>25 malih libara.</p> <p>U slučaju da zločinac ne može platiti: bičevanje (ili batinanje) po kaštelu, obilježavanje čela usijanim željeznim žigom, i trajno izgnanstvo iz kaštela i njegova distrikta.</p>

⁹³ Prijepis: *Statuta Communis Duorum Castrorum = Statut Dvigradske općine: početak 15. stoljeća*, priredili Jakov Jelinčić, Nella Lonza (Pazin; Kanfanar: Državni arhiv u Pazinu, 2007.), 212 (dalje: *Statut Dvigradske općine*); prijevod: isto, 213.

⁹⁴ Prijepis: isto, 212; prijevod: isto, 213.

⁹⁵ Nella Lonza, „Pravna baština Dvigradskog statuta,” u: *Statuta Communis Duorum Castrorum = Statut Dvigradske općine: početak 15. stoljeća*, gl. ur. Tajana Ujčić, knj. 1, *Kolana od statuti*, priredili Jakov Jelinčić i Nella Lonza (Pazin - Kanfanar: Državni arhiv u Pazinu, 2007.), 33-34 (dalje: Lonza, „Pravna baština Dvigradskog statuta”).

Izvor, datacija, jezik	Zločin	Kazna
<p>Novigradski statut, Šesta knjiga, članak 21.,⁹⁶ 1402.,⁹⁷ talijanski jezik.</p>	<p>VI/21. Kazna za onoga tko nosi „herbarij” i onoga tko čini „herbarie” i „fature”</p> <p>„Herbarie” i „fature” na području Novigrada i njegova distrikta.</p> <p>Počinitelji mogu biti osobe oba spola.</p>	<p>Prvi prijestup: bičevanje (ili batinanje) i obilježavanje žigom.</p> <p>Drugi prijestup: spaljivanje.</p>
<p>Oprtaljski statut, članak 43.,⁹⁸ članak 44.,⁹⁹ 1421., talijanski jezik.</p>	<p>43. O onima koji nekome daju jesti neke „strigarie” i „incantamento”</p> <p>Davanje jesti ili piti „strigaria” („stregaria”), ili neki drugi „incantamento” ili „sortilegio”, što uzrokuje smrt.</p> <p>Počinitelji mogu biti osobe oba spola.</p>	<p>U slučaju da žrtva smrtno strada: osobe muškog spola vješaju se, osobe ženskog spola se spaljuju.</p> <p>U slučaju da žrtva izgubi ud ili onemoća na neki drugi način: fizičko kažnjavanje odsijecanjem uda, odluka podestata.</p>
	<p>44. O onima koji čine „sortilegij” i „fatture”</p> <p>„Sortilegio” ili „strigarie” u svrhu ljubavne magije (mržnja), ili da žrtva poludi. Počinitelji mogu biti osobe oba spola.</p>	<p>50 lira komunama Veneciji i Oprtalju.</p> <p>U slučaju da zločinac ne može platiti kaznu: bičevanje (batinanje), obilježavanje žigom i trajno izgnanstvo iz kaštela i njegova distrikta.</p>

⁹⁶ Prijepis: Luigi Parentin, „Statuti di Cittanova,” *Atti e memorie della società istriana di archeologia e storia patria* 14 (1966.), 193.

⁹⁷ Isto, 105-106.

⁹⁸ Prijepis: Giovanni Vesnaver, „Statuto municipale di Portole,” *Archeografo Triestino* 11 (1884.): 150-151 (dalje: „Statuto municipale di Portole”).

⁹⁹ Prijepis: isto 151.

Izvor, datacija, jezik	Zločin	Kazna
<p>Buzetski statut, članak 42.,¹⁰⁰ članak 43.,¹⁰¹ 1435., latinski jezik.</p>	<p>42. O onima koji nekome daju jesti „maleficium”</p> <p>Davanje jesti ili piti „maleficium”, ili činiti neki „maleficium” ili „sortilegium” od čega žrtva također može umrijeti. Počinitelji mogu biti osobe oba spola.</p>	<p>Za osobe muškog spola: vješanje. Za osobe ženskog spola: spaljivanje. Ukoliko žrtva izgubi neki ud, o kazni u dobrima odlučuje vlast.</p>
	<p>43. O onima koji čine „sortilegium” i „faturas”</p> <p>„Sortilegium” ili „maleficium” u svrhu ljubavne magije. Spominje se „maleficio” pučki zvan „dicitur amatoria” (ljubavni napitak). Počinitelji mogu biti osobe oba spola.</p>	<p>50 malih libara komunama Veneciji i Buzetu. U slučaju da zločinac ne može platiti kaznu: bičevanje (batinanje) i trajno izgnanstvo iz Buzeta i njegova distrikta.</p>

¹⁰⁰ Prijepis: Mirko Zjačić, „Statut Buzetske općine,” *Vjesnik Historijskoga arhiva u Rijeci* 8-9 (1963.-1964.): 117 (dalje: „Statut Buzetske općine (I)”); prijevod: Mirko Zjačić, „Statut Buzetske općine,” *Vjesnik Historijskoga arhiva u Rijeci i Pazinu* 10 (1965.): 161 (dalje: „Statut Buzetske općine (II)”).

¹⁰¹ Prijepis: „Statut Buzetske općine (I),” 117; prijevod: „Statut Buzetske općine (II),” 161.

Izvor, datacija, jezik	Zločin	Kazna
<p>Plominski statut, Članak 27.,¹⁰² Članak 28.,¹⁰³ 1438., latinski jezik.</p>	<p>27. „Facturas” vezane uz ljubavnu magiju. Predviđanje „induvinare” pomoću korijenja biljaka (ili korjenitih biljaka) ili s „imaginibus de cera” (voštani prikaz ili slika). Nijednom drugom stvari i ni na koji drugi način činiti spomenuta zlodjela. Davanje pomoći, savjeta ili usluge u vezi spomenutih zločina. Počinitelji mogu biti osobe oba spola.</p>	<p>Bičevanje (ili batinanje) po Plominu i spaljivanje. U slučaju da zločinac izbjegne izvršavanje kazne: trajno izgnanstvo, konfiskacija dobara.</p>
	<p>28. Davanje nekoj osobi jesti ili piti „venenum”, neki drugi „veneno”, „erba mortifera” (uvodna riječ spominje „tossicationes”). Davanje savjeta ili pružanje pomoći ili usluge u vezi spomenutih zlodjela. Počinitelji mogu biti osobe oba spola.</p>	<p>Bičevanje (ili batinanje) po Plominu i spaljivanje. U slučaju da zločinac izbjegne izvršavanje kazne: trajno izgnanstvo i konfiskacija dobara.</p>

¹⁰² Prijepis: Bernard Stulli, „Fragment statuta Plominske općine,” *Vjesnik Historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu* XIV (1970.): 46 (dalje: „Fragment statuta Plominske općine”).

¹⁰³ Prijepis: isto, 46-47.

Izvor, datacija, jezik	Zločin	Kazna
<p>Poljički statut, članak 112.,¹⁰⁴ 1440., hrvatski jezik.</p>	<p>112. O „višćie” i „čarobnic” Ženska osoba koja se karakterizira kao „višćica”, „čarobnica”, ili „vražarica”.</p>	<p>Prvi prijestup: bičevanje (batinanje). Ponavljanje prijestupa: spaljivanje.</p>
<p>Cresko-Osorski statut, 1441.,¹⁰⁵ talijanski jezik.</p>	<p>Davanje neke stvari za piti ili činiti „herbarie”, zbog čega može nastupiti smrt. Počinitelji mogu biti osobe oba spola.</p>	<p>Za osobe muškog spola: odsijecanje šake. Za osobe ženskog spola: odsijecanje nosa i jedne usne. U slučaju da žrtva premine: spaljivanje.</p>
<p>Paški kazneni statut, članak 16.,¹⁰⁶ članak 17.,¹⁰⁷ 1462., latinski jezik.</p>	<p>16. O onima koji čine kakav „maleficium” ili „herbariam” Davanje jesti ili piti „maleficium” ili „herbariam”, od čega žrtva može umrijeti ili izgubiti razum. Počinitelji mogu biti osobe oba spola.</p>	<p>U slučaju da knez nakon savjetovanja sa svojim sucima utvrdi da je zločinac počinio zlodjelo: bičevanje (batinanje) i obilježavanje žigom. U slučaju da zločin dokažu svjedoci ili da se dobije priznanje: knez odlučuje o iskapanju oka ili odsijecanju šake. U slučaju da žrtva premine ili izgubi razum: spaljivanje. Savjetnici koji sudjelovanje u zlodjelu priznaju ili im se dokaže pomoću svjedoka: snose istu kaznu.</p>

¹⁰⁴ Prijepis: Miroslav Pera, *Poljički statut* (Split: Književni krug, 1988.), 512; prijevod: isto, 513.

¹⁰⁵ Podatak posredno iz: Silvio Mitis, „Lo statuto di Cherso ed Ossero,” *Archeografo Triestino* III 9/37 (1921.): 364.

¹⁰⁶ Pretisak: *Statut Paške općine = Statuta Communitatis Pagi*, autori uvodnih studija Dalibor Čepulo, Miroslav Granić, Robert Leljak, Nella Lonza, uredio Dalibor Čepulo, preveli Robert Leljak i Nella Lonza (Pag, Zagreb: Matica Hrvatska Pag, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2011.), 400; prijevod: isto, 401.

¹⁰⁷ Pretisak: isto, 400; prijevod: isto, 401.

Izvor, datacija, jezik	Zločin	Kazna
	<p>17. O onima koji čine kakav „maleficium” ili „herbariam” za ljubav</p> <p>„Maleficium” pučki zvan „amatoria dicuntur” (ljubavni napitak), ili neki drugi „maleficium” koji uzrokuje odbojnost između osobe muškog i ženskog spola (ljubavna magija). Počinitelji mogu biti osobe oba spola.</p>	<p>Bičevanje (batinanje) i obilježavanje žigom, i jednodnevno stajanje na stupu srama s krunom na glavi. Savjetnici ili pomoćnici u zlodjelu snose istu kaznu.</p>
<p>Balski statut, članak 10.,¹⁰⁸ 1467., talijanski jezik.</p>	<p>10. O „erbarie”</p> <p>Pripremanje „erbarie” i davanje nekome za jesti, od čega nakon konzumacije žrtva umre ili poludi. Počinitelji mogu biti osobe oba spola.</p>	<p>Za osobe muškog spola: vješanje. Za osobe ženskog spola: spaljivanje. U slučaju da se pomoću vjerodostojnih svjedoka dokaže namjera, iako samo zlodjelo nije provedeno u djelo: obilježavanje žigom i bičevanje (batinanje) po utvrđi i kaštelu.</p>

¹⁰⁸ Prijepis: *Statut grada Bala*, priredio Lujo Margetić (Rijeka: „Adamić”, 2007.), 115 (dalje: *Statut grada Bala*).

Izvor, datacija, jezik	Zločin	Kazna
<p>Vodnjanski statut, Četvrta knjiga, članak 20.,¹⁰⁹ članak 21.,¹¹⁰ 1492., talijanski jezik.</p>	<p>IV/20. O onima koji daju jesti ili piti „tossego” ili „maleficio”</p> <p>Davanje jesti ili piti nešto od čega pozli ili „tossego”, činiti „strigario” od čijeg „maleficio”, „tosego” ili „sortileggio” žrtva može umrijeti, kao i bilo što drugo što može dovesti do smrti. Počinitelji mogu biti osobe oba spola.</p>	<p>Za osobe muškog spola: vješanje.</p> <p>Za osobe ženskog spola: spaljivanje.</p> <p>U slučaju da žrtva izgubi ud ili onemoća na neki drugi način: podestat odlučuje o fizičkoj, imovinskoj ili novčanoj kazni, u razmatranje uzima vrstu zlodjela i položaj zločinca.</p>
	<p>IV/21. O onima koji čine „fature” ili „sortileggi”</p> <p>„Strigaria”, „cosa mala” ili nešto drugo u svrhu ljubavne magije. Počinitelji mogu biti osobe oba spola.</p>	<p>Obilježavanje čela i lica užarenim željeznim žigom, trajno izgnanstvo iz kaštela i njegova distrikta.</p>

¹⁰⁹ Prijepis: *Vodnjanski statut = Statuto di Dignano*, preslik izvornika, transkripciju napravili Jakov Jelinčić i Marino Manin, prevela Nella Lonza (Vodnjan: grad Vodnjan-Dignano, Državni arhiv u Pazinu, 2010.), 486; prijevod: isto, 487.

¹¹⁰ Prijepis: isto, 486; prijevod: isto, 487.

Izvor, datacija, jezik	Zločin	Kazna
<p>Pulski statut, Četvrta knjiga, članak 16.,¹¹¹ 1500., latinski jezik.</p>	<p>IV/16. O „facturis”</p> <p>„Facturas” ili „maleficium” u svrhe ljubavne magije, traženje savjeta za isto.</p> <p>Rukovati s „toxicum”, „venenum” ili nekim drugim „maleficium”.</p> <p>Davati „hegno” ili neke druge „herba mortifera” (otrovne trave), za dobro ili zlo.</p> <p>Počinitelji mogu biti osobe oba spola.</p>	<p>Procjena vlasti.</p>
<p>Umaški statut, Četvrta knjiga, članak 16.,¹¹² 1528., latinski jezik.</p>	<p>IV/16. O onima koji čine neki „herbariam”</p> <p>Davanje piti „herbariam” ili nečega drugog zbog čega žrtva može umrijeti ili poludjeti.</p> <p>„Herbariam” ili nešto drugo u svrhu ljubavne magije.</p> <p>Počinitelji mogu biti osobe oba spola.</p>	<p>U slučaju da žrtva premine ili poludi: smrtna kazna, vlast odlučuje o načinu izvođenja.</p> <p>Za ljubavnu magiju: bičevanje (batinanje) i obilježavanje žigom.</p> <p>Ako se zločinac u oba slučaja ne uhvati: trajno izgnanstvo iz Umaga i njegova distrikta.</p>

¹¹¹ Prijepis i prijevod: *Statuta Communis Polae. Statut pulske općine*, priredio Mate Križman (Pula: Povijesni muzej Istre, 2000.), 165 (dalje: *Statut pulske općine*).

¹¹² Prijepis: Bernardo Benussi, „Lo statuto del comune di Umago,” *Atti e memorie della società istriana di arheologia e storia patria* 8/3-4 (1892.): 292.

Izvor, datacija, jezik	Zločin	Kazna
<p>Riječki statut, Treća knjiga, članak 38.,¹¹³ 1530., latinski jezik.</p>	<p>III/38. O „herbarijs” i „facturis”</p> <p>„Facturas” ili „herbarias”, od čega žrtva može preminuti, izgubiti ud, poludjeti ili na neki drugi način mentalno onemoćati.</p> <p>Navedene „facturas” čine se ili daju činiti u svrhu ljubavne magije.</p> <p>Priprema i davanje „venenum”.</p> <p>Počinitelji mogu biti osobe oba spola.</p>	<p>U slučaju da žrtva premine, izgubi ud, poludi ili mentalno onemoća: spaljivanje.</p> <p>Za ljubavnu magiju: odlučuje vlast.</p> <p>U slučaju da ne dođe do izvršenja zlodjela: krivac i naručitelj pojedinačno se kažnjavaju s 25 libara.</p> <p>Isključivši kaznu spaljivanja, ako zločinac ne može platiti: bičevanje (batinanje) i trajno izgnanstvo iz Rijeke i njezina distrikta.</p>
<p>Rovinjski statut, Treća knjiga, članak 52.,¹¹⁴ 1531., talijanski jezik.</p>	<p>III/52. O „fattare”</p> <p>„Fattare”, „maleficioj” ili nešto drugo u svrhu ljubavne magije, ili slične hereze.</p> <p>Korištenje „tossego”, „veneno” ili nekih drugih „herba mortifera” (smrtonosne trave) za neko zlodjelo.</p>	<p>Podestat odlučuje o kazni, u skladu s težinom i razmjerima zlodjela.</p>

¹¹³ Prijepis: Zlatko Herkov, *Statut grada Rijeke iz godine 1530* (Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske, 1948.), 499; prijevod: isto, 288.

¹¹⁴ Prijepis: Pietro Kandler, *Statuti municipali di Rovigno*, prepisao i kratkim uvodom popratio Aldo Šuran, *Epulon* 7/7 (2009.): 279-280. U Kandlerovom prijepisu odredba se nalazi na stranicama 121-122.

3.1. Terminologija vezana uz vještičarenje, čarobnjaštvo i magiju

Tablica pokazuje kako se u naslovima i samim odredbama pojavljuje veći broj termina. U onima pisanim srednjovjekovnim latinskim jezikom često se susreću isti pojmovi, pisani na vrlo sličan način, što je obilježje posebnosti dijalekta ili stila izražavanja pisara, ali vjerojatno i odraz učenosti. Isto vrijedi za odredbe na talijanskom. Bolje rečeno, većina je pojmova istovjetna, dok je tek nekoliko zaista pravih izuzetaka. U tabličnom prikazu pisani su u obliku u kojem se nalaze u korištenim izdanjima, koji u nekim slučajevima umnogome ovise o načinu na koji se radio prijepis, ali u ovom dijelu rada pri upotrebi latinskih i talijanskih koristi se isključivo jedan, pod kojim su objedinjene sve njegove varijante. Ovim se potezom ne utječe na njihovo značenje, a izbjegava se unošenje nepotrebne pomutnje i komplikacija te lakše praćenje teksta.

„*Artes magicae*”, magijska umijeća ili vještine, pojavljuje se samo u nekima od najstarijih odredbi pisanih latinskim jezikom. Michael D. Bailey pojašnjava: „[...] srednjovjekovni intelektualni autoriteti za magiju su koristili općeniti latinski izraz *magia* ili, češće, i *ars magica* (magijska vještina) [...]”¹¹⁵ Svijet u kojemu ona funkcionira, najbolje opisuju riječi Jeffreya Burtona Russella: „Bit magijskog svjetonazora jest vjerovanje u homocentričan univerzum. Čovjek je mikrokozmos koji reflektira makrozmos, pri čemu je makrozmos redovna izmjena čovjekove projekcije. Zbog toga se sva materija, dakle zvijezde, biljke, kamenje, metali, planeti, elementi i elementarne sile, isprepleće sa čovjekom, tj. njegovim žudnjama, pohlepom, željama, strahovima, pa čak i fizičkim izgledom i zdravstvenim stanjem. Svaki prirodni objekt i fenomen direktno utječe na neki aspekt čovjekova tijela ili psihe, a čovjekove aktivnosti mogu utjecati na elemente.”¹¹⁶ Ovisno o moćima na koje se oslanjaju, u srednjem vijeku razlikovale su se dvije vrste magije. Naturalna se bavila „okultnim moćima” unutar prirode, Kieckhefer je čak opisuje kao „znanstvenu granu”. S druge strane, demonska magija uzdala se upravo u pomoć demona, a najčešće je smatrana i njezinim jedinim oblikom.¹¹⁷ Magija se također može dijeliti na nižu i višu. Pritom je niža ta čija je namjena „praktične prirode s ciljem

¹¹⁵ Michael D. Bailey, *Fearful Spirits, Reasoned Follies: The Boundaries of Superstition in Late Medieval Europe* (Ithaca i London: Cornell University Press, 2013.), 26.

¹¹⁶ Russell, *Witchcraft in the Middle Ages*, 5.

¹¹⁷ Richard Kieckhefer, *Magic in the Middle Ages*, 2. izdanje (Cambridge: Cambridge University Press, 2000; Canto edition, 2014.), 9-10 (dalje: Kieckhefer, *Magic in the Middle Ages*).

postizanja neposrednih učinaka”.¹¹⁸ Viša je pak „uvelike sofisticirana” i ponajviše povezana sa znanostima.¹¹⁹ „[...] srodna je religijskom, znanstvenom i filozofskom razmatranju i pomoću okultnog znanja cilj je razumijevanje, dostizanje i naposljetku kontrola Univerzuma.”¹²⁰ Razliku je sročila i Findrik: „Viša magija uglavnom je u intelektualnoj domeni, dok su za nižu magiju karakteristične pučke prakse. Niži oblik magije uključuje radnje, rituale i napitke, koji nisu suviše kompleksni. Visoka magija kao uvjet ima učenost, a njeni rituali su veoma komplicirani.”¹²¹ Niža se: „[...] mogla koristiti u dobrohotne ili štetne svrhe. [...] dok se benevolentnoj magiji postojanje prešutno dozvoljavalo [...]”¹²² Srednjovjekovni suvremenici magiju su smatrali stvarnom.¹²³

U odredbama se može naći latinski pojam „sortilegium”, kao i njegova talijanska varijanta „sortilegio”. Tako se nazivala jedna od antičkih podvrsta divinacije, ali to je: „na kraju postao općenitiji pojam i za druge magijske prakse.” Vrijedi istaknuti da od tog termina ujedno potječu francuski te engleski pojam za čarobnjaštvo.¹²⁴ Načevši ovime tematiku *čarobnjaštva*, treba reći da se u tom slučaju radi o štetnoj magiji, uzročniku fizičkih povreda ali i ljubavi ili mržnje.¹²⁵ „Čarobnjačke tehnike” činili su: „napitci, čaranja, i amuleti, često i s popratnim ritualima.”¹²⁶ Čarobnjaštvo se može karakterizirati i kao oblik niže magije, a: „[...] izvodilo se jednostavnim riječima ili radnjama.”¹²⁷

Latinski „maleficium”, u talijanskoj verziji „maleficio”, u srednjovjekovlju označava „zlomajernu”, štetnu magiju: „[...] a u ranom srednjovjekovlju sa zlomajernim se čarobnjacima najčešće postupalo kao i s bilo kojim drugim kriminalcima koji su ostalima uzrokovali štetu.”¹²⁸ Izvodio se čarobnjaštvom i koristio se za zaista širok spektar pojava i aktivnosti, od fizičkih povreda i raznih nepogoda do ljubavne

¹¹⁸ Russell, *Witchcraft in the Middle Ages*, 7.

¹¹⁹ Isto, 7-13.

¹²⁰ Isto, 7.

¹²¹ Findrik, „Vještice i čarobnjaštvo u Zagrebu,” 19.

¹²² Russell, *Witchcraft in the Middle Ages*, 13.

¹²³ Richard Kieckhefer, „The Specific Rationality of Medieval magic,” *The American Historical Review* 99/3 (1994.): 832-835.

¹²⁴ Michael D. Bailey, *Magic and Superstition in Europe: A Concise History from Antiquity to the Present* (Lanham: Rowman & Littlefield Publisher, Inc.: 2007.), 22 (dalje: Bailey, *Magic and Superstition in Europe*).

¹²⁵ Kieckhefer, *European Witch Trials*, 5.

¹²⁶ Kieckhefer, *Magic in the Middle Ages*, 81.

¹²⁷ Michael D. Bailey, *Historical Dictionary of Witchcraft* (Lanham, Maryland, Oxford: The Scarecrow Press, Inc, 2003.); *Sorcery*, 121 (dalje: Bailey, *Historical Dictionary of Witchcraft*).

¹²⁸ Russell, *Witchcraft in the Middle Ages*, 13.

magije.¹²⁹ Tijekom XV. stoljeća počele su promjene: „Pojam više nije označavao samo štetnu magiju, ili čak i demonsku magiju, nego je također podrazumijevao i sudjelovanje u dijaboličnom kultu.”¹³⁰

Podrijetlo latinskog pojma „facturae”, ili talijanski „fatture”, vjerojatno ima veze s latinskim izrazom *factus*, čije se značenje povezuje sa čaranjem.¹³¹ S druge strane, *strix* je izraz kojim se tijekom srednjeg i ranog novog vijeka na mediteranskom području označavalo vještice.¹³² Termini *strix*, *stria* i *striga* vezuju se uz „zlonamjerne žene koje su prakticirale magiju”,¹³³ a, osim za vještice, ta su se tri pojma, uključujući i *strigimaga*, upotrebljavali i za čarobnjake, tj. čarobnice.¹³⁴ Izraz „incantamento” nalazi se uz već spomenuti „sortilegio” iz Oprtaljskog statuta.¹³⁵ Kako je riječ o pojmu uz čiju se modernu varijantu vežu magija i čaranje, nameće se pretpostavka da bi u ovom slučaju ujedno mogla biti riječ i o inkantaciji. Naime, latinski *incantatio* s vremenom je poprimio značenje *čaranje*,¹³⁶ tj.: „[...] (pjevanje ili recitiranje, ili zapisivanje magičnih čari ili kletve) [...]”¹³⁷

U 28. članku Prve knjige Labinskog statuta, pisanog talijanskim jezikom, stoji zabrana predviđanja „indivinar” s korijenima biljaka ili korjenitim biljkama,¹³⁸ ili s „imagine de cera”, tj. voštanim prikazom ili slikom.¹³⁹ Gotovo isti tekst nalazi se i u 27. odredbi Plominskog statuta, na latinskom jeziku. Zabranjeno je predviđanje „induvinare” pomoću korijenja biljaka ili korjenitih biljaka niti s „imaginibus de cera”.¹⁴⁰ Može se pretpostaviti da je predviđanje budućih događanja o kojemu je riječ zapravo *divinacija*, „sredstvo za poznavanje unaprijed određene sudbine”.¹⁴¹ Smatrala se bliskom s magijom.¹⁴² Postoji više različitih podvrsta, a vrijedi spomenuti neke od najpoznatijih.

¹²⁹ Bailey, *Historical Dictionary of Witchcraft; Maleficium*, 87.

¹³⁰ Bailey, *Magic and Superstition in Europe*, 130.

¹³¹ Russell, *Witchcraft in the Middle Ages*, 16.

¹³² Bailey, *Magic and Superstition in Europe*, 33.

¹³³ P. G. Maxwell-Stuart, „Strix, Striga, Stria,” u: *Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition*, sv. 1-4, ur. Richard M. Golden (Santa Barbara, California: ABC-CLIO, 2006.), 1088.

¹³⁴ Russell, *Witchcraft in the Middle Ages*, 15.

¹³⁵ „Statuto municipale di Portole,” 150.

¹³⁶ Russell, *Witchcraft in the Middle Ages*, 9.

¹³⁷ Kieckhefer, *European Witch Trials*, 65.

¹³⁸ Iz teksta se ne može razabrati točno značenje.

¹³⁹ *Statuto municipale della città di Albona*, 26.

¹⁴⁰ „Fragment statuta Plominske općine,” 46.

¹⁴¹ Kieckhefer, *Magic in the Middle Ages*, 85.

¹⁴² Isto, 12.

Interpretacija snova naziva se oneiromancija,¹⁴³ dok je kiromancija predviđanje budućnosti pojedincu čitanjem dlana;¹⁴⁴ onomancija je „divinacija pomoću kalkulacija temeljenih na imenima”,¹⁴⁵ a katoptromancija pomoću reflektirajućih površina.¹⁴⁶ Neke forme divinacije, koje Kieckhefer karakterizira „eksperimentalnima”, uključivale su i nasumično otvaranje knjige, bacanje kockica, korištenje bilja pri davanju medicinske prognoze i pri pronalaženju kradljivaca, za što su se, kao i za ukradena dobra, ujedno koristili i drugi materijali, te stjecanje informacija, tj. znanja neposredno od druge osobe.¹⁴⁷ Ipak, valja istaknuti sljedeće: „[...] jednostavne vrste divinacije rijetko kad su korištene za dobivanje neke velike koristi. Bolje rečeno, njihovim prakticiranjem na vrijeme se htjelo uočiti i izbjeći potencijalne nesreće ili štetu.”¹⁴⁸ Zanimljiva je činjenica što se i u sklopu visoke magije divinacija mogla činiti pomoću voska.¹⁴⁹ Sudeći prema tekstu odredbi, korijenje biljaka i voštani prikazi ili slike najvjerojatnije su se na neki način koristili za predviđanje budućnosti, tj. za potrebe divinacije.

Ciljevi ljubavne magije u srednjovjekovnom razdoblju bili su poticanje ljubavi ili mržnje, ali i impotencije kod osoba muškog roda. Koristila se magija lika, kao i različite magijske supstance. Istraživanja pokazuju da su se u svrhu ljubavne magije mogle koristiti i razne prakse poput onih za nanošenje bolesti i smrti ili, drugim riječima, različiti oblici čarobnjaštva.¹⁵⁰ Može se smatrati štetnom magijom.¹⁵¹ U statutarnim se odredbama ne obilježava nekim posebnim terminom. Njezina namjena i posljedice jasno se opisuju, i uz njih se vezuju različiti pojmovi, tj. magijske prakse. Ipak, svakako treba istaknuti da 17. odredba Paškog kaznenog statuta spominje „maleficium’ pučki zvan ‚amatoria dicuntur’”, tj. ljubavni napitak, kao i 43. odredba Buzetskog. Kieckhefer ih naziva „najuobičajenijom formom ljubavne magije”,¹⁵² a sastojci srednjovjekovnih zaista su mogli biti raznoliki.¹⁵³

¹⁴³ Isto, 85-86.

¹⁴⁴ Isto, 86.

¹⁴⁵ Isto, 89.

¹⁴⁶ Isto, 165.

¹⁴⁷ Isto, 88-90.

¹⁴⁸ Bailey, *Magic and Superstition in Europe*, 82.

¹⁴⁹ Russell, *Witchcraft in the Middle Ages*, 9.

¹⁵⁰ Kieckhefer, *European Witch Trials*, 56-60. Više o praksama kojima se nanosila šteta: isto, 48-56.

¹⁵¹ Kieckhefer, *Magic in the Middle Ages*, 81.

¹⁵² Kieckhefer, *European Witch Trials*, 57.

¹⁵³ Kieckhefer, *European Witch Trials*, 57-58; Kieckhefer, *Magic in the Middle Ages*, 81.

„Venenum” i „tossicum”, tj. „venen”, „cosa venenosa” i „tosseghe” označavaju da je riječ o trovanju. U statutarnim odredbama često se navodi davanje tih ili sličnih supstanci za jelo ili piće, a važno je istaknuti da je srednjovjekovnim ljudima upravo u takvim situacijama bilo teško razlučiti jesu li posljedice trovanja prirodnog ili magičnog podrijetla.¹⁵⁴ U antičkim i srednjovjekovnim izvorima upotrebljavao se termin *veneficium*. Pojavljuje se u rimskim zakonima, i u to je doba značio *trovanje*: „[...] koje se smatralo sličnim nanošenju štete pomoću čaranja ili kletvi.” S vremenom je počeo pokrivati sva tri spomenuta zlodjela.¹⁵⁵ Tijekom srednjeg vijeka trovanje i *veneficium*, kao oblik čarobnjaštva, smatrali su se gotovo istovjetnima.¹⁵⁶ U kasnom srednjem vijeku pojam se mogao općenito koristiti i za čarobnjaštvo.¹⁵⁷

Članci statuta govore i o „herba mortifera”, pri čemu je jasno da je riječ o smrtonosnoj biljci, tj. raznim smrtonosnim biljkama, ali u odredbama se nailazi i na latinske termine „maleficium herbarie” i, najčešće, samo „herbaria” ili „herbariae” tj. talijanski „herbarie”. S ovim je pojmovima situacija nešto zamršenija. „Herbaria” je za Šilovića predstavljala trovanje, pri kojemu se koristio napitak.¹⁵⁸ Kod odredbi iz Splitskog, Trogirskog, Hvarskog, Šibenskog i Skradinskog statuta ustvrdio da se taj izraz ujedno mogao odnositi i na „bajanje”.¹⁵⁹ Bayer je smatrao da je izraz „herbariae” germanskih zakona između početka VI. i polovice VII. stoljeća naziv za „štetne čarobnice”.¹⁶⁰ I za dalmatinske i primorske odredbe koje je koristio u radu držao je da se pod „herbaria vel maleficium herbariae” i „herbaria” isključivo radi o čarobnjaštvu.¹⁶¹ Prema njegovu tumačenju, „herbaria”: „[...] svjedoči da je čitava tadanja (!) predodžba o čarobnjaštvu počivala na vjerovanju u neku tajanstvenu moć ljudi koji se bave ‚liječenjem travama’.” Ujedno je i pretpostavio da taj termin: „kojim se služe naši latinski pisani statuti, preuzet je iz mletačkih uzora.”¹⁶² Pažnju je skrenuo na dva najstarija statuta,¹⁶³ ali provjerom se može ustanoviti kako u statutu dužda Oria Malopiera iz 1181.

¹⁵⁴ Kieckhefer, *European Witch Trials*, 49.

¹⁵⁵ Bailey, *Magic and Superstition in Europe*, 18-19.

¹⁵⁶ Kieckhefer, *European Witch Trials*, 50.

¹⁵⁷ Isto, 50.

¹⁵⁸ Šilović, „Pokušaj u hrvatskom kaznenom pravu,” 12-15.

¹⁵⁹ Isto, 13, 13-14.

¹⁶⁰ Bayer, *Ugovor s đavlom*, 66.

¹⁶¹ Isto, 219-221.

¹⁶² Isto, 220.

¹⁶³ Isto, 220 (bilješka 1).

godine nema toga pojma. Koristio se jedino „maleficium”.¹⁶⁴ Ipak, „herbaria” je korištena u statutu dužda Jakova Tiepola iz 1232., u 17. članku *Liber Promissionis Maleficii*. Naziv same glave jest *De Maleficiis, i Herbariis*. U njoj piše da davanje nekog „maleficium”, ili „herbariam”, ili nečega drugog za jelo ili piće može uzrokovati žrtvinu smrt ili stanje ludila, a spominju se i pomagači i naručitelji.¹⁶⁵ Koristeći odredbe iz Bayerova *Ugovora*, Findrik je pretpostavila sljedeće: „Termini dalmatinskih i primorskih statuta otkrivaju povezanost s travarstvom, što je možda bio najčešći oblik magijskog djelovanja u tim krajevima.”¹⁶⁶ Činjenica je da su se sa *herbarius* označavale vještice i čarobnjaci,¹⁶⁷ ali o značenju pojmova „herbaria” ili „herbariae” i „maleficium herbarie” nešto više moći će se reći kasnije, pri pomnijoj analizi odredbi.

Svega tri izvora pisana su srednjovjekovnim hrvatskim jezikom. Vinodolski zakon koristi termin „tvarnica”, Krčki (Vrbanski) statut govori o „tvarmi”, a Poljički statut koristi pojmove „višćica”, „čarobnica” i „vražarica”. Ono što se konkretno krije iza termina iz Poljičkog statuta još je uvijek nepoznanica. Šilović ga u svom radu nije koristio, a Bayer se nije upustio u detaljniju analizu. Ipak, jasno se vidi da je smatrao kako se iza njih krije čarobnjaštvo,¹⁶⁸ bolje rečeno, „ženski čarobnjaci”.¹⁶⁹ Značenje pojmova iz preostale dvije odredbe također još uvijek nije u potpunosti razjašnjeno. Prema Bayeru, „tvarnica” je „žena-čarobnica”,¹⁷⁰ a „tvarmi”, tj. „tvari” naziv je za „zločin čarobnjaštva”.¹⁷¹ Pojmovi iz Vinodolskog zakona i Poljičkog statuta tako predstavljaju samo „naziv za izvršioca” spomenutog zločina.¹⁷² Za razliku od njega, Šilović je smatrao da su termini „tvarnica” i „herbaria” istovjetni.¹⁷³ Već je pri osvrtu na Vinodolski zakon i Krčki (Vrbanski) statut koristio pojmove „otrovnica” i „otrovni napitak”.¹⁷⁴ Tošić je pojmove poistovjetio s vješticama i vještičarenjem.¹⁷⁵ U sljedećem

¹⁶⁴ *Carta di Promissione del doge Orio Mastropiero MCLXXXI* (Bologna, 1863.), 11 (dalje: *Carta di Promissione del doge Orio Mastropiero MCLXXXI*).

¹⁶⁵ *Liber Promissionis Maleficii* (1232.), u: *Statutorum, legum, ac iurium d. Venetorum* (Venecija: 1564.), članak 17 (dalje: *Liber Promissionis Maleficii* (1232.)).

¹⁶⁶ Findrik, „Vještičarenje i čarobnjaštvo u Zagrebu,” 33-34.

¹⁶⁷ Russell, *Witchcraft in the Middle Ages*, 16.

¹⁶⁸ Bayer, *Ugovor s đavlom*, 219, 221-222.

¹⁶⁹ Isto, 221.

¹⁷⁰ Isto, 219, 221.

¹⁷¹ Isto, 219.

¹⁷² Isto, 219.

¹⁷³ Šilović, „Pokušaj u hrvatskom kaznenom pravu,” 12.

¹⁷⁴ Isto, 11.

će se poglavlju pokušati dati neke nove smjernice za rješavanje ovih dvojbi, kao i za pojmove iz Poljičkog statuta.

Pojmovi iz srednjovjekovnog hrvatskog jezika mogu se koristiti u navedenim oblicima. Poradi još jednostavnijeg korištenja, većina onih iz latinskog i talijanskog mogu se kroatizirati, te se sukladno tome mogu koristiti: *sortilegij*, *maleficij*, *fakturije*, *strigarije* ili *štrigarije*, *inkamentij*, *indivinarij*, *venenij*, *tosicij* ili *toksicij*, *veneficij*, *herbarija*, pod kojom se podrazumijevaju i *herbarije* jer se pojam u izvorima nerijetko pisao i u množini, i *maleficij herbarija*. Kod preostalih je možda najbolje koristiti izvorni oblik i/ili prijevod: *artes magicae* ili magijska umijeća ili vještine, *amatoria dicuntur* ili ljubavni napitak, i *herba mortifera* ili smrtonosna biljka, tj. biljke ili trave.

3.2. Zločini i kazne

Temeljem podataka iz tabličnog prikaza, u ovom se poglavlju analiziraju statutarne i zakonske odredbe. Najpraktičnije je započeti onim najstarijim, izuzevši Vinodolski zakon. Na njega će se osvrnuti nešto kasnije, zajedno s ostalima pisanim hrvatskim jezikom. U pogledu zločina, članci prvih devet statuta općenito pokazuju međusobnu sličnost, ali zbog konkretne srodnosti mogu se podijeliti u tri skupine. Prvu čine brački, rapski i hvarski, drugu korčulanski i dubrovački, a treću šibenski, skradinski, splitski i trogirski. Razdoblje kojemu pripadaju jest između 1214. i 1331. godine. Isključivo *herbarija* pojavljuje se u odredbama prve skupine. One Korčulanskog i Dubrovačkog statuta govore o *herbariji ili maleficiju herbarije*. Treća navodi *herbariju ili artes magicae*, a izuzetak je skradinska u kojoj se umjesto rastavnog veznika *ili* koristi sastavni *i*. Kako većina samo spominje termine, sveukupno tek tri, tj. četiri odredbe pružaju nešto više informacija o samom zločinu. Korčulanska iz 1214. te nepromijenjeni dio sadržaja one iz reformacija Statuta iz 1265. godine opisuju posljedice: žrtva može izgubiti život, razum ili ud. Dubrovačka ih također navodi, ali ne sadrži gubitak uda. Članak Rapskog statuta otkriva da se *herbarija* na neki način može pripremiti, što je vrijedna informacija jer se čitanjem odredbi i njihovih naslova teško može utvrditi na koji se točno način i kakvim sve sredstvima može počinuti zločin. Jasno je samo da zlodjela

¹⁷⁵ Tošić, *Srednjovjekovna turobna svakodnevnica*, 44-46.

mogu izvršiti osobe muškog ili ženskog spola. Skradinska još otkriva kako zločinci mogu dobiti savjete ili pomoć, a i splitska spominje mogućnost pomaganja. Na žalost, nije navedeno što se točno pod time podrazumijeva.

Mora se naglasiti kako članci pokazuju određene razlike, sličnosti i posebnosti u vidu kažnjavanja. Ovdje se mogu izdvojiti četiri skupine. Naime, veće sličnosti pokazuju brački i hvarski, šibenski i rapski, skradinski i splitski, te korčulanski, dubrovački i trogirski. Brački i hvarski potpune su iznimke. Prvi određuje da o kazni mogu odlučiti knez, njegov zamjenik ili suci, a drugi bi bio identičan da iz njega nije isključen knez. Za razliku od njih, u svima je ostalim spaljivanje primarna kazna za zločin, tj. njegovo potpuno izvršavanje. Isključivo spaljivanjem kažnjavaju odredbe Šibenskog i Rapskog statuta. Uz to, skradinska i splitska odredba uključuju i konfiskaciju dobara, ali različito tretiraju nasljednike. Kako je tekst sročena, odredba Skradinskog statuta u slučaju postojanja nasljednika muškog spola propisuje podjelu između njega i komune, a ona Splitskog s nasljednicama. U obje prilike dobra se raspodjeljuju na jednake dijelove. Korčulanski članci u slučaju bijega osobe optužene za zlodjelo uz konfiskaciju navode i izgnanstvo. Članak iz 1214. navodi da su za dokazni postupak potrebna minimalno dva vjerodostojna svjedoka, a u slučaju da se ne dogodi neka od navedenih posljedica zločina, propisuje da sud odlučuje o načinu na koji će se zločinac kazniti. Kasnija promjena nadodala je da su svjedoci muškog spola, i odluku je sa suda prenijela na kneza. Članak Dubrovačkog statuta sadrži identičan propis vezan uz kneževu odluku o kažnjavanju, ali i da unatoč tome što ne postoje dokazi nego samo sumnja na zlodjelo on po svojoj ocjeni može provesti postupak. Trogirski, poput korčulanskih, za slučaj da se zločinac ne uspije uhvatiti navodi konfiskaciju i trajno izgnanstvo. Glede konfiskacije dobara, dio pripada komuni, a ostatak, koji se pak među njima dijeli na jednake dijelove, nasljednicima. Određeno je i da se po eventualnom povratku provede kazna spaljivanja. S ovoliko malo informacija teško je reći što su pojmovi mogli podrazumijevati, ali mlade bi odredbe dodatno mogle pomoći pri davanju pretpostavki.

Preostale statutarne odredbe pripadaju razdoblju između 1341. i 1531. godine. Daljnja analiza, u koju nisu uključene one Krčkog (Vrbanskog) statuta i Poljičkog zakona, podijeljena je u dva dijela. U prvom dijelu analiziraju se one u kojima se i dalje spominje *herbarija*. Odredba Cresko-osorskog statuta iz 1441. godine daje najmanje

informacija. Zabranjeno je činiti *herbariju*, kao i davati *neke stvari* za piće, što u oba slučaja može izazvati žrtvinu smrt. U Novigradskom statutu iz 1402. godine kažnjivo je ako netko čini *herbariju* i *fakturije* na području grada i njegova distrikta. Osim upravo navedenog, u prvom dijelu naslova odredbe također je posebno navedeno da se radi o kazni za onoga tko nosi *herbariju*. O onima koji čine kakav *maleficij* ili *herbariju* naziv je 16. članka Paškog kaznenog statuta iz 1462. Odredba otkriva kako se oboje mogu dati kao jelo ili piće, čija konzumacija može dovesti do gubitka razuma ili smrtnog ishoda. U zločinu su mogli sudjelovati i savjetnici. Sljedeći, 17. članak odnosi se na one koji čine kakav *maleficij* ili *herbariju* za ljubav. U samom tekstu *herbarija* se više ne spominje, nego samo *maleficij pučki zvan amatoria dicuntur*, tj. ljubavni napitak, ili neki drugi *maleficij* koji može uzrokovati odbojnost između osobe muškog i ženskog spola. I u ovom slučaju spominje se kažnjavanje savjetnika ili pomoćnika. Upotreba *herbarije* ili čega drugog u svrhe ljubavne magije naglašava se i u odredbi Umaškog statuta iz 1528., inače naslovljenoj *O onima koji čine neku herbariju*. Davanje *herbarije* ili nečega drugog za piće također je uključeno. Može imati smrtne posljedice, žrtva od toga može i poludjeti, a isti se učinci navode i u članku Balskog statuta iz 1467. Prema njemu, kažnjivo je pripremiti *herbariju* i dati nekome za jesti. Riječki statut iz 1530. sadrži odredbu prema kojoj korištenje *fakturija* ili *herbarije* može izazvati smrt, gubitak uda, da žrtva poludi ili mentalno onemoća na neki drugi način. Također, navedene *fakturije* mogu se činiti ili dati učiniti u svrhe ljubavne magije. Priprema i davanje *venenija* posebno se navodi, ali unatoč tome što posljedice takvog čina nisu navedene, zbog teksta vezanog uz kaznu može se pretpostaviti da su istovjetne onima koje su produkt *fakturija* ili *herbarije*.

Kazne optuženima za sva navedena zlodjela u ovome su razdoblju ovisila ne samo o konkretnim zločinima nego ponekad i spolu optuženika. Kao i u prethodnom, mogle su ih počiniti osobe oba spola. Prema Novigradskom statutu, za one koji počine *herbariju* i *fakturije*, a prema naslovu glave i za one koji nose *herbariju*, prvi se prijestup kažnjava bičevanjem ili batinanjem te obilježavanjem žigom,¹⁷⁶ a drugi spaljivanjem. Prva odredba Paškog kaznenog statuta propisuje da se bičevanje ili batinanje te obilježavanje žigom provodi ako knez nakon savjetovanja sa sucima utvrdi da je zločinac počinio zlodjelo za

¹⁷⁶ Latinski i talijanski termin koji se pojavljuju u izvorima mogu značiti i jedno i drugo, i zbog toga se u tekstu koristi *bičevanje ili batinanje*. Moguće je da se radi i o šibanju.

koje ga se tereti. O iskapanju oka ili odsijecanju šake isti bi odlučivao u slučaju da se zločin prethodno dokaže pomoću svjedoka, ili preko priznanja optužene osobe. Zločince bi se spaljivalo ako bi žrtva preminula ili izgubila razum, pa se može pretpostaviti da bi se prethodne dvije kazne mogle izvesti prije toga čina ili, ukoliko bi žrtva izbjegla smrt ili mentalne posljedice, možda čak i neovisno o smrtnoj kazni. Savjetnici bi snosili istu kaznu kao i oni koji se proglase krivima za izvršenje zločina, bilo da priznaju sudjelovanje ili da im se ono dokaže uz pomoć svjedoka. Prema drugoj odredbi, kazna za ljubavnu magiju bila bi bičevanje ili batinanje i obilježavanje žigom, te jednodnevno stajanje na stupu srama s krunom na glavi, a savjetnici ili pomoćnici u zlodjelu snosili bi istu kaznu. Statut Bala određuje da se izazivanje ludila ili smrti kažnjava smrću ovisno o spolu zločinca; muškarce vješanjem, a žene spaljivanjem. Bičevanje ili batinanje po utvrđi i kaštelu provelo bi se u slučaju da se uz pomoć vjerodostojnih svjedoka dokaže čak i samo namjera počinjenja zločina. Kazna se navodi kao mjesni običaj.¹⁷⁷ Vlast u Umagu o načinu izvođenja smrtno kazne odlučivala bi u slučaju da žrtva nakon što popije *herbariju* ili štogod drugo premine ili poludi. Za prakticiranje ljubavne magije kazna bi bila bičevanje ili batinanje i obilježavanje žigom. Ako se u oba slučaja zločinca ne bi moglo uhvatiti, njega ili nju zadesilo bi trajno izgnanstvo iz mjesta i njegova distrikta. Prema odredbi Riječkog statuta, zločince se spaljivalo ako bi njihova žrtva preminula, izgubila ud, poludjela ili već na koji drugi način mentalno onemoćala. Uzroci tome mogli su biti prakticiranje *fakturija* ili *herbarije*, ili davanje *venenija*. O kazni vezanoj za ljubavnu magiju odlučivala je vlast. Ukoliko ne bi došlo do izvršenja zločina, krivce i naručitelje novčano bi se kaznilo. Pojedinačno bi morali platiti 25 libara, a u slučaju da to nisu bili u mogućnosti napraviti, bičevalo ih se ili batinalo te trajno izgnalo iz Rijeke i njezina distrikta.

Od preostalih osam statuta čije odredbe treba analizirati, zbog velike se sličnosti može započeti s Labinskim i Plominskim. Prvi je iz 1341., drugi iz 1438. godine, i svaki sadrži po dva zasebna članka. U oba statuta, prvi se odnosi na *fakturije*, vezane uz ljubavnu magiju. Također se odnosi i na *indivinarij*, predviđanje pomoću korijenja biljaka, ili korjenitim biljkama, kao i s voštanim prikazom ili slikom, *imagine de cera* ili *imaginibus de cera*. U prethodnom poglavlju ustvrdilo se kako se najvjerojatnije radi o

¹⁷⁷ „[...] secondo la consuetudine di detto loco.” *Statut grada Bala*, 61.

predviđanju budućnosti, tj. divinaciji pomoću navedenih stvari. U oba se slučaja ističe i da se spomenuta zlodjela ne smiju činiti niti *bilo kojom drugom stvari*, niti na *bilo koji drugi način*. Članak Plominskog statuta nema sačuvan naziv glave, a u Labinskom stoji *O fakturijama ili štrigarijama*. Posljednje se ne spominju u samom tekstu. Druga se odredba odnosi na davanje jesti ili piti otrovne stvari, a oba statuta većinom spominju iste. Labinska odredba govori o *veneniju, toksiciju, nekim drugim cosa venenosa, herba mortifera*, tj. otrovnim travama, ili *nekom drugom veneniju* koji ima isti učinak kao navedeni. *Toksikacij* Plominska odredba spominje u uvodnim riječima, a konkretno se navode *venenij, neki drugi venenij i erba mortifera*. Iako odredbe sljedeća četiri statuta pokazuju sličnosti, veće su između onih iz Dvigradskog i Buzetskog, pisanih latinskim jezikom, dok su između Oprtaljskog i Vodnjanskog, pisanih na talijanskom, ipak znatno manje prisutne. Svi se datiraju u XV. stoljeće, osim Dvigradskog koji je vjerojatno nastao krajem XIV. ili početkom XV. Poput Labinskog i Plominskog statuta, i preostala dva sadrže dvije zasebne odredbe. U usporedbi s Buzetskima, članci Dvigradskog statuta sadrže nešto više informacija. U prvoj odredbi Buzetski spominje davanje jesti ili piti *maleficij*, ili *neki maleficij* ili *sortilegij* od čega žrtva također može umrijeti, dok Dvigradski za konzumaciju navodi i *toksikacij*, te s istim ciljem činiti *maleficij*, *sortilegij* ili nešto drugo. Smrtni ishod jedina je posljedica koju spominje buzetska odredba, a dvigradska još navodi gubitak uda i onemoćanost na neki drugi način. I drugi je članak u oba slučaja vrlo sličan. Odnosi se na *sortilegij* ili *maleficij* koji se čine u svrhe ljubavne magije. Razlika je što buzetska samo u naslovu glave sadrži i *fakturije*, a dvigradska spominje i *nešto drugo* što se može činiti s istim ciljem. Isto tako, buzetska spominje i *maleficij*, pučki zvan *dicitur amatoria*, ljubavni napitak. U prvom članku, Oprtaljski statut za davanje hrane ili pića govori samo o *štrigariju* te o tome kako se *neki drugi inkantamentij* ili *sortilegij* mogu činiti kako bi žrtva umrla. Vodnjanski u naslovu spominje *toksicij* ili *maleficij*, a u tekstu *nešto od čega pozli* ili *toksicij*, te činiti *štrigarije* od čijeg se *maleficija, toksicija* ili *sortilegija* može umrijeti. Ujedno se spominje i *bilo što drugo* što to može uzrokovati. Posljedice koje se navode jednake su: osim smrti, gubitak uda i onemoćanost na neki drugi način. Vodnjanska odredba o ljubavnoj magiji navodi činiti *štrigariju, cosa mala* ili *nešto drugo*, a u naslovu se nalaze *fakturije* ili *sortilegij*. Oprtaljski u njemu također sadrži oba pojma, a u tekstu se navode *sortilegij* i *štrigarije*,

ali sa svrhom poticanja mržnje ili da žrtva poludi. Odredba koja se nalazi u Pulsom statutu iz 1500. godine govori o *fakturijama* ili *maleficiju* koji se čine u svrhe ljubavne magije, kao i traženje savjeta za to. Spominje se i korištenje *toksicija*, *venenija* ili *nekog drugog maleficija*, a posebno se naglašava davanje *hegno* ili neke druge *herba mortifera*, tj. otrovne trave za *dobro ili zlo*. Na samom kraju nalazi se zabrana pređenja,¹⁷⁸ što inače nikako nije vezano uz magijske prakse. Članak Rovinjskog statuta iz 1531. godine govori o *fakturijama*, *maleficiju* ili *čemu drugome* što se čini u svrhu ljubavne magije, ili *slične hereze*. Isto je tako kažnjivo korištenje *toksicija*, *venenija* ili drugih *herba mortifera* za neki zločin.

Kazne koje propisuju odredbe Labinskog i Plominskog statuta istovjetne su za oba. Trajno izgnanstvo i konfiskacija dobara provodi se u slučaju da zločinac uspije izbjeći izvršavanje kazne. Zločince se inače kažnjava bičevanjem ili batinanjem po mjestu te spaljivanjem, a zanimljivo je što se u prvoj odredbi navodi da služi za *primjer drugima*, i da se smrtna kazna izvršava odvođenjem okrivljene osobe na *mjesto Pravde*.¹⁷⁹ S tim su se ciljem kazne zbilja provodile u praksi.¹⁸⁰ Dvigradske, Buzetske, Oprtaljske i Vodnjanske odredbe iznimno su slične u pogledu kažnjavanja, ali gotovo svaka ima određenu posebnost. Prva odredba propisuje smrtnu kaznu, za osobe muškog spola vješanje, a za one ženskog spaljivanje. Razlike se javljaju u dijelu gdje se određuje kako će se kazniti zločinca u slučaju da žrtva ne premine. Prema buzetskom članku, u slučaju da izgubi ud, o kazni u dobrima odlučuje vlast. U Oprtaljskom je dodano i onemoćanje na bilo koji način, te o kazni odsijecanja uda odlučuje podestat. Za iste posljedice Dvigradska odredba propisuje da rektor ili Vijeće odlučuju o fizičkom, imovinskom ili novčanom kažnjavanju, te da se pri tome u obzir uzimaju i određene okolnosti. Vodnjanska se razlikuje samo u tome što se spominje podestat, te da se u obzir uzimaju vrsta zlodjela i položaj zločinca. Sličnosti postoje i u kažnjavanju zločinaca prema drugoj odredbi. Dvigradska nalaže plaćanje 25 malih libara, a u slučaju da zločinac ne može platiti propisano je bičevanje ili batinanje po kaštelu te obilježavanje

¹⁷⁸ *Statut Pulske općine*, 165.

¹⁷⁹ Članak 28: „[...] poi sia menato al luogo della Giusticia & iui sia brusato talmente chel muora & che la sua pena sij esempio ad altri [...]” *Statuto municipale della città di Albona*, 26; članak 27: „[...] et ut pena sua possit esse aliis in exemplum, ducatur ad locum iustitie et ibi igne comburatur [...]” „Fragment statuta Plominske općine,” 46.

¹⁸⁰ Lonza, „Pravna baština Dvigradskog statuta,” 57.

čela žigom, i trajno izgnanstvo iz kaštela i distrikta. Buzetska odredba propisuje dvostruko veću kaznu koju treba platiti komunama Veneciji i Buzetu, ali ako se to ne može ispuniti, zločinca se kažnjava bičevanjem ili batinanjem i trajnim izgnanstvom iz Buzeta i distrikta. Razlika između oprtaljske i buzetske odredbe jedino je u tome što se propisuje kazna od 50 lira,¹⁸¹ koja se, dakako, osim Veneciji, plaća i Oprtalju, a u fizičko je kažnjavanje uključeno i žigosanje. Vodnjanska je najkraća, samo propisuje obilježavanje čela i lica žigom, te trajno izgnanstvo iz kaštela i distrikta. Iznimka su pulska i rovinjska odredba. Prema pulskoj, o kazni je odlučivala vlast, a prema rovinjskoj podestat, i to u skladu s težinom i razmjerima zlodjela.

3.3. Herbarija, artes magicae i maleficij herbarije. Štrigarije.

Zahvaljujući ovim dodatnim podacima moguće je dati nove pretpostavke vezane uz značenje pojma *herbarija*, ali treba istaknuti kako se one odnose na prostor, tj. izvore kojima se bavi ovo poglavlje. Mogla se pripremiti, ali nije razjašnjeno kako. Konzumirati se mogla kao jelo i piće, a jednom se prilikom na taj način zajedno navode *herbarija* i *maleficij*. Zločinca se moglo savjetovati, ili mu pomoći na neki drugi način koji nije preciziran. U dvije se prilike zajedno spominju *herbarija* i *fakturije*, a način na koji su pisane glave i sadržaj odredbi upućuje na to da se *herbarija* može činiti, raditi ili napraviti, osim kada se izričito govori o konzumiranju i pripravljanju. Naime, upotrebljavali su se glagoli, najčešće latinski *facio* i talijanski *fare*, čije je točno značenje u kontekstu odredbi teško utvrditi. Učinci, tj. posljedice koje *herbarija* može izazvati fizičke su i mentalne: smrt, gubitak uda i različita mentalna oštećenja koja su suvremenici opisivali ludilom, mentalnom onemoćanošću i slično. U usporedbi s drugim magijskim praksama nema razlike u kažnjavanju, a istu su odgovornost mogli snositi i oni koji su na neki način pomagali. Navodi li se *herbarija* samostalno ili u kombinaciji s čime drugim, vrsta kazne ovisi o zločinu koji je počinjen. U skladu sa statutarnim odredbama, *herbarija* se može karakterizirati kao štetna magija, a doima se da je to mogla biti tvar pripremljena od, moguće i raznog, bilja ili trava te da su je suvremenici tretirali poput *veneficija*, ne mogavši prepoznati radi li se o nečemu prirodnom ili pak nečemu što

¹⁸¹ Statut je izašao u talijanskom izdanju.

posjeduje magijska svojstva. Kieckhefer je posebno naglasio djelotvornost prirodnih otrova,¹⁸² što je ovdje zaista moglo igrati veliku ulogu. Postoje indicije da se *herbarija* može koristiti i za ljubavnu magiju. U tom slučaju, vjerojatno u obliku kakvih pripravaka ili napitaka, moguće i dijelom ritualnih radnji. U prilog toj tezi govori činjenica da su se, uz razne druge tvari, u razdoblju između 1300. i 1500. godine u pripremi ljubavnih napitaka koristili bilje i biljni ekstrakti.¹⁸³

Doima se da se s *herbarija i/ili artes magicas* samo naznačilo da je kažnjivo činiti i jedno i drugo, što god da su suvremenici podrazumijevali pod *magičnim vještinama*; najvjerojatnije štetne magijske prakse, koje se inače navode kao *maleficij*, ili pod drugim nazivima. Teško je tvrditi da su se ti pojmovi smatrali istovjetnima, jedino se može zaključiti kako je bila propisana ista kazna. Pregledom preostalih statuta uviđa se kako se razni otrovi ali i druge magijske prakse mogu koristiti u iste svrhe kao i *herbarija*. No, u nedostatku podataka može se samo nagađati jesu li se u pripremi *herbarije*, neovisno o svrsi, koristili kakvi posebni magični rituali. Ne treba smetnuti s uma mogućnost da se *herbarija* možda skriva i pod nekim drugim pojmom. No isto tako vrijedi i obrnuto, tj. da se pod *herbarijom* skrivaju i neke druge magijske prakse. Pojam *maleficij herbarija* možda je značio isto što i *herbarija*, ili se radilo o kakvom obliku čarobnjaštva koji je podrazumijevao upotrebu bilja i trava, premda su to samo spekulacije. Na žalost, kako je dostupan samo mali broj informacija, bio bi nezahvalan posao upustiti se u raspravu o tome kako su se tekstovi kompilirali. Već je spomenuto da je Findrik za travarstvo pretpostavila da se radi o „najčešćem obliku magijskog djelovanja”,¹⁸⁴ što se doima kao realna mogućnost. S dalmatinskog i primorskog područja ta se pretpostavka može proširiti i na istarsko, barem što se tiče statuta pisanih latinskim i talijanskim jezikom. Ipak, treba imati na umu da ona zahtjeva potvrdu iz izvora.

Kieckheferovo istraživanje pokazalo je da se iza pojma *streghe* mogu skrivati „mitologije vješticearenja” autohtone za određena talijanska petnaestostoljetna područja.¹⁸⁵ Zbog specifičnosti, ono se ovdje ne može uzeti u obzir, ali upućuje da odgovor treba tražiti upravo u izvornoj građi. U nedostatku srednjovjekovne, teško je reći

¹⁸² Kieckhefer, *European Witch Trials*, 49.

¹⁸³ Isto, 57.

¹⁸⁴ Findrik, „Vješticearenje i čarobnjaštvo u Zagrebu,” 33-34.

¹⁸⁵ Richard Kieckhefer, „Mythologies of Witchcraft in the Fifteenth Century,” *Magic, Ritual, and Witchcraft* 1/1 (ljetno 2006.): 81, 87-90, 95-96, 96-97, 98-99.

koje je značenje nosio talijanski izraz *strigarie*, tj. *štrigarije*, koji se pojavljuje u istarskim statutarnim odredbama. Ipak, iako se vremenski ne uklapaju u srednjovjekovno razdoblje, krčki zapisi s kraja XVI. i početka XVII. stoljeća barem mogu dati uvid u situaciju. Prevedeni su na hrvatski jezik, ali u nekim slučajevima izrazi su samo kroatizirani. Jedan od zapisa iz 1590. godine govori o muškoj osobi koju su drugi opisivali kao „štrigona” te da „čini štrigarije”. U jednom slučaju tvrdilo se da „čini čarolije”, ali prisutna su i druga govorkanja i optužbe. Sudeći po iskazima, izgleda da se uz njega vezalo prakticiranje magije, najčešće štetne.¹⁸⁶ Iste je godine ženska osoba optužena da „čini štrigarije”. Po opisu se može zaključiti da se radilo o prakticiranju magije, ali nejasno je s kojom svrhom. Sudeći prema okolnostima, možda se radilo o ljubavnoj magiji. Isti zapis sadrži sumnju na čovjeka koji je „štrigon”, dok svjedok u njegovu obranu opovrgava taj navod i ujedno ističe da nije „načinio kakve štrigarije”. U ovome slučaju nema dodatnih informacija koje bi se mogle vezati uz same pojmove.¹⁸⁷ Bavljenje „štrigarijom” samo se spominje i 1609. godine.¹⁸⁸ Čini se da su se u ovim slučajevima ti izrazi upotrebljavali za osobe koje prakticiraju štetnu magiju, te za označavanje iste. Sudeći prema odredbama, u kojima *štrigarije* dolazi zajedno s drugim pojmovima, takva bi magija zaista mogla biti pokrivena i tim pojmom.

3.4. Odredbe i magija

Gledajući u cjelini istarske, dalmatinske i primorske odredbe, izuzevši one pisane na hrvatskom jeziku, kažnjivo je korištenje magijskih praksi u štetne svrhe, bilo da se radi o fizičkim ili mentalnim posljedicama, divinaciji ili ljubavnoj magiji, a o samim praksama ne pružaju se nikakve dodatne informacije. Komune s tog područja u tome pogledu nisu bile iznimka. Općenito govoreći, sekularne vlasti, a među njima i gradske, mogle su donositi odredbe upravo takve naravi, s raznovrsnim kaznama.¹⁸⁹ Osim Mletačke Republike, i drugi su ih gradovi današnjeg talijanskog područja donosili u XIII.

¹⁸⁶ Štefanić, „Sujevjerje na Krku,” 230-231.

¹⁸⁷ Isto, 231.

¹⁸⁸ Isto, 232.

¹⁸⁹ Kieckhefer, *Magic in the Middle Ages*, 177.

stoljeću,¹⁹⁰ kao i u XIV.¹⁹¹ Ipak, o konkretnim je utjecajima teško govoriti. Na manjem uzorku na kojemu je radio, kod odredaba pisanih latinskim jezikom, Bayer je pretpostavio utjecaj „talijanskih tekstova”, ponajviše mletačkih statuta, konkretno se osvrćući na dva najstarija.¹⁹² Kod starijih i mlađih odredbi zaista je prisutna određena sličnost s onima iz dva najstarija mletačka, pogotovo onom iz 1232. godine.¹⁹³ Uostalom, primjećuje se i veća ili manja međusobna sličnost. Takvo što ne treba čuditi jer korištenje drugih predložaka nije bila rijetkost.¹⁹⁴ No, svega dva izvora nisu dovoljna za upuštanje u komparaciju i zaključivanje. Da bi se ovu problematiku uopće načelo, potrebno je ne samo obuhvatiti nego zaista i temeljito istražiti cjelokupnu istočnojadransku obalu i područje današnje Italije, za koja zasad nisu napravljena opširnija istraživanja ove tematike. U istraživanje bi također trebalo uključiti ne samo područje Mediterana, nego i cijele srednjovjekovne Europe, s osvrtnom i na ranija razdoblja iz kojih su se također crpili utjecaji. Trenutačno se može samo nagađati jesu li odredbe, te u kojoj mjeri, rezultat vlastite tradicije, predložaka, vanjskog utjecaja, ili štetnih magijskih praksi koje su se zaista koristile i čije se prakticiranje zakonski zabranilo i sankcioniralo. Prisutnost visoke magije zbog šturih je podataka vrlo diskutabilna, što uključuje i slučaj divinacije. U cjelini se ipak može reći da se odredbe uz štetnu magiju najvjerojatnije u potpunosti odnose i na nižu, tj. pučke prakse. Vezano uz ovo posljednje, zanimljiva je Lonzina pretpostavka koja se odnosi na štetnu magiju iz odredbi Dvigradskog statuta: „[...] činjenica da se smatra potrebnim zabranu unijeti u Statut svjedoči o tome da su takvi pučki običaji bili ukorijenjeni.”¹⁹⁵ Istom se analogijom to može tvrditi i za preostale statute i zakone ali, bez veće količine izvorne građe koja bi to potkrijepila praktičnim

¹⁹⁰ Wolfgang Behringer, „Laws on Witchcraft (Early Modern),” u: *Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition*, sv. 1-4, ur. Richard M. Golden, (Santa Barbara, California: ABC-CLIO, 2006.), 635.

¹⁹¹ Marina Montesano, „Laws on witchcraft (Medieval),” u: *Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition*, sv. 1-4, ur. Richard M. Golden, (Santa Barbara, California: ABC-CLIO, 2006.), 643.

¹⁹² Bayer, *Ugovor s đavlom*, 220 (uključujući i bilješku 1), 221.

¹⁹³ *Carta di Promissione del doge Orio Mastropiero MCLXXXI*, 11; *Liber Promissionis Maleficii* (1232.), članak 17.

¹⁹⁴ Dalibor Čepulo, „Pravna baština i društveno okruženje Paškog statuta,” u: *Statut Paške općine = Statuta Communitatis Pagi*, ur. Dalibor Čepulo, preveli Robert Leljak i Nella Lonza (Pag, Zagreb: Matica Hrvatska Pag, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2011.), 31; Kieckhefer, *Magic in the Middle Ages*, 179; Lonza, „Pravna baština Dvigradskog statuta,” 34; Nella Lonza, „Tri slike o Paškom statutu: starije paško pravo, tiskanje Statuta i rukopisni dodatci (14.-17. stoljeće),” u: *Statut Paške općine = Statuta Communitatis Pagi*, ur. Dalibor Čepulo, preveli Robert Leljak i Nella Lonza (Pag, Zagreb: Matica Hrvatska Pag, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2011.), 124-125.

¹⁹⁵ Lonza, „Pravna baština Dvigradskog statuta,” 56.

primjerima, što se možda i najvećim dijelom odnosi na sudske procese, trenutno je ipak nemoguće takvo što sa sigurnošću zaista i potvrditi. Komparacijski materijal u vidu dodatnih statutarnih odredbi i drugih izvora te dodatnih istraživanja društvenog i komunalnog razvoja, kao i uzimanje u obzir često promjenjivih političkih okolnosti, otvorio bi mogućnost kvalitetne analize, u kojoj bi se moglo ispitati starost odredbi s obzirom na kodifikacijske procese, i odgovoriti na druga otvorena pitanja koja su već spomenuta.

Štetnu magiju o kojoj se u njima govori mogle su prakticirati osobe muškog i ženskog spola. Termini koji se koriste iz latinskog su jezika ili iz njega vuku podrijetlo. Tekstovi starijih statuta jednostavniji su i sažetiji. Mlađi su većinom bogatiji sadržajem, s više termina kada se govori o zločinima te više mogućih posljedica, a sukladno tome i nešto više mogućnosti kažnjavanja. Kriminalna radnja bila je davanje za konzumaciju *herbarije*, otrova ili kakva drugog produkta prakticiranja štetne magije te općenito njezino korištenje, za što se upotrebljavalo više različitih naziva ili se to impliciralo tekстом. Divinacija voštanim prikazom ili slikom i korijenjem biljaka ili korjenitim biljkama navodi se u samo dvije prilike. Na žalost, budući da prakse nisu opisane teško je reći što se pod time podrazumijevalo i kako su se izvodile. Za otrove se koristilo više naziva, zbog čega je moguće da se razlikovalo više vrsta, a otrovne biljke ili trave spominju se posebno. U svrhu ljubavne magije koristile su se razne druge prakse, a vjerojatno i ljubavni napitci. Spominju se i neke druge, neimenovane prakse ili stvari kojima se moglo postići sve što i s imenovanima. Posljedice po žrtve mogle su biti fizičke i mentalne naravi, dakle smrt, gubitak uda ili različiti oblici mentalnih smetnji, te prekomjerna zaljubljenost ili mržnja. Kazna za najteže prijestupe bila je fizička. Najčešća smrtna kazna bila je spaljivanje, ali u slučaju da se pravila razlika između spolova, muškarce se vješalo a žene spaljivalo. Ovisno o zlodjelu ali i posljedicama, u nekim se prilikama kažnjavalo bičevanjem ili batinanjem, amputacijom i obilježavanjem žigom, ili nekom kombinacijom, a jednodnevno stajanje na stupu srama spominje se samo jednom prilikom. Takvi su načini kažnjavanja imali svoju posebnu društvenu ulogu.¹⁹⁶ Trajni

¹⁹⁶ Lonza, „Pravna baština Dvigradskog statuta,” 58-59; Nella Lonza, „Vodnjanski statut u pravnom krajobrazu istarskoga kasnog srednjovjekovlja,” u: *Vodnjanski statut - Statuto di Dignano*, ur. Neven Budak, knj. 2, *Kolana od statuti* (Vodnjan: Grad Vodnjan, Državni arhiv u Pazinu, Humaniora d.o.o., Leykam International d.o.o., 2010.), 152.

izgon i konfiskacija dobara često su propisani u kombinaciji s nekom od prethodnih kazni, ili u slučaju da zločinac izbjegne izvršenje pravde. Novčane kazne nisu se toliko često pojavljivale, ali i dalje se mogu ocijeniti kao rijetka pojava. Neke odredbe kažnjavanje djelomično ili u potpunosti prepuštaju određenim instancama vlasti, ali ne zna se kako je to moglo izgledati u praksi. Ljubavna magija rjeđe se kažnjavala smrtnom kaznom, češće kombinacijom fizičkog kažnjavanja i obilježavanja, a u velikom broju slučajeva i trajnim izgnanstvom. No, zbog zaista premalog broja drugih pisanih izvora s dalmatinskog, primorskog i istarskog područja, upitno je u kojoj su se mjeri odredbe primjenjivale u praksi. Na njihov nedostatak, za dalmatinsko i primorsko područje, već je upozorila i Findrik.¹⁹⁷ Razdoblje prije kodifikacije još je veća nepoznanica.

U praksi se pokazalo da su, u najvećem broju slučajeva, u srednjovjekovnom razdoblju raznolike vrste magije prakticirali pojedinci različitih zanimanja i stupnja obrazovanja.¹⁹⁸ U dalmatinskim, primorskim i istarskim odredbama nema religioznih konotacija, a ne spominju se niti grupe. U kontekstu tih propisa, može se govoriti o društvenom sloju kojemu pripadaju osobe koje prakticiraju štetnu magiju. No, nema spomena neorganiziranog ili organiziranog profesionalnog bavljenja štetnim magijskim praksama, ili uopće o prakticiranju nekih drugih oblika magije. Iznimka je odredba Riječkog statuta, za koju je Findrik primijetila da upućuje na postojanje klijentskih odnosa.¹⁹⁹ Moguće je i da 28. odredba Labinskog statuta pod *uslugom* podrazumijeva isto, kao i obje Plominskog. Ipak, u nedostatku izvora ne može se provjeriti je li to zaista bio čest slučaj, ne samo u Rijeci nego i drugim sredinama. Na dalmatinskom, primorskom i istarskom području vlasti bi, dakle, kazneno gonile samo one osobe koje bi se bavile štetnom magijom, u što se uključuje i trovanje. Ti bi pojedinci zaista mogli pripadati bilo kojem društvenom sloju. U slučaju izbjegavanja smrtne kazne, osobe koje bi bile osuđene za prakticiranje štetne magije mogle bi biti obilježene kao prijestupnici, tj. marginalizirane ili čak isključene iz zajednice. Sve u svemu, kažnjavanje ovisi o statutu, tj. o zajednici.

Unatoč svim ovim podacima, o izvorima pisanim hrvatskim jezikom i dalje je teško sa sigurnošću reći nešto više od onoga što je zapisano u samim odredbama. Prije

¹⁹⁷ Findrik, „Vještičarenje i čarobnjaštvo u Zagrebu,” 48.

¹⁹⁸ Kieckhefer, *Magic in the Middle Ages*, 56-57.

¹⁹⁹ Findrik, „Vještičarenje i čarobnjaštvo u Zagrebu,” 42.

donošenja Vinodolskog zakona kažnjavale su se isključivo žene za koje bi se utvrdilo da su *tvarnice*. Dokazni postupak uključivao je vjerodostojno svjedočanstvo, a u slučaju da je došlo do izricanja kazne, knezu bi trebalo platiti 100 libara. Spaljivalo se ako se ona ne bi mogla naplatiti. Nakon donošenja zakona 1288. godine, odredba se odnosila i na osobe muškog spola, dok je kažnjavanje u potpunosti prepušteno knezu. Iz naziva članka Krčkog (Vrbanskog) statuta iz 1388. godine jasno je da su se *tvarmi* povezivale isključivo sa osobama ženskoga spola. Iako je Bayer interpretirao da se sama prijetnja kažnjavala postavljanjem na sramotni stup,²⁰⁰ kao i Šilović,²⁰¹ sudeći prema Margetićevu i Strčićevu prijevodu ipak se najvjerojatnije radilo o stavljanju u klade.²⁰² Ako bi se prijetnja ostvarila, provelo bi se mučenje. U slučaju priznanja, okrivljenicu bi se spalilo. Čini se da su u cijeli proces trebali biti uključeni i suci, koji bi vršili procjenu. Ženska osoba koja se karakterizira kao *višćica*, *čarobnica*, ili *vražarica* kazneno je odgovorna prema 112. članku Poljičkog statuta iz 1440. Prvi bi se prijestup kaznio bičevanjem ili batinanjem, a ako bi se ponovio okrivljenica bi bila spaljena.

Bayer je za ove statute zaključio: „[...] da se čarobnjaštvom u pravilu bave samo žene,”²⁰³ tj. da: „[...] oni jednoglasno izražavaju načelno stanovište da se kod čarobnjaštva radi o zločinu što ga u pravilu, ili dapače isključivo, čine žene.”²⁰⁴ Smatrao je da su oni kompetentniji „za naša narodna shvaćanja”. Njegovo je mišljenje da na njihovu formulaciju nije izvršen strani utjecaj, talijanski i mletački.²⁰⁵ Ovdje još samo treba dodati da je u razmatranje uključio Trsatski statut, i da je zbog prijevoda krivo protumačena odredba Vinodolskog statuta. Nije prepoznato da je kodifikacijom nastupila promjena,²⁰⁶ što je kasnije primijetio Margetić.²⁰⁷ Potpuno suprotno od Bayerova mišljenja, za Tošića su te četiri statutarne i zakonske odredbe odraz utjecaja „Zapada” te ih je, kao i njihove pojmove, poistovjetio s vješticama i vještičarenjem.²⁰⁸ Za odredbu Krčkog (Vrbanskog) statuta ističe sljedeće: „[...] mora se shvatiti kao potpuna i vjerna

²⁰⁰ Bayer, *Ugovor s đavlom*, 223, 520.

²⁰¹ Šilović, „Pokušaj u hrvatskom kaznenom pravu,” 11.

²⁰² Prijepis i prijevod: *Krčki (Vrbanski) statut*, 109.

²⁰³ Bayer, *Ugovor s đavlom*, 221.

²⁰⁴ Isto, 221-222.

²⁰⁵ Isto, 221.

²⁰⁶ Isto, 221, 519.

²⁰⁷ Prijepis: *Vinodolski zakon*, 36. Prijevod: isto, 37. Tumačenje odredbe: isto, 106.

²⁰⁸ Tošić, *Srednjovjekovna turobna svakodnevnica*, 44-46.

kopija inkvizitorskog postupka nad vješticama.”²⁰⁹ Autor u obzir nije uzeo razvoj koncepta vještice i vještičarenja, a treba istaknuti da to svakako uvelike utječe na tumačenje onih starijih od Trsatskog zakona.

Na žalost, *Naputak izpovjednikom* ne može pomoći u odgonetavanju što se zaista krije iza nekih od pojmova. Spominje samo *vražanje*,²¹⁰ što se odnosi na demonsku magiju.²¹¹ Neophodno je napraviti lingvističku analizu spomenutih pojmova, kao i istraživanje kojemu bi cilj bila potraga za izvorima u kojima bi se eventualno mogli pronaći. Nakon toga bi se moglo upustiti u detaljnu analizu ove tri odredbe, što bi utjecalo i na mogućnost njihova uključivanja u analizu većih razmjera. Isto vrijedi i za kompletni *Naputak*. Jedino što se sa kolikom-tolikom sigurnošću može utvrditi jest da su pojmovi iz Poljičkog statuta vezani uz neke magijske prakse. Za one iz Vinodolskog zakona i Krčkog (Vrbanskog) statuta tek bi se nakon stručne analize moglo reći u kojoj bi se mjeri mogli vezati s magijskim praksama i otrovima, što je u srednjovjekovlju ionako bilo povezano. Odredbe se odnose na osobe ženskog spola, osim one iz Vinodolskog zakona. Moguće je da je dodavanje osobe muškog spola bio svojevrsan vanjski utjecaj pri kodifikaciji običajnog prava, koje je do tada za zločin teretilo samo žene. Dotična činjenica ide u prilog tome da se *tvarnice* na neki način mogu povezati s magijom. Više primjera iz statuta pisanih srednjovjekovnim talijanskim i latinskim jezikom pokazalo je kako kažnjavanja koja su propisana u ova tri statuta, unatoč svim posebnostima, zapravo i nisu takve iznimke. No, u slučaju Vinodolskog zakona i Krčkog (Vrbanskog) statuta, to može biti samo pokazatelj da se radi o teškom zločinu.

²⁰⁹ Isto, 46.

²¹⁰ *Naputak izpovjednikom*, u: Tkalčić, „Izprave o progonu vješticah u Hrvatskoj,” 2.

²¹¹ Bayer, *Ugovor s đavlom*, 220.

3.5. SATOR AREPO TENET OPERA ROTAS

„Magični palindrom SATOR/AREPO/TENET/OPERA/ROTAS” zapisan na donjoj margini dviju folija latinskog rukopisa Dvigradskog statuta s početka XV. stoljeća,²¹² 32v i 33r, primijetio je Jakov Jelinčić. Pitanje datacije oba zapisa nije dotaknuto.²¹³ Unatoč tome što nisu direktno povezani s analiziranim odredbama već se nalaze samostalno, zbog magijske naravi za opis ipak treba odvojiti nešto prostora. „[...] četverokut se na isti način čita u četiri smjera: od vrha nadolje, s lijeva na desno, unatrag od dna prema vrhu, i unatrag s desna na lijevo.”²¹⁴ Upravo se to može vidjeti u rukopisu statuta, pomoću sljedeće transkripcije:

S A T O R
A R E P O
T E N E T
O P E R A
R O T A S²¹⁵

Općenito se može reći kako se vjerovalo da se pisanom riječju pojedinca i zajednicu moglo zaštititi od zla, neprijatelja i različitih neprilika.²¹⁶ Naime, radi se o pridavanju „nadnaravne, mistične i magične moći”.²¹⁷ Za zaštitu su se mogli koristiti „pisani amuleti i talismani”, kao i „čarobnjačke”,²¹⁸ tj. „različite magijske formule”.²¹⁹ Kieckhefer ističe sljedeće: „Možda i najpoznatije sredstvo koje se koristilo na

²¹² Više o dataciji: Jakov Jelinčić, „Osnovna obilježja Dvigradskog statuta,” u: *Statuta Communis Duorum Castrorum = Statut Dvigradske općine: početak 15. stoljeća*, gl. ur. Tajana Ujčić, knj. 1, *Kolana od statuti*, priredili Jakov Jelinčić i Nella Lonza (Pazin - Kanfanar: Državni arhiv u Pazinu, 2007.), 12-13 (dalje: Jelinčić, „Osnovna obilježja Dvigradskog statuta”); Lonza, „Pravna baština Dvigradskog statuta,” 33-34.

²¹³ Jelinčić, „Osnovna obilježja Dvigradskog statuta,” 13.

²¹⁴ Kieckhefer, *Magic in the Middle Ages*, 77.

²¹⁵ Pretisak: *Statut Dvigradske općine*, fol. 32v i 33r.

²¹⁶ Aleksandar Stipčević, *Socijalna povijest knjige u Hrvata. Knjiga I.: Srednji vijek (Od prvih početaka do glagoljskog prvotiska iz 1483. godine)* (Zagreb: Školska knjiga, 2004.), 226 (dalje: Stipčević, *Socijalna povijest knjige u Hrvata I*); Aleksandar Stipčević, *Socijalna povijest knjige u Hrvata. Knjiga II.: Od glagoljskog prvotiska (1483) do hrvatskoga narodnog preporoda (1835)* (Zagreb: Školska knjiga, 2005.), 280 (dalje: Stipčević, *Socijalna povijest knjige u Hrvata II*).

²¹⁷ Stipčević, *Socijalna povijest knjige u Hrvata I*, 226.

²¹⁸ Isto, 226.

²¹⁹ Stipčević, *Socijalna povijest knjige u Hrvata II*, 280.

talismanima bio je magični četverokut s formulom SATOR-AREPO.” U općenitom smislu, talismani „na sebi imaju napisane riječi ili barem slova”. Primjeri koje je Kieckhefer naveo pokazuju da su se mogli koristiti kao zaštitna sredstva, ali i za ostvarivanje određene prednosti nad drugima. Osobe koje su ih koristile morale su ih držati uz sebe, nerijetko i na točno propisani način.²²⁰

Na žalost, izuzetno se malo toga pouzdano zna o četverokutu, tj. palindromu SATOR AREPO, njegovo značenje i podrijetlo i dalje su nepoznanica. Jedna od mogućnosti jest da se radi o anagramu riječi „Pater Noster”,²²¹ ali u tome slučaju slova su drugačije raspoređena i uobličena.²²²

P
A
A T O
E
R
P A T E R N O S T E R
O
S
A T O
E
R

Važno je napomenuti da „A” i „O” predstavljaju „Alfa” i „Omega”,²²³ tj. Isusa Krista.²²⁴

Što se tiče upotrebe četverokuta SATOR AREPO za srednjovjekovno razdoblje, Kieckhefer, vrlo općenito, navodi sljedeće: „U srednjovjekovnoj Europi služio je u

²²⁰ Kieckhefer, *Magic in the Middle Ages*, 77.

²²¹ Karen Jolly, „Medieval Magic: Definitions, Beliefs, Practices,” u *Witchcraft and Magic in Europe: The Middle Ages*, vol. 3, ur. Bengt Ankarloo i Stuart Clark (London: The Athlone Press, 2002.), 44 (dalje: Jolly, „Medieval Magic,”); Kieckhefer, *Magic in the Middle Ages*, 77-78.

²²² Jolly, „Medieval Magic,” 44; Kieckhefer, *Magic in the Middle Ages*, 77-78; Don C. Skemer, *Binding Words: Textual Amulets in the Middle Ages* (University Park, Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 2006.), 116-117 (dalje: Skemer, *Binding Words*).

²²³ Jolly, „Medieval Magic,” 44; Kieckhefer, *Magic in the Middle Ages*, 78; Skemer, *Binding Words*, 116-117.

²²⁴ Kieckhefer, *Magic in the Middle Ages*, 78; Skemer, *Binding Words*, 116-117.

različite magijske svrhe.” Istaknuo je svega dva konkretna primjera: „Mogao je biti napisan na tkanini i smješten iznad maternice, kako bi pomogao ženi pri porođaju, a osoba koja bi ga nosila mogla je zadobiti naklonost svih koje bi susrela.”²²⁵ Skemer donosi nešto više primjera mogućeg korištenja ovog palindroma, ali u kontekstu upotrebe formula. Na primjer, spominje slučajeve određene pomoći pri porodu,²²⁶ kao i zaštiti,²²⁷ a potencijalno i za neku drugu svrhu.²²⁸ Zanimljivo je spomenuti da su redovnici u rukopisima ponekad zapisivali „kratke magijske tekstove”.²²⁹ Vezano uz to, postoje primjeri i magičnog četverokuta SATOR AREPO,²³⁰ ali Skemer o tome ne donosi više informacija.

Razlog zapisivanja magičnog četverokuta u Dvigradskom statutu teško je utvrditi. Bez sakupljanja svih dosadašnjih istraživanja i konkretnih primjera te pomne analize listova Statuta na kojima je zapisan, što uključuje i odredbe koje se na njima nalaze, nemoguće je upustiti se u pravu analizu, kojoj bi itekako pripomoglo i barem okvirno utvrđivanje vremena nastanka samih zapisa. Tek bi u tome slučaju moglo doći do iznošenja teorija ili, potencijalno, čak i kakvih konkretnijih zaključaka. Do tada razlog, ili razlozi, ostaju nepoznanicom.

²²⁵ Kieckhefer, *Magic in the Middle Ages*, 78.

²²⁶ Skemer, *Binding Words*, 238, 239 (detalji i u bilješkama 13 i 14), 244.

²²⁷ Isto, 91, 167, 217.

²²⁸ U tekstu nije jasno navedeno za što se formula točno mogla koristiti, duhovne ili fizičke tegobe, niti na koji način. Svakako bi trebalo konzultirati izvorni rukopis u kojemu se nalazi. Isto, *Binding Words*, 181.

²²⁹ Isto, 76.

²³⁰ Isto, 76 (bilješka 1).

4. Proces inkvizicije u Šibeniku 1443. godine

Inkvizijski proces protiv Marne Ratkove i njezine kćeri Dobre vodio je inkvizitor Ivan iz Trogira. Gdje je bilo potrebno, procesuiranju su pripomogli šibenski biskup, službenici gradske vlasti i pojedini pripadnici plemstva. Prema nalogu za privođenje optuženica, povod za proces bilo je izazivanje prekomjerne ljubavi šibenskog plemića Dragana Draganića prema Dobri. Za to su se teretile obje žene, ali može se reći da je pri prakticiranju magije Marna svakako imala mnogo važniju ulogu od Dobre. Potpomognuto torturom, inkvizitor je vodio ispitivanje. Ispitanice su dale dodatne detalje vezane uz namjenu i narav magijskih praksi koje su prakticirale i o kojima su imale saznanja, vezanih i nevezanih uz sam slučaj. Sud je prihvatio rigoroznu kaznu koju je predložio biskup, no majka i kćer uspjele su pobjeći iz pritvora. Okolnosti bijega i eventualnog prethodnog izvođenja kazne, djelomično ili u cijelosti, nisu poznati.²³¹

U analizi ovog procesa osvrnut će se na značenje termina koji se u njemu upotrebljavaju, te će se cijeli slučaj, koliko je to moguće, sagledati u širem kontekstu. Za te potrebe ujedno se koriste dva tablična prikaza, napravljena prema Bayerovu prijevodu.²³² Konzultiran je i Kolendićev prijepis, te su neke riječi prevedene nešto drugačije nego što je to učinio Bayer. Po potrebi, korišten je i da bi se iz njega preuzeli pojmovi u izvornom obliku.²³³ Kao takvi potrebni su za analizu, a Bayerov se prijevod u tome slučaju ne uzima u obzir. Sažeti prikaz tijeka procesa nalazi se u prvoj tablici. Rasterećena je podataka koji ne utječu na tumačenje samog sadržaja. U drugoj su, također kronološkim redom, prikazane magijske prakse koje su Marna i Dobra opisale te izmijenile ili nadopunile tijekom ispitivanja i prilikom davanja iskaza. U slučaju kada se u sljedećim potpoglavljima ne koriste tablice, izvor je posebno označen bilješkama.

²³¹ Prijevod: Bayer, „Jedan proces crkvene inkvizicije u Šibeniku,” 62-70. Prijepis: Kolendić, „Vještice u Šibeniku XV. vijeka,” 358-370.

²³² Prijevod: Bayer, „Jedan proces crkvene inkvizicije u Šibeniku,” 62-70.

²³³ Prijepis: Kolendić, „Vještice u Šibeniku XV. vijeka,” 358-370.

Tablica 2.

Tijek slučaja	
<p>1. kolovoza.</p> <p>Nalog za privođenje Marne i Dobre.²³⁴</p>	<p>Osnova: glasine vjerodostojnih osoba.</p> <p>Optužba: ljubavna magija.</p> <p>Potaknuta „đavolskim duhom” („diabolico spiritu instigata”²³⁵), udovica Marna od kćeri Dobre dobila je „privolu i suglasnost”; Draganu Draganiću dala je jesti „incantacionibus magicis, veneficijs et herbarijs”²³⁶.</p> <p>Svrha: prekomjerna ljubav Dragana Draganića prema Dobri.</p> <p>Moguće da se radilo i o manipulaciji.²³⁷</p>
<p>3. kolovoza.</p> <p>Marna: prvo ispitivanje.²³⁸</p>	<p>Ispitivanje: nijekanje da je učinila nešto loše („mali”²³⁹), i da je osobe ženskog spola podučavala nečemu protivnom katoličkoj vjeri.</p> <p>Kombinacija torture i ispitivanja.</p> <p>Ispitivanje: priznanje prakticiranja ljubavne magije, četiri slučaja.</p> <p>Iskaz je za pripremu, pomaganje tijekom nje, savjetovanje te prakticiranje teretio Marnu i Dobru.</p>
<p>4. kolovoza.</p> <p>Dobra: prvo ispitivanje.²⁴⁰</p>	<p>Ispitivanje: nijekanje da je učinila nešto loše („malj”²⁴¹).</p> <p>Kombinacija torture i ispitivanja.</p> <p>Ispitivanje: priznanje prakticiranja ljubavne magije, pet slučajeva.</p> <p>Iskaz je za pripremu, savjetovanje i prakticiranje teretio obje žene, i u jednom slučaju nepoznatu Jelenu za prakticiranje ljubavne magije.</p>

²³⁴ Prijevod: Bayer, „Jedan proces crkvene inkvizicije u Šibeniku,” 62. Prijepis: Kolendić, „Vještice u Šibeniku XV. vijeka,” 358-359.

²³⁵ Prijepis: Kolendić, „Vještice u Šibeniku XV. vijeka,” 359.

²³⁶ Prijepis: isto, 359.

²³⁷ Na takav zaključak navodi sljedeći dio zapisa: „[...] da za ljubav te Dobre ništa drugo nije radije činio nego ono što je Dobri bilo milo i ugodno [...]” Prijevod: Bayer, „Jedan proces crkvene inkvizicije u Šibeniku,” 62. Bayer je također prepoznao isto: „Draganić je [...] radio samo ono što je godilo njegovoj ljubavnici.” Bayer, „Jedan proces crkvene inkvizicije u Šibeniku,” 52.

²³⁸ Prijevod: Bayer, „Jedan proces crkvene inkvizicije u Šibeniku,” 63-64. Prijepis: Kolendić, „Vještice u Šibeniku XV. vijeka,” 359-360.

²³⁹ Prijepis: Kolendić, „Vještice u Šibeniku XV. vijeka,” 360.

²⁴⁰ Prijevod: Bayer, „Jedan proces crkvene inkvizicije u Šibeniku,” 64-65. Prijepis: Kolendić, „Vještice u Šibeniku XV. vijeka,” 362-363.

²⁴¹ Prijepis: Kolendić, „Vještice u Šibeniku XV. vijeka,” 362.

Tijek slučaja	
8. kolovoza. Marna: drugo ispitivanje. ²⁴²	Ispitivanje: priznanje i dopuna prvog iskaza. Dopuna jednoga slučaja, jedan novi slučaj ljubavne magije, i jedan slučaj magije. Iskaz je za pripremu i prakticiranje teretio Marnu, a u dopuni jednoga slučaja iz prvoga iskaza Jurkovu rođakinju Radoslavu i njegovu dadilju za sudjelovanje u prakticiranju ljubavne magije.
8. kolovoza. Inkvizitor Ivan iz Trogira: o istrazi. ²⁴³	Informacije o dotadašnjem tijeku istrage. Podatke je dobio putem „javnoga govorkanja” te „očitih optužbi” vjerodostojnih osoba, „a najviše iz priznanja same Mrne”. Nazvao ju je „feminam incantatricem, veneficam” ²⁴⁴ . Izjavio je da je kćeri u jednome slučaju dala „documenta venefica” ²⁴⁵ . S Marninim prakticiranjem magije povezuje đavla.
8. kolovoza. Marna: prvi iskaz. ²⁴⁶	Potvrda, ispravci i dopuna iskaza. „Incantationes” ²⁴⁷ se spominje u kontekstu verbalnih formula.
8. kolovoza. Prvo savjetovanje. ²⁴⁸	Odluka o torturi. Svrha: saznati „modo incantationum per eam factarum et dictarum” ²⁴⁹ .

²⁴² Prijevod: Bayer, „Jedan proces crkvene inkvizicije u Šibeniku,” 65. Prijepis: Kolendić, „Vještice u Šibeniku XV. vijeka,” 363.

²⁴³ Prijevod: Bayer, „Jedan proces crkvene inkvizicije u Šibeniku,” 65-66. Prijepis: Kolendić, „Vještice u Šibeniku XV. vijeka,” 363-365.

²⁴⁴ Prijepis: Kolendić, „Vještice u Šibeniku XV. vijeka,” 364.

²⁴⁵ Prijepis: isto, 364.

²⁴⁶ Prijevod: Bayer, „Jedan proces crkvene inkvizicije u Šibeniku,” 66-67. Prijepis: Kolendić, „Vještice u Šibeniku XV. vijeka,” 365-366.

²⁴⁷ Prijepis: Kolendić, „Vještice u Šibeniku XV. vijeka,” 366.

²⁴⁸ Prijevod: Bayer, „Jedan proces crkvene inkvizicije u Šibeniku,” 67. Prijepis: Kolendić, „Vještice u Šibeniku XV. vijeka,” 366.

²⁴⁹ Prijepis: Kolendić, „Vještice u Šibeniku XV. vijeka,” 366.

Tijek slučaja	
8. kolovoza. Marna: treće ispitivanje. ²⁵⁰	Ispitivanje: Inkvizitor je zahtijevao istinu o „incantationibus per ipsam factis, dictis et adoperatis” ²⁵¹ , Marna je naglasila da je u prvom iskazu rekla istinu. Dopuna jednog slučaja: spomen đavla pri prakticiranju ljubavne magije. Prilikom ispitivanja o „incantationes” ²⁵² iz još dva slučaja, ostala je pri ranijim iskazima. Tortura te ponovno ispitivanje: ostanak pri prethodnim izjavama, izjava o tome da ništa više ne zna, nijekanje da je još nešto počinila.
10. kolovoza. Drugo savjetovanje. ²⁵³	Okupljanje za Marnin drugi iskaz.
10. kolovoza. Marna: drugi iskaz. ²⁵⁴	Potvrda iskaza, koji uključuje naknadne ispravke i dopune. Marna: prihvaćanje crkvenog nauka, odricanje od „incantationesque, veneficia, malias et artes suas magicas” ²⁵⁵ , odricanje od mogućnosti obrane.
10. kolovoza. Dobra: prvi iskaz. ²⁵⁶	Potvrda i ispravci iskaza. Spominju se „incantationes” ²⁵⁷ koje je izgovarala Marna. Marna i Dobra opisuju se kao „magice et incantatrices” ²⁵⁸ .

²⁵⁰ Prijevod: Bayer, „Jedan proces crkvene inkvizicije u Šibeniku,” 67-68. Prijepis: Kolendić, „Vještice u Šibeniku XV. vijeka,” 366-367.

²⁵¹ Prijepis: Kolendić, „Vještice u Šibeniku XV. vijeka,” 366.

²⁵² Prijepis: isto, 367.

²⁵³ Prijevod: Bayer, „Jedan proces crkvene inkvizicije u Šibeniku,” 68. Prijepis: Kolendić, „Vještice u Šibeniku XV. vijeka,” 367.

²⁵⁴ Prijevod: Bayer, „Jedan proces crkvene inkvizicije u Šibeniku,” 68. Prijepis: Kolendić, „Vještice u Šibeniku XV. vijeka,” 367-368.

²⁵⁵ Prijepis: Kolendić, „Vještice u Šibeniku XV. vijeka,” 368.

²⁵⁶ Prijevod: Bayer, „Jedan proces crkvene inkvizicije u Šibeniku,” 68-69. Prijepis: Kolendić, „Vještice u Šibeniku XV. vijeka,” 368-369.

²⁵⁷ Prijepis: Kolendić, „Vještice u Šibeniku XV. vijeka,” 369.

²⁵⁸ Prijepis: isto, 369.

Tijek slučaja	
10. kolovoza. Treće savjetovanje. ²⁵⁹	Način kažnjavanja, biskupov prijedlog. U sklopu kazne, tijekom povorke izvikivanje službenika da su „herbar(ias) et incantatrices” ²⁶⁰ . Obje se nazivaju „incantatricum” ²⁶¹ .
19. kolovoza. Bijeg iz pritvora, tijekom noći. ²⁶²	Naredba o objavi poziva. Nedostaje dio teksta, samo se vidi da se Marna i Dobra nazivaju „incantatrices” ²⁶³ .
19. kolovoza. Inkvizitor Ivan iz Trogira: poziv. ²⁶⁴	Poziv Marni i Dobri da dođu na sud i iznesu obranu. Marna i Dobra nazivaju se „venefice et publice jncantatrices” ²⁶⁵ , zbog toga što su učinile i počinile „veneficijs et incantationibus” ²⁶⁶ .

²⁵⁹ Prijevod: Bayer, „Jedan proces crkvene inkvizicije u Šibeniku,” 69. Prijepis: Kolendić, „Vještice u Šibeniku XV. vijeka,” 369-370.

²⁶⁰ Prijepis: Kolendić, „Vještice u Šibeniku XV. vijeka,” 369.

²⁶¹ Prijepis: isto, 369.

²⁶² Prijevod: Bayer, „Jedan proces crkvene inkvizicije u Šibeniku,” 69. Prijepis: Kolendić, „Vještice u Šibeniku XV. vijeka,” 370.

²⁶³ Prijepis: Kolendić, „Vještice u Šibeniku XV. vijeka,” 370.

²⁶⁴ Prijevod: Bayer, „Jedan proces crkvene inkvizicije u Šibeniku 1443. godine,” 69-70. Prijepis: Kolendić, „Vještice u Šibeniku XV. vijeka,” 370.

²⁶⁵ Prijepis: Kolendić, „Vještice u Šibeniku XV. vijeka,” 370.

²⁶⁶ Prijepis: isto, 370.

Tablica 3.

Tijek slučaja	Magijska praksa
<p>Marna: prvo ispitivanje.²⁶⁷</p>	<p>Slučaj M1: ljubavna magija</p> <p>Cilj: potaknuti omrazivanje, tj. odbojnost Dobrina zakonskog muža Jerka prema priležnici koju je ostavio.</p> <p>Vrijeme prakticiranja: prije otprilike dva mjeseca.</p> <p>Opis: Marna je Dobri dala upute, („documenta venefica”²⁶⁸): kađenje Jurka s njegovom kosom s vrha glave i noktima s ruku i nogu.</p>
	<p>Slučaj M2: ljubavna magija</p> <p>Cilj: Marna je željela potaknuti prekomjernu ljubav Dragana Draganića prema Dobri, imala je Dobrinu suglasnost.</p> <p>Vrijeme prakticiranja: unutar dva mjeseca, nakon što je Dobra počela živjeti s Draganom; oko 20 dana nakon Uskrsa, nakon ručka.</p> <p>Opis: Marna je pripremila smjesu od psećeg i mačjeg mozga, koju je dala Dobri; Dragan ju je trebao pojesti.</p>
	<p>Slučaj M3: ljubavna magija</p> <p>Cilj: poticanje ljubavi Dragana Draganića prema Dobri.</p> <p>Vrijeme prakticiranja: šest dana nakon prethodnog prakticiranja.</p> <p>Opis: Slanom vodom koju je Dobra donijela Marna je napunila tri posude te ih zagrijala. Sadržaj je prelila u školjku, a posude je, okrenute dnom, stavila nad vodu. Iznad njih tukla je štapom, pa je voda ušla u posude.</p>
	<p>Slučaj M4: ljubavna magija</p> <p>Cilj: poticanje ljubavi Dragana Draganića prema Dobri.</p> <p>Vrijeme prakticiranja: nije navedeno, vjerojatno unutar dva mj.</p> <p>Opis: Marna je naredila Dobri da uzme kose s Draganova vrha glave i njegove nokte s nogu i ruku; tijekom spavanja Dobra ih je trebala staviti ispod Draganove glave.</p>

²⁶⁷ Prijevod: Bayer, „Jedan proces crkvene inkvizicije u Šibeniku,” 64. Prijepis: Kolendić, „Vještice u Šibeniku XV. vijeka,” 361-362.

²⁶⁸ Prijepis: Kolendić, „Vještice u Šibeniku XV. vijeka,” 361.

Tijek slučaja	Magijska praksa
Dobra: prvo ispitivanje. ²⁶⁹	Slučaj D1: ljubavna magija Cilj: Da Dobrin zakoniti muž Jurko napusti prilježnicu. Vrijeme prakticiranja: prije otprilike mjesec dana. Opis: Na Marnin poticaj, Jurkovu kosu i nokte Dobra je bacila u neki potok (kraj Vrkića).
	Slučaj D2: ljubavna magija Cilj: Da Dragan Draganić nikada ne ostavi nepoznatu Jelenu, koja „sada živi u Trogiru”. Vrijeme prakticiranja: nije navedeno. Opis: Jelena je vodu kojom se prala dala Draganu da je pije.
	Slučaj D3: ljubavna magija Cilj: Poticanje ljubavi Dragana Draganića prema Dobri. Vrijeme prakticiranja: osam ili dvanaest dana nakon prošlog Uskrsa, nakon doručka. Opis: Dobra je Draganu dala da pojede mačjeg, psećeg i mišjeg mozga; možda u kuhanim tikvama.
	Slučaj D4: ljubavna magija Cilj: Da Dragan nikada ne ostavi Dobru. Vrijeme prakticiranja: „oko početka prošle četrdesetnice”. Opis: Marnin poticaj, dala je Dobri dva lanena zavežljaja s kostima preminulih osoba; jedan je stavila pod prag kuće u kojoj je stanovao Dragan, a drugi ispod njegova kreveta.
	Slučaj D5: ljubavna magija Cilj: Poticanje više ljubavi Dragana Draganića prema Dobri. Vrijeme prakticiranja: nije navedeno. Opis: Marna je pripremila sok od bilja ili trava („succum herbarum” ²⁷⁰), koji je Dobra dala Draganu da popije.

²⁶⁹ Prijevod: Bayer, „Jedan proces crkvene inkvizicije u Šibeniku,” 64-65. Prijepis: Kolendić, „Vještice u Šibeniku XV. vijeka,” 362-363.

²⁷⁰ Prijepis: Kolendić, „Vještice u Šibeniku XV. vijeka,” 363.

Tijek slučaja	Magijska praksa
Marna: drugo ispitivanje. ²⁷¹	Slučaj M1: dopuna Promjena opisa: Kađenje Jurja Marna je obavila s njegovom rođakinjom Radoslavom iz Vrkića i dadiljom.
	Slučaj M5: ljubavna magija Cilj: Poticanje Ivana Picenina da ostavi Luciju, a da voli Dobru koja je u to vrijeme živjela s njim. Vrijeme prakticiranja: prije više od deset godina. Opis: Marna je Ivanu dala da „pojede u jajima nešto korijena neke bodljikave biljke ili trave koja ima plave cvjetove” („de radice vnius herbe, que pungit et habet flores blauos” ²⁷²). Ime biljke je nepoznato.
	Slučaj M6: magija Cilj: Da šibenski plemić Stjepan Cikinjić bolje pjeva. Marna je tada živjela s njim. Vrijeme prakticiranja: prije više od 19 godina. Opis: Marna je Stjepanu dala glavu pijetla s prethodno stavljenim „allixum cum spetiebus” ²⁷³ . Vjerojatno se radi o biljci vrste <i>Allysum</i> . ²⁷⁴

²⁷¹ Prijevod: Bayer, „Jedan proces crkvene inkvizicije u Šibeniku,” 65. Prijepis: Kolendić, „Vještice u Šibeniku XV. vijeka,” 363.

²⁷² Prijepis: Kolendić, „Vještice u Šibeniku XV. vijeka,” 363.

²⁷³ Prijepis: isto, 363.

²⁷⁴ U spisu se kasnije navodi kao „allisum cum speciebus”. Prijepis: Kolendić, „Vještice u Šibeniku XV. vijeka,” 365. Bayer je to preveo kao „mirodije”. Prijevod: Bayer, „Jedan proces crkvene inkvizicije u Šibeniku,” 66. Tošić je u svome tekstu pri spomenu toga slučaja također koristio isti termin. Tošić, *Srednjovjekovna turobna svakodnevnica*, 72.

Tijek slučaja	Magijska praksa
<p>Marna: prvi iskaz.²⁷⁵</p>	<p>Slučaj M1: dopuna</p> <p>Dodatak opisu: Marna je došla kada su Radoslava i Jurkova dadilja već obavljale kađenje. Bila je s njima „da se obavi to kađenje”.</p> <p>Nije znala koje su riječi koristile pri „incantationes”²⁷⁶, a način na koji su činile „incantationem”²⁷⁷ nije joj bio poznat. Čula je verbalnu formulu: „Kao što smrde ove stvari koje se spaljuju, tako neka smrdi Jurkova priležnica koju je otpustio da mu postane odvratna.”²⁷⁸</p> <hr/> <p>Slučaj M3: dopuna</p> <p>Dodatak opisu</p> <p>Verbalna formula za „incantationes”²⁷⁹, da se voda vrati u tri zagrijane posude: nedostaje dio teksta, spominje se samo „i Oče naš”; također i: „Onako kao što ta voda vrije i odozdol se kreće prema gore, tako neka vrije i neka se kreće Draganovo srce u ljubavi prema Dobri, mojoj kćerci.”²⁸⁰</p>
<p>Marna: treće ispitivanje.²⁸¹</p>	<p>Slučaj M2: dopuna</p> <p>Dodatak opisu: smjesu s mozgovima mačke i psa pomiješala je s jajima i napravila novu smjesu, nad kojom je izgovorila verbalnu formulu: „Kao što se ovaj mozak prži u ovoj posudi, tako neka se prži Draganovo srce od ljubavi prema Dobri, mojoj kćerci, u ime đavla.”²⁸²</p> <p>Nakon toga, Marna je puhnula tri puta.</p>

²⁷⁵ Prijevod: Bayer, „Jedan proces crkvene inkvizicije u Šibeniku 1443. godine,” 67. Prijepis: Kolendić, „Vještice u Šibeniku XV. vijeka,” 365-366.

²⁷⁶ Prijepis: Kolendić, „Vještice u Šibeniku XV. vijeka,” 366.

²⁷⁷ Prijepis: isto, 366.

²⁷⁸ Prijevod: Bayer, „Jedan proces crkvene inkvizicije u Šibeniku,” 67.

²⁷⁹ Prijepis: Kolendić, „Vještice u Šibeniku XV. vijeka,” 366.

²⁸⁰ Prijevod: Bayer, „Jedan proces crkvene inkvizicije u Šibeniku,” 67.

²⁸¹ Prijevod: Bayer, „Jedan proces crkvene inkvizicije u Šibeniku,” 67. Prijepis: Kolendić, „Vještice u Šibeniku XV. vijeka,” 366-367.

²⁸² Prijevod: Bayer, „Jedan proces crkvene inkvizicije u Šibeniku,” 67.

Tijek slučaja	Magijska praksa
	<p>Slučaj M1: ponešto izmijenjene riječi verbalne formule</p> <p>Verbalna formula: „Kako smrde ove stvari koje se spaljuju, tako neka smrdi i postane odvratna Jurju njegova priležnica koju je napustio.”²⁸³</p>
<p>Dobra: prvi iskaz.²⁸⁴</p>	<p>Slučaj D1: ispravak</p> <p>Dobra nije htjela uzeti kosu i nokte Dragana Draganića.</p> <p>Slučaj D3: dopuna</p> <p>Dobra nije razumjela „incantationes”²⁸⁵ koje je njezina majka činila iznad smjese mozgova.</p> <p>Slučaj D4: lažni iskaz</p> <p>Dobra ga je dala u strahu od torture.</p>

²⁸³ Prijevod: isto, 67.

²⁸⁴ Prijevod: Bayer, „Jedan proces crkvene inkvizicije u Šibeniku,” 69. Prijepis: Kolendić, „Vještice u Šibeniku XV. vijeka,” 368-369.

²⁸⁵ Prijepis: Kolendić, „Vještice u Šibeniku XV. vijeka,” 369.

4.1. Terminologija vezana uz vještičarenje, čarobnjaštvo i magiju

Ne zna se što je inkvizitoru i ostalim sudskim službenicima bilo poznato prije samog procesa. Pod pretpostavkom da se zapisivanje zaista odvijalo usporedo s tijekom slučaja, samo se može pretpostaviti razloge korištenja određenih naziva koji se pojavljuju prije ispitivanja i davanja iskaza. Na žalost, *herbarija* i *artes magicae* nisu opisani niti u jednoj statutarnoj odredbi, pa tako ni u onoj Šibenskog statuta. Ista je situacija i s drugim pojmovima iz procesa i istim takvima u odredbama.²⁸⁶ Termini su se pokušali razjasniti u prethodnom poglavlju, pa se zahvaljujući tome, kao i podacima dostupnim iz procesa, o njima ipak mogu donijeti određeni zaključci i pretpostavke.

Pregledom svih pojmova kojima se nazivaju Marna i Dobra, može se ustanoviti da se oslovljavaju s „incantatrices”, „venefice”, i jednom prilikom „magice”. Nakon njihova bijega, u inkvizitorovu pozivu da dođu na sud te iznesu obranu, zbog istoimenih zločina koje su počinile, uz „venefice”, nazivaju se i „publice incantatrices”. Bayer je „publice” preveo kao „javne”,²⁸⁷ no teško je reći što je to konkretno značilo. Time se vjerojatno nije ciljalo na to da su obavljale profesionalnu djelatnost. Takvo se što u spisu ne spominje niti se iz njega ne može izvući takav zaključak. Moguće je da se time htjelo naznačiti da su u javnosti poznate kao takve, ali da bi se ovo razriješilo potrebno je mišljenje stručnjaka za srednjovjekovni latinski jezik. Tijekom povorke u sklopu javnog izvršavanja dijela kazne, službenici su trebali izvikivati da su Marna i Dobra, kako stoji u izvoru, „publicas herbar(ias)” i „incantatrices”.

Kao konkretan zločin, u nalogu za privođenje navodi se da su „incantacionibus magicis, veneficijs et herbarijs” dani jesti u svrhu zadobivanja prekomjerne ljubavi. Nakon bijega, obje se žene terete da su učinile i počinile „veneficijs”, kao i „incantationes”, koji se, osim u toj, navodi i u drugim prilikama. Spominje se u kontekstu izgovorenih riječi, tj. verbalnih formula. Svrha torture nakon prvog savjetovanja bila je saznati „modo incantationum per eam factarum et dictarum”, tj. način pomoću kojega su načinile i izrekle „incantationes”. Prilikom ispitivanja koje je uslijedilo, inkvizitor je uz to naveo i „adoperatis”, pod čime se vjerojatno mislilo na to kako su optuženice napravile

²⁸⁶ Više o tome: tablica 1 i 3. poglavlje.

²⁸⁷ Prijevod: Bayer, „Jedan proces crkvene inkvizicije u Šibeniku,” 70.

„incantationes”. Kako bi se rasvijetlili razlozi upotrebe tih glagola, i u ovom je slučaju potrebno mišljenje stručnjaka za latinski jezik, ali i za magijske prakse. U zapisu se spominju i „documenta venefica” koje je Marna pružila Dobri. Pod „documenta” podrazumijevaju se upute.²⁸⁸ Prilikom davanja drugoga iskaza, Marna se odrekla „incantationesque, veneficia, malias” i „artes suas magicas”.

Zapis kazuje da se magija prakticirala u ljubavne svrhe, osim u jednom slučaju, kada je bila namijenjena poboljšanju vokalnih sposobnosti pojedinca. Prisutna je uporaba verbalnih formula, ali i biljaka ili trava te drugih tvari. Doima se da su pojmovi većinom upotrijebljeni ciljano, vezano uz formule ili pripravke te, sukladno tome, i oslovljavanju. Ipak, postoji mogućnost da se pod „incantationes”, osim verbalnih formula, ujedno podrazumijevaju i ritualne radnje i njihovi produkti u fizičkom stanju. Može se pretpostaviti da je „veneficium”, koji se koristi u množini, možda vezan uz pripravke jer se otrovi ne spominju kao takvi. Štoviše, moguće je da se njime označava čarobnjaštvo. To je u kasnosrednjovjekovnim sudskim spisima mogao biti slučaj.²⁸⁹ Okolnosti upotrebe „documenta venefica” upućuju da je u tome slučaju drugi pojam, „venefica”, zbilja poprimio šire značenje. Ono uključuje ritual i upotrebu točno određenih tvari. Naziv „herbarie” vjerojatno je upotrijebljen zbog korištenja biljaka ili trava, kao i spravljenog soka, tj. napitka biljnog podrijetla. Teško je reći što konkretno podrazumijeva, ali sigurno je vezan s magijom. Pojam „magice” Marni i Dobri možda je nadjenut kao općeniti naziv za praktikantice magije, kakvo bi značenje moglo nositi i Marnino odricanje od „artes suas magicas”, ali to je samo pretpostavka. Nejasno je uključuje li „incantationes magicae” nešto više od verbalnih formula. Općenito se može reći da nedostaje komparativni materijal koji bi mogao pomoći boljem razumijevanju pojedinih pojmova, ili barem voditi u tome smjeru. Temeljem sadržaja magijskih praksi može se pokušati pretpostaviti nešto više, ali takvim se putem do konačnog odgovora vjerojatno ne može doći. Po potrebi, i ovi se pojmovi mogu kroatizirati. Na primjer, umjesto „incantationes” može se koristiti *inkantacije*.

²⁸⁸ Prijevod: isto, 64, 66.

²⁸⁹ Kieckhefer, *European Witch Trials*, 50.

4. 2. Društvene i kulturne karakteristike šibenskog procesa

Iako se u prijepisu navodi ime „Marna”, Kolendić ju je u uvodu oslovio s „Mrna”.²⁹⁰ U radu i vlastitom prijevodu isto je činio i Bayer.²⁹¹ Odlučio je koristiti rješenje Jaroslava Šidaka i „nekih drugih autora” vezano uz šibensku obitelj „Marnavitia”, „prevedenu”, tj. nazvanu „Mrnavić”.²⁹² U diplomskom radu upotrebljava se varijanta iz prijepisa, no postoji mogućnost da se, analogijom s kćerinim imenom „Dobra”, majka zvala „Mirna”.²⁹³ U svome radu tako je naziva i Ljiljana Marks, ali autorica nije pojasnila odabir toga rješenja.²⁹⁴

Kieckhefer je upozorio na određeni manjak informacija koje pruža ovakav tip izvora.²⁹⁵ Sadržaj šibenskog slučaja ne otkriva čijom je reakcijom pokrenut proces, te navodi na razmatranje stvarnog povoda koji je do toga doveo. To se svakako može smatrati posljedicom primjene inkvizicijskog postupka.²⁹⁶ Međutim, jasno je kako: „[...] spada u kompetenciju lokalnog biskupa, a vodi ga opunomoćeni inkvizitor uz pomoć gradskih vlasti.”²⁹⁷ Na području Dalmacije prisutnost inkvizitora poznata je još iz XIII. stoljeća, ali o njezinoj konkretnoj djelatnosti tijekom srednjovjekovnog razdoblja malo je toga poznato.²⁹⁸ Riječi Franje Šanjeka na sljedeći način sažimaju cjelokupno stanje: „Za produbljeni studij djelovanja Inkvizicije na našem području nedostaju nam zapisnici sudskih istražnih postupaka i druga kompetentna historijski vjerodostojna građa, što s druge strane ukazuje na efemernost progona heretika, čarobnjaka i vještica u Hrvatskoj.”²⁹⁹

Dio Kolendićeva opisa slučaja glasi: „Stara i iskusna vrlička vještica Mrna Ratkova uspijevala je ranije da se čarolijama sviđi muškarcima, a poslije je u paganizmu

²⁹⁰ Kolendić, „Vještice u Šibeniku XV. vijeka,” 358.

²⁹¹ Bayer, „Jedan proces crkvene inkvizicije u Šibeniku,” 52-71.

²⁹² Isto, 52 (bilješka 21).

²⁹³ Zahvaljujem Steli Kos za ovu informaciju.

²⁹⁴ Marks, „Ni o drvo, ni o kamen ...”, 33.

²⁹⁵ Kieckhefer, *European Witch Trials*, 1-2. Treba napomenuti da je Kieckhefer u najvećoj mjeri koristio izvore s područja današnje Engleske, Belgije, Nizozemske, Francuske, Italije, Švicarske i Njemačke. Isto, 8-9.

²⁹⁶ Važne aspekte njegova utjecaja naveo je Kieckhefer. Isto, 30.

²⁹⁷ Franjo Šanjek, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata: 1. Srednji vijek* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1988.), 265 (dalje: Šanjek, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata: 1. Srednji vijek*).

²⁹⁸ Bayer, „Jedan proces crkvene inkvizicije u Šibeniku,” 50; Šanjek, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata: 1. Srednji vijek*, 261, 263-264.

²⁹⁹ Šanjek, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata: 1. Srednji vijek*, 265.

Renesanse radila to, da bi svojoj kćerki Dobroj namamila imućnije ljubavnike. Samo kad je tako začarala šibenskog plemića Dragana Draganića, njegova rodbina našla je načina, da i majku i kćer izvedu pred neumoljivog inkvizitora oca Ivana iz Trogira. U dogovoru sa šibenskim biskupom Đorđem Šižgorićem proveden je onda proces, koji je doveo do drakonske osude [...].³⁰⁰ Tošić je Mrnu opisao kao osobu koja je „uživala dugogodišnju ‚reputaciju‘ čarobnice ili vještice”.³⁰¹ Čak i kada se sagleda u cjelini, mora se reći da se u izvoru ne mogu pronaći čvrsti dokazi za takve teze.³⁰²

Doima se da je za Bayera potencijalni uzrok procesuiranja Marne i Dobre prvenstveno proizašao iz animoziteta šibenskog plemstva na relaciji s pukom, koji se očituje kroz odnos između Dragana Draganića i Dobre, i Marnin „đavolski utjecaj”. Pritom je naglasio i posebnu ulogu biskupa. Štoviše, iznio je sljedeću tezu: „Iz svega proizlazi da je odlučivanjem u ovom procesu dominirao biskup, a ne inkvizitor. [...]. On je bio pod autoritetom biskupa (što kao direktni izaslanik pape nije morao biti, ali je, recimo, bio slabić ili oportunist).”³⁰³ U vezi toga Tošić čak pretpostavlja da se inkvizitor: „[...] nije mogao oduprijeti očito obrazovanijem i intelektualno daleko superiornijem biskupu Šižgoriću.”³⁰⁴ O konkretnim društvenim odnosima i problemima vezanim uz njih teško da se išta može reći, izvor o tome ne govori. Ipak, potencijalan biskupov utjecaj ima potencijala za dodatno istraživanje, ili barem promišljanje o njemu.³⁰⁵ S druge strane, poznato je da je Marna bila udovica, i da je Dobra bila udana. Findrik je prepoznala da je u ovom slučaju optužba „vezana uz kršenje moralnih normi, poput promiskuiteta i žena koje su ljubavnice”.³⁰⁶ Ne može se poreći da izvor pruža saznanja o općenito relativno burnom seksualnom životu.³⁰⁷ Mogućnost manipulacije Dobre nad Draganom spomenuta je u *Tablici 2*. U tome se slučaju za navedeni povod možda zaista i može vjerovati izvoru, ali uz određenu dozu umjerenosti. Barem što se tiče pouzdanosti svjedoka, što je već u pitanje doveo Bayer.³⁰⁸ Raznovrsne razmirice ili svađe u konačnici su mogle rezultirati

³⁰⁰ Kolendić, „Vještice u Šibeniku XV. vijeka,” 358.

³⁰¹ Tošić, *Srednjovjekovna turobna svakodnevica*, 57.

³⁰² Prijevod: Bayer, „Jedan proces crkvene inkvizicije u Šibeniku,” 62-70.

³⁰³ Isto, 60-61.

³⁰⁴ Tošić, *Srednjovjekovna turobna svakodnevica*, 88.

³⁰⁵ Pritom bi svakako trebalo konzultirati Bayerov članak.

³⁰⁶ Findrik, „Vještičarenje i čarobnjaštvo u Zagrebu,” 57.

³⁰⁷ Prijevod: Bayer, „Jedan proces crkvene inkvizicije u Šibeniku,” 62, 64, 65, 66.

³⁰⁸ Isto, 52.

suđenjem za vješticharenje,³⁰⁹ ali sadržaj ovog slučaja niti za takvo što ne daje nikakve naznake. S tim u vezi, nekakva uloga rodbine koju je spomenuo Kolendić, koja reagira na određenu situaciju, djeluje kao realna mogućnost. Na žalost, takav razvoj događaja nikako se ne može dokazati, ali ostaje potencijalnom mogućnošću koju treba imati na umu.

Osim činjenice da su izvori djelo „pismene elite”, spisi sudskih procesa problematični su i zbog korištenja torture i utjecaja suda.³¹⁰ Takva izvorna građa „osim pučke tradicije vjerojatno odražava i druge utjecaje”.³¹¹ Štoviše: „U mnogim slučajevima postoje dokazi da se priznanje dobilo pomoću torture [...]”.³¹² Zbog njezina korištenja pri ispitivanju i dobivanju informacija, i šibenski je proces relativno osjetljiv. U jednom slučaju, Dobra je čak priznala kako je lažan iskaz dala upravo zbog straha. Pitanje inkvizitorova utjecaja na nju Bayer je posebno istaknuo.³¹³ Iako su ovakvi zapisi vjerodostojniji pokazatelj pučke tradicije od crkvene građe,³¹⁴ u nedostatku kvantitavnog i kvalitativnog komparativnog materijala teško je reći u kojoj su mjeri prakse odraz njihove stvarne upotrebe u Šibeniku te njegovom užem i širem području, a pogotovo regiji. Društveni i imovinski status dviju žena nisu razjašnjeni. Njihova su zanimanja nepoznata. Opravdanost nazivanja Marne „starom i iskusnom vrličkom vješticom”,³¹⁵ tj. njezina „reputacija čarobnice ili vještice”,³¹⁶ pomalo je upitna, ali ne i nemoguća. Kasnosrednjovjekovno vješticharenje nešto se više može vezati uz urbana nego ruralna područja.³¹⁷ Može se reći da je to i ovdje slučaj, ali ne treba zanemariti očitu povezanost s izvjesnim mjestom „Vrkić”.³¹⁸ Tošićeva pretpostavka o tome da je po pritvaranju Marne obavljeno ispitivanje u vezi traženja „vražjeg pečata” u izvornom tekstu nema uporišta.³¹⁹

³⁰⁹ Kieckhefer, *European Witch Trials*, 98-101.

³¹⁰ Isto, 1-2, 27-28.

³¹¹ Isto, 28.

³¹² Isto, 27-28.

³¹³ Bayer, „Jedan proces crkvene inkvizicije u Šibeniku,” 57.

³¹⁴ Kieckhefer, *European Witch Trials*, 29.

³¹⁵ Kolendić, „Vještice u Šibeniku XV. vijeka,” 358.

³¹⁶ Bayer, „Jedan proces crkvene inkvizicije u Šibeniku,” 52.

³¹⁷ Kieckhefer, *European Witch Trials*, 94-95.

³¹⁸ Prijevod: Bayer, „Jedan proces crkvene inkvizicije u Šibeniku,” 62, 64, 65, 66, 67.

Tošić se ne slaže s Bayerovom transkripcijom mjesta, no budući da ona direktno ne utječe na interpretaciju ovom prilikom nije potrebno ulaziti u detalje. Tošić, *Srednjovjekovna turobna svakodnevnica*, 72 (bilješka 117).

³¹⁹ Tošić, *Srednjovjekovna turobna svakodnevnica*, 61-62.

Kazna koju je predložio biskup specifična je: „Mrnu i Dobru treba okruniti papirnatom mitrom, a na svakoj (mitri) treba naslikati neke demone, spomenutu Mrnu treba staviti na magarca s licem prema repu, a ona treba držati rep u rukama, i neka se na nju stave miševi i druge gnjusobe; Dobra treba ići pred svojom majkom, njoj na porugu, iza njih trebaju ići za to određeni službenici izvikujući da su one javne čarobnice i vračare („publicas herbar(ias) et jncantatrices”³²⁰, op. a.) i tako neka se provedu kroz uobičajene dijelove grada. Spomenuta Mrna neka se nakon toga odvede na mjesto određeno za izvršenje pravde i neka je majstor krvnik žigoše s tri usijana željezna žiga, i to jednim žigom na čelu i s ostala dva žiga na svakom obrazu, jer je teško sagriješila protiv božje moći i Trojstva. [...] Dobru treba prognati na pet godina iz grada i okružja šibenskog i [...] gospodin inkvizitor mora sebi pridržati odluku u pogledu imovine naprijed navedenih čarobnica („jncantatricum”³²¹, op. a.) za plaću i nagradu [...], svom potpisanom notaru i kancelaru, i za ostale troškove nastale na različite načine u obavljanju njegove službe.”³²² Šibenski statut isključivo propisuje kažnjavanje spaljivanjem, a odredba prepoznaje samo zločine *herbarije* i *artes magicae*. Ljubavna se magija posebno ne spominje, kao niti *veneficij*. Pojedini segmenti kazne mogu se pronaći u jednom dijelu odredbi.³²³ Zajedničko je obilježje javni karakter njezinog izvršavanja, te žigosanje i protjerivanje, ali ona iz procesa ipak sadrži mnogo više detalja koji se u njima ne nalaze. Bayer smatra da su kazne izvrgavanja javnom ruglu u Šibeniku bile uobičajene.³²⁴ Ujedno donosi informaciju i da se kazna „izvrgavanja javnom ruglu na magarcu’ spojena sa žigosanjem usijanim željezom” može naći na području današnje Italije, ali od konkretnih podataka samo navodi: „Ta kazna je postojala i u svjetovnom pravu i održala se u Italiji [...] najmanje do kraja XVIII. st., vjerojatno i duže.”³²⁵ Komparativni materijal s drugih europskih područja mogao bi pokazati u kojoj su se mjeri u srednjem vijeku zaista propisivale slične kazne.

³²⁰ Prijepis: Kolendić, „Vještice u Šibeniku XV. vijeka,” 369.

³²¹ Prijepis: isto, 369.

³²² Prijevod: Bayer, „Jedan proces crkvene inkvizicije u Šibeniku,” 69.

³²³ Za usporedbu: *Tablica I*.

³²⁴ Bayer, „Jedan proces crkvene inkvizicije u Šibeniku,” 61.

³²⁵ Isto, 60.

Ono što je najzanimljivije jest da se iz spisa ne može utvrditi je li kazna zaista izvršena. Doima se da je Bayer u to bio uvjeren,³²⁶ ali takvo što nije izričito napisano. U presudi nije zakazano vrijeme njezina izvršavanja,³²⁷ a u pozivu objavljenom nakon bijega stoji da su Marna i Dobra bile okrivljene i pritvorene te da su pobjegle. Nejasno je što je uopće dotad učinjeno s njihovim dobrima.³²⁸ Kolendić takav previd nije napravio, no pretpostavio je da su ih spasili „prijatelji lijepe Dobre”.³²⁹ Činjenica je da je u zatvor provaljeno, ali nema spomena o sudioniku ili suučesnicima.³³⁰

4.3. Čarobnjaštvo i vještičarenje

Marnine i Dobrine aktivnosti Bayer ne smatra teškim zločinom. Njegovo tumačenje glasi: „Gledajući naime stvari s teološkog stanovišta i sa stanovišta crkvenog prava, krivično djelo Mrne i Dobre bilo je male težine. Te pučanke nisu propovijedale neka nova teološka stanovišta protivna službenim stavovima katoličke crkve. One su osuđene za čaranje. Inkvizicija je, po crkvenom pravu, bila nesumnjivo nadležna da sudi za čarobnjaštvo, jer je Crkva stajala na stanovištu da čarobnjaci uvijek djeluju uz pomoć đavla, pa je u inkvizitorskim punomoćima uvijek pisalo da su dužni progoniti i čarobnjake. [...]. Osuđenicama se, osim toga, nije pripisivalo da su Draganiću nanijele bilo kakvu štetu. Postojanje štete nije doduše tada bilo, po crkvenom pravu, potrebno da se čarobnjak osudi, jer se, u to vrijeme, suština zločina čarobnjaštva sastojala u ‚ugovoru s đavlom’, a djelatnost čarobnjaka na temelju toga ugovora, stvarna ili pretpostavljena, nije imala bitno značenje, no svakako je trebala utjecati na vrstu i težinu kazne.”³³¹ Tošić je primijetio i da je Marnino i Dobrino zlodjelo: [...] učinjeno ‚na štetu duše gospodina

³²⁶ Isto, 61.

³²⁷ Prijevod: Bayer, „Jedan proces crkvene inkvizicije u Šibeniku,” 69. Prijepis: Kolendić, „Vještice u Šibeniku XV. vijeka,” 369-370.

³²⁸ Prijevod: Bayer, „Jedan proces crkvene inkvizicije u Šibeniku,” 70. Prijepis: Kolendić, „Vještice u Šibeniku XV. vijeka,” 370.

³²⁹ Kolendić, „Vještice u Šibeniku XV. vijeka,” 358.

³³⁰ Prijevod: Bayer, „Jedan proces crkvene inkvizicije u Šibeniku,” 70. Prijepis: Kolendić, „Vještice u Šibeniku XV. vijeka,” 370.

³³¹ Bayer, „Jedan proces crkvene inkvizicije u Šibeniku,” 61.

Dragana' [...] i ,propast njihovih duša' [...]."³³² U nalogu za privođenje prije toga stoji i da su „navedena djela” počinjena „protiv katoličke vjere”.³³³

U šibenskom slučaju situacija je zaista ponešto kompleksnija. Naime, prema Kieckheferu, vještičarenje čine tri koncepta: čarobnjaštvo, invokacija i dijabolizam.³³⁴ U ovom je slučaju evidentna prisutnost čarobnjaštva, dok naznaka dijabolizma uopće nema.³³⁵ Ipak, tijekom jednog ispitivanja, pomoću torture, Marna je priznala da je izricanje verbalne formule završila s „u ime đavla”. Može se reći da je riječ o invokaciji, tj. njegovom namjernom prizivanju u svrhu ostvarenja ciljeva,³³⁶ što je u Marninom slučaju jasno istaknuto kao uzrokovanje prekomjerne ljubavi Dragana Draganića prema vlastitoj kćeri. Invokacija se mogla koristiti u svrhu „manipulacije osjećajima”, „oslanja se na moć đavla”, „tehnike se lako mogu kombinirati s čarobnjačkim”,³³⁷ i, prema izvorima, najčešće ne sadržava pakt i nema religijskih konotacija,³³⁸ što se sve može iščitati i iz ovog slučaja. U optužbi iznijetoj u nalogu spomenuto je da je Marna zločin počinila „poticana đavolskim duhom”, a tijekom procesa inkvizitor je u nekoliko navrata njezino prakticiranje magije povezivao s đavlom. Bayer je u tome prepoznao određeno forsiranje biskupa i inkvizitora.³³⁹ Samo Marnino priznanje ne sadrži nikakve druge informacije. U praksi, invokacije su rjeđe vezane uz neobrazovane osobe,³⁴⁰ ali o Marninom stupnju obrazovanja nema nikakvih saznanja. Samo je poznato da su joj sudski zapisi čitani na „narodnom jeziku”,³⁴¹ a ne latinskom. S druge strane, Dobri su pročitani na „narodnom”, a rastumačeni „dalmatinskim jezikom”.³⁴² Sve u svemu, uključivanje đavla u ovome se slučaju vjerojatno zaista može pripisati odrazu crkvenog učenja,³⁴³ tj. „učene tradicije”,³⁴⁴ a moguće je i da je inkvizitor, tj. tortura uvelike utjecala na taj Marnin iskaz. Početne faze sudskih progona vještica sežu u XIV. i XV. stoljeće, i u

³³² Tošić, *Srednjovjekovna turobna svakodnevnica*, 88-89.

³³³ Prijevod: Bayer, „Jedan proces crkvene inkvizicije u Šibeniku,” 62.

³³⁴ Kieckhefer, *European Witch Trials*, 5-6.

³³⁵ Dijabolizam je „namjerno štovanje đavla, ili demona”. Više o tome: isto, 6.

³³⁶ Isto, 6.

³³⁷ Isto, 69.

³³⁸ Isto, 6.

³³⁹ Bayer, „Jedan proces crkvene inkvizicije u Šibeniku,” 58, 59.

³⁴⁰ Kieckhefer, *European Witch Trials*, 70.

³⁴¹ Prijevod: Bayer, „Jedan proces crkvene inkvizicije u Šibeniku,” 66, 68.

³⁴² Prijevod: isto, 68.

³⁴³ Isto, 58, 59, 61.

³⁴⁴ Kieckhefer, *European Witch Trials*, 7, 78.

tome razdoblju Kieckhefer razlikuje četiri faze. U posljednju, od 1435. do 1500. godine, potpada i šibenski proces.³⁴⁵ Tada se pojavljuje potpuni koncept vještičarenja ali, općenito govoreći: „[...] većina je procesa bila isključivo za čarobnjaštvo, ili nejasno određeno ‚vješticharenje‘, bez konkretnih navoda o dijabolizmu.”³⁴⁶ Doima se da je takav bio i šibenski.

U XV. stoljeću magija, tj. vješticharenje, sve se više počela vezivati uz osobe ženskog spola.³⁴⁷ Od početka XIV. prema kraju XV. stoljeća u ukupnom broju optuženih udio žena se povećavao, inače zauzimajući oko dvije trećine ukupnog zbroja.³⁴⁸ U ovome slučaju samo se može zaključiti da su u prakticiranje uključene isključivo osobe ženskog spola. Osim Marne i Dobre, iskazi terete još tri žene. Prisutna je i međusobna suradnja, ali u principu je većinom riječ o individualnom prakticiranju. U promatranom razdoblju to je najčešće bio slučaj.³⁴⁹ Pretpostavka Tošića o „postojanju družbe vještica” zaista nema temelja.³⁵⁰ Na pitanje prenošenja znanja s jedne osobe na drugu ne može se dati odgovor. Nema podataka o profesionalnom pružanju usluga, jedino se može spomenuti da građa inače ukazuje da veći broj optuženih nije djelovao na takav način.³⁵¹ Budući da je šibenski proces jedini izvor ovakvog tipa, i da ga karakterizira određena podatkovna škrtost, treba se suzdržati od donošenja ikakvih drugih zaključaka i pretpostavki. Još se samo može ustvrditi da se doima kako slučajevi pokazuju da se magija prakticirala iz osobnih pobuda i interesa.

4.4. Magijske prakse

S obzirom na vrstu građe, spis ujedno daje i mnogo više podataka od statutarnih i zakonskih odredbi. Magijske prakse ne može se u potpunosti analizirati, ali može ih se sagledati u kontekstu poznatog o magijskim praksama s područja srednjovjekovne Europe.

³⁴⁵ Isto, 10.

³⁴⁶ Isto, 23.

³⁴⁷ Michael D. Bailey, „The Feminization of Magic and the Emerging Idea of the Female Witch in the Late Middle Ages,” *Essays in Medieval Studies* 19 (2002.): 127-128.

³⁴⁸ Kieckhefer, *European Witch Trials*, 96.

³⁴⁹ Isto, 67.

³⁵⁰ Tošić, *Srednjovjekovna turobna svakodnevnica*, 74.

³⁵¹ Kieckhefer, *European Witch Trials*, 97.

Sve one iz šibenskog procesa, uz samo jedan izuzetak, korištene su u svrhe ljubavne magije, većinom za poticanje ljubavi i tek u dva slučaja odbojnosti ili mržnje. Među slučajevima koje je opisala Dobra ima sličnosti s nekolicinom Marninih, ali ona se najviše očituje u slučaju pripreme smjese od mozгова, u kojemu je inače upotrijebljena i verbalna formula. Upotreba se javlja u još dva slučaja, s drugačijim sadržajima formula, ali one su također korištene u svrhe ljubavne magije. Važno je istaknuti da je srednjovjekovno viđenje moći naracije bilo u tome da: „[...] riječi predstavljaju stvarnost i da je njihovo izvođenje zbog toga može promijeniti.”³⁵² Uostalom, u vezi naturalne magije i riječi: „Mnogi su ljudi vjerovali da verbalne formule posjeduju inherentnu moć [...]”.³⁵³ *Inkantacije* se: [...] u sudskim procesima između 1300. i 1500. godine rijetko javljaju, gotovo nikada kao samostalni postupci. U nekim slučajevima javljaju se združene s drugim vrstama magije.” Mogle su se upotrebljavati u vezi s homeopatskim ritualima, ili su se „prije magijske upotrebe činile nad biljkama (ili travama)”.³⁵⁴ Prema opisu praksi, uz ispravke i dopune koje su registrirane u tabličnom prikazu, vidi se da one spominjane u šibenskom slučaju nisu korištene samostalno već uz ritualne radnje s određenim tvarima. Na primjerima dvije verbalne formule ljubavne magije o kojima je Marna detaljno izvijestila, Ljiljana Marks za njih s pravom smatra da je: „[...] očito riječ o formulama koje imaju strogo zadanu funkciju u obredu čaranja.”³⁵⁵ Nedostatak podataka ne dopušta promišljanje o njihovu podrijetlu, niti mogućoj improvizaciji pri njihovom izvođenju. Za veliku većinu praksi Marna i Dobra ipak nisu spomenule upotrebu verbalnih formula. Stoga je temeljem svega dva primjera možda previše odvažno pretpostaviti da: „[...] potvrđuju da je formula bila sastavnim dijelom čaranja i vraćanja.”³⁵⁶

Za ljubavnu magiju upotrebljavao se kontakt s magičnim supstancama, sačinjenih od različitih materijala.³⁵⁷ Vezano uz ljubavne napitke, mogu se spomenuti sastojci slični onima koji se javljaju u šibenskom slučaju. To su voda u kojoj su oprana stopala te bilje i

³⁵² Jolly, „Medieval Magic,” 39.

³⁵³ Kieckhefer, *Magic in the Middle Ages*, 74-75.

³⁵⁴ Kieckhefer, *European Witch Trials*, 65.

³⁵⁵ Marks, „Ni o drvo, ni o kamen ...”, 33.

³⁵⁶ Isto, 33.

³⁵⁷ Kieckhefer, *European Witch Trials*, 59-60.

njihovi ekstrakti.³⁵⁸ U šibenskom slučaju korištene su tvari ljudskog, životinjskog ili biljnog podrijetla, te voda. Napitci su bili relativno jednostavni, voda u kojoj se prethodno oprala ženska osoba i sok od bilja ili trava, ali magične supstance mogle su biti u obliku smjesa; ravnajući se prema iskazima, sa ili bez prisustva ritualnih radnji. Zanimljivo je što Kieckhefer kao primjere navodi dva slučaja s talijanskog područja, sličnih magijskih praksi i supstanci. Naime, jedan uključuje upotrebu jaja i točno određene biljke ili trave, koja se trebala pripremiti za jelo. Drugi, pak, uključuje upotrebu noktiju i tjelesnih dlaka.³⁵⁹ U obzir treba uzeti i da se s materijalima moglo improvizirati, pa čak i s verbalnim formulama, te da se čarobnjaštvo uopće velikim dijelom temeljilo na spontanoj improvizaciji,³⁶⁰ no moguće je da se radi o nečemu što nadilazi puku sličnost ili slučajnost. Zbog toga je neophodno provesti komparativnu analizu s izvorima današnjeg talijanskog, pa i šireg područja. U tom slučaju, vjerojatno bi se među ostalim otkrilo je li i korištenje zavežljaja s kostima produkt Dobrina straha ili stvarne prakse, a razjasnile bi se i prakse o kojima se ne može reći nešto više.

U nešto širem regionalnom kontekstu, trenutno se mogu sagledati samo općeniti podaci poznati za područje današnje Italije. Polovicom prošlog desetljeća, Oscar di Simplicio na ovaj je način sažeo stanje s tim područjem i saznanjima o procesima protiv vještica: „[...] treba priznati da opći pregled sprječava ozbiljan nedostatak vjerodostojnih modernih istraživanja. Premalo toga je poznato da bi se moglo prikazati išta drugo osim šire vremenske i geografske raspodjele sudskih procesa vještica na rudimentarnom planu, s mnogim prazninama.”³⁶¹ Općenito se može reći da se u sudskim procesima najviše radilo o *maleficiju*, u smislu štetne magije. U razdoblju ranog novog vijeka veže se uz ruralno područje, dok se uz gradove povezuju: „[...] profesionalne urbane vještice renesansne Italije specijalizirane za ljubavnu magiju [...]”³⁶²

O srednjovjekovnom razdoblju nešto više podataka pruža Kieckhefer. Vještičarenje se susreće u izvorima s područja današnje Italije, i to u razdoblju između

³⁵⁸ Isto, 57.

³⁵⁹ Isto, 58.

³⁶⁰ Isto, 67-68.

³⁶¹ Oscar Di Simplicio, „Italy,” u: *Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition*, sv. 1-4, ur. Richard M. Golden (Santa Barbara, California: ABC-CLIO, 2006.), 574.

³⁶² Isto, 574-575.

1300. i 1500. godine.³⁶³ „[...] ljubavna magija često je bila uzrok tužbi.”³⁶⁴ Drugim riječima, slučajevi između 1300. i 1500. godine bili su uobičajena, vrlo česta pojava.³⁶⁵ Kieckhefer ističe mogućnost da je razlog tome „veliki broj neudanih žena u talijanskim gradovima”, kao i odnos muškaraca prema ženidbi, no i sam je svjestan da bi trebalo napraviti dodatna istraživanja društvene slike.³⁶⁶ Ipak, iz četvrte faze sveukupno je poznat mali broj slučajeva sudskih procesa s današnjeg talijanskog područja.³⁶⁷ Zanimljivo je što je u prethodnom razdoblju, između 1375. i 1435. godine, područje Italije bilo među onima koja su prednjačila u sudskim progonima vještica.³⁶⁸

³⁶³ Kieckhefer, *European Witch Trials*, 8-9.

³⁶⁴ Kieckhefer, *Magic in the Middle Ages*, 81.

³⁶⁵ Kieckhefer, *European Witch Trials*, 56-57.

³⁶⁶ Isto, 57.

³⁶⁷ Isto, 23.

³⁶⁸ Isto, 10, 21.

5. Zaključak

Temeljem analize statutarnih i zakonskih odredbi te šibenskog procesa, i zahvaljujući postojećim, najčešće inozemnim ali dijelom i domaćim istraživanjima, donijeli su se neki novi zaključci. U mnogim slučajevima ipak se samo može ostati na razini teza i pretpostavki. Najbolji primjer za to odredbe su pisane hrvatskim jezikom, ali velikim dijelom i one pisane latinskim i talijanskim. Niti šibenski slučaj nije iznimka, dok će upotreba palindroma SATOR AREPO biti nepoznanicom sve do nekog opsežnijeg istraživanja.

Terminologija vezana uz vješticearenje, čarobnjaštvo i magiju, krivična djela te kazne, tj. sudska presuda, analizirani su u skladu s mogućnostima. Zbog naravi izvora mnogo toga ne može biti u potpunosti razjašnjeno, ali okvirno se pretpostavlja što pojmovi podrazumijevaju u širem smislu te, u šibenskom slučaju, i ponešto užem. Napravljena je analiza i međusobna komparacija odredbi, no usporedbu s regijom i europskim područjem još nije moguće napraviti u potpunosti. Društvene i kulturne karakteristike šibenskog procesa jednim su dijelom pojašnjene, kao i pogled na magijske prakse i njihovu pozadinu.

Sa sigurnošću se može reći da se u odredbama i šibenskom slučaju radi o štetnoj i nižoj magiji, dok su u odredbama u to ujedno uključeni otrovi i otrovne biljke ili trave. Odredbe tako pokazuju što je kažnjivo, dok o pojedinom statutu ili zakonu ovisi sam način kažnjavanja i tretiranja optuženih i osuđenih osoba. Proces tek daje naznake praktične primjene magijskih praksi i, kao praktičan primjer inkvizicijskog procesa ali i ozbiljnijeg prekršaja, pritom potvrđuje da se radi o kažnjavanju prakticiranja štetne, tj. ljubavne magije. Religiozne konotacije javljaju se isključivo u šibenskom slučaju. Magijom se u principu mogao baviti bilo tko, ali tek bi otkriće novih izvora moglo pokazati je li prakticiranje osim osobnih interesa u praksi zaista moglo biti i na razini profesionalnog pružanja usluga. Komparacija bi pak mogla dodatno pripomoći u vrednovanju odredbi i procesa, koji upućuju da ova područja u teorijskim pogledima na magiju, čarobnjaštvo i vješticearenje nisu zaostajala za preostalim europskim, a potencijalno niti u praktičnim.

Na mnoge je aspekte dan nov ili barem drugačiji pogled, no rad je svakako pokazao da osim za naknadna promišljanja postoji još prostora i za dodatna, opsežnija istraživanja. Nameće se potreba za detaljnim pretraživanjem domaćih i regionalnih znanstvenih publikacija, i to u potrazi za istraživanjima i građom tematike kakva je prisutna u ovom radu, ali i bilo kojom drugom vezanom uz magijske prakse i, naravno, područjem današnje Hrvatske u srednjovjekovnom razdoblju. Moguće je da su neki istraživački radovi vezani uz statutarne i zakonske odredbe te šibenski slučaj promakli dosadašnjim istraživačima, kao uostalom i građa, i stoga bi i na takvo što također trebalo usmjeriti pažnju. U slučaju pozitivnog ishoda možda bi se nešto više moglo reći i o samim odredbama te slučajevima i praktičnoj primjeni.

U radu je već u nekoliko prilika naglašena i potreba za dodatnim izvornim materijalom koji bi se koristio u komparacijske svrhe. Iako iz kontinentalnog dijela današnje Hrvatske nema pravnih odredbi, komparativno se istraživanje može napraviti pomoću zapisnika sudskih procesa iz Gradeca i korištenjem XIV. stoljetna djela „Rasprava o pitanjima krštenja i drugim oblicima praznovjerja” Augustina Kažotića. Izvore je u diplomskom radu obradila Martina Findrik, i njezina se analiza nikako ne smije izostaviti iz bilo kojeg budućeg istraživanja. Komparacijski materijal s jadranskog i šireg regionalnog te uopće europskog područja neophodan je za bilo kakvo istraživanje većih razmjera, a upravo bi takvo, kompletnije istraživanje moglo rasvijetliti barem neke nedoumice koje su istaknute u ovom radu. Do tada bi termine koji se nalaze u dalmatinskim, primorskim i istarskim izvorima trebalo koristiti u njihovom izvornom, tj. kroatiziranom obliku, iako niti komparativni materijal ne može jamčiti da bi ono u potpunosti moglo razriješiti što većina njih krije.

U punom je smislu potrebno napraviti opsežno interdisciplinarno istraživanje, u kojemu bi bili uključeni i izvori kao što su *Naputak izpovjednikom za one, koji se ogriješili o vraćanju, bajanju i čarobiji* i zapisnici biskupskih kanonskih vizitacija s otoka Krka, ali i srednjovjekovne ljekaruše čiji se pojedini recepti mogu povezati s magijom. Tek tada bi se mogli iznijeti zaključci, pretpostavke i teze šireg opsega, a prije toga i eventualno odgovoriti na neka otvorena pitanja istaknuta u ovome radu.

6. Sažetak

U radu se analizira dvadeset i šest kasno-srednjovjekovnih statutarnih i zakonskih odredbi s područja Dalmacije, Hrvatskog primorja i Istre, i inkvizicijski proces iz Šibenika. U oba slučaja predmet interesa čine terminologija vezana uz vještičarenje, čarobnjaštvo i magiju, kao i pravna pozadina. U vezi šibenskog procesa pažnja je usmjerena i na društvene i kulturne karakteristike, osobine čarobnjaštva i vještičarenja te magijske prakse. Odredbe se uspoređuju međusobno i, kao i šibenski slučaj, ujedno i s regionalnim i širim europskim područjem.

7. Summary

This thesis analyzes the twenty six late medieval statutory and law decrees from Dalmatia, Croatian Littoral and Istria, including an inquisitorial process in the town of Šibenik. In both cases the subjects of interest are the terminology related to witchcraft, sorcery and magic, along with the legal background. Regarding the Šibenik process, attention is given to the social and cultural characteristics, natures of sorcery, witchcraft and the magical practices. The decrees are compared to each other and, along with the Šibenik case, with those from the regional and wider European area.

8. Bibliografija

8.1. Objavljeni izvori

8.1.1. Statuti i zakonici

Bale:

Statut grada Bala. Priredio Lujo Margetić. Rijeka: „Adamić”, 2007.

Brač:

Brački statut. Bračko srednjovjekovno pravo. Priredio i preveo Antun Cvitanić. Drugo prošireno, dopunjeno i dotjerano izdanje. Split: Književni krug, 2006.

Buzet:

Zjačić, Mirko. „Statut Buzetske općine.” *Vjesnik Historijskoga arhiva u Rijeci* 8-9 (1963.-1964.): 71-137.

Zjačić, Mirko. „Statut Buzetske općine.” *Vjesnik Historijskoga arhiva u Rijeci i Pazinu* 10 (1965.): 118-199.

Cres i Osor:

Mitis, Silvio. „Lo statuto di Cherso ed Ossero.” *Archeografo Triestino* III 9/37 (1921.): 325-366.

Dubrovnik:

Statut grada Dubrovnika. Na osnovi kritičkog izdanja latinskog teksta B. Bogišića i K. Jirečeka priredili i na hrvatski jezik preveli A. Šoljić, Z. Šundrica i I. Veselić. Uvodnu studiju napisala Nella Lonza. Dubrovnik: Državni arhiv u Dubrovniku, 2002.

Dvigrad:

Statuta Communis Duorum Castrorum = Statut Dvigradske općine: početak 15. stoljeća. Priredili Jakov Jelinčić, Nella Lonza. Pazin; Kanfanar: Državni arhiv u Pazinu, 2007.

Hvar:

Hvarski statut. Priredio i preveo Antun Cvitanić. Uvodnu studiju napisao Ivo Kasandrić. Split: Književni krug, 1991.

Korčula:

Korčulanski statut: Statut grada i otoka Korčule/Statuta et leges civitatis et insulae Curzulae. Priredio i preveo Antun Cvitanić. Uredio Zvonimir Šeparović. Zagreb, Korčula: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Pravni fakultet u Zagrebu, Pravni Fakultet u Splitu, Skupština općine Korčula, Grafički zavod Hrvatske, 1987.

Krk (Vrbnik):

Margetić, Lujo i Petar Strčić. *Krčki (Vrbanski) statut iz 1388.* Krčki zbornik 10. Posebno izdanje 12. Krk: Povijesno društvo otoka Krka, 1988.

Labin:

Statuto municipale della città di Albona dell'a. 1341. Trieste: Società del gabinetto di Minerva, 1870.

Novigrad:

Parentin, Luigi. „Statuti di Cittanová.” *Atti e memorie della società istriana di archeologia e storia patria* 14 (1966.): 105-220.

Oprtalj:

Vesnaver, Giovanni. „Statuto municipale di Portole.” *Archeografo Triestino* 11 (1884.): 133-180.

Pag:

Statut Paške općine = Statuta Communitatis Pagi. Autori uvodnih studija Dalibor Čepulo, Miroslav Granić, Robert Leljak, Nella Lonza. Uredio Dalibor Čepulo. Preveli Robert Leljak i Nella Lonza. Pag, Zagreb: Matica Hrvatska Pag, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2011.

Plomin:

Stulli, Bernard. „Fragment statuta Plominske općine.” *Vjesnik Historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu* XIV (1970.): 7-49.

Poljica:

Pera, Miroslav. *Poljički statut.* Split: Književni krug, 1988.

Pula:

Statuta Communis Polae. Statut pulske općine. Priredio Mate Križman. Pula: Povijesni muzej Istre, 2000.

Rab:

Statut Rapske komune iz 14. stoljeća = Statut Communis Arbae. Priredili i uvodne studije napisali Lujo Margetić i Petar Strčić. Rab, Rijeka: Grad Rab, „Adamić”, 2004.

Rijeka:

Herkov, Zlatko. *Statut grada Rijeke iz godine 1530.* Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske, 1948.

Rovinj:

Kandler, Pietro. *Statuti municipali di Rovigno.* Prepisao i kratkim uvodom popratio Aldo Šuran. *Epulon* 7/7 (2009.): 153-304.

Skradin:

Statut grada Skradina = Statuta civitatis Scardonae. Uvodnu studiju napisao, Statut s latinskoga preveo i za tisak priredio Ante Birin. Zagreb, Skradin: Matica Hrvatska Skradin, 2002.

Split:

Statut grada Splita: splitsko srednjovjekovno pravo = Statuta Civitatis Spalati: ius Spalatense medii aevi. Uvodnu studiju napisao, Statut s latinskoga preveo i posebnim kazalom pojmova popratio te za tisak priredio Antun Cvitanić. III. znatno prošireno i temeljito izmijenjeno izdanje. Split: Književni krug, 1998.

Šibenik:

Knjiga statuta zakona i reformacija grada Šibenika. Preveo Zlatko Herkov. Šibenik: Muzej grada Šibenika, 1982.

Trogir:

Statut grada Trogira = Statuta et reformationes civitatis Tragurii. Preveli i uredili Marin Berket, Antun Cvitanić i Vedran Gligo. Split: Književni krug, 1988.

Umag:

Benussi, Bernardo. „Lo statuto del comune di Umago.” *Atti e memorie della società istriana di archeologia e storia patria* 8/3-4 (1892.): 227-313.

Venecija:

Carta di Promissione del doge Orio Mastropiero MCLXXXI. Bologna, 1863.

Liber Promissionis Maleficii (1232.). U: *Statutorum, legum, ac iurium d. Venetorum.* Venecija: 1564.

Vinodol:

Margetić, Lujo. *Vinodolski zakon.* Rijeka: „Adamić”, Vitagraf, 1998.

Vodnjan:

Vodnjanski statut = Statuto di Dignano. Preslik izvornika. Transkripciju napravili Jakov Jelinčić i Marino Manin. Prevela Nella Lonza. Vodnjan: grad Vodnjan-Dignano, Državni arhiv u Pazinu, 2010.

8.1.2. Ostali izvori**Zapisnici biskupskih kanonskih vizitacija s otoka Krka:**

Štefanić, Vjekoslav. „Sujevjerje na Krku u XVI. i XVII. vijeku.” *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 29/2 (1934.): 229-232.

Naputak izpovjednikom za one, koji se ogriješili o vraćanju, bajanju i čarobiji:

Tkalčić, Ivan Krstitelj. „Izprave o progону vještica u Hrvatskoj.” *Starine* 25 (1892.): 2-3.

8.1.3. Proces crkvene inkvizicije u Šibeniku

Prijepis:

Kolendić, Petar. „Vještice u Šibeniku XV. vijeka.” *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 26/2 (1928.): 358-370.

Prijevod:

Bayer, Vladimir. „Jedan proces crkvene inkvizicije u Šibeniku 1443. godine.” *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 35/1-6 (1985.): 62-70.

8.2. Literatura

Bailey, Michael D. *Fearful Spirits, Reasoned Follies: The Boundaries of Superstition in Late Medieval Europe*. Ithaca i London: Cornell University Press, 2013.

_____. *Historical Dictionary of Witchcraft*. Lanham, Maryland, Oxford: The Scarecrow Press, Inc, 2003.

_____. *Magic and Superstition in Europe: A Concise History from Antiquity to the Present*. Lanham: Rowman & Littlefield Publisher, Inc.: 2007.

_____. „The Feminization of Magic and the Emerging Idea of the Female Witch in the Late Middle Ages.” *Essays in Medieval Studies* 19 (2002.): 120-134.

Bayer, Vladimir. „Jedan proces crkvene inkvizicije u Šibeniku 1443. godine.” *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 35/1-6 (1985.): 47-71.

_____. *Ugovor s đavlom: Procesi protiv čarobnjaka u Evropi a napose u Hrvatskoj*, 2. neizmijenjeno izdanje. Uvodne studije napisao, dokumente priredio i tumačenjima popratio Vladimir Bayer; dokumente preveli Mihajlo Lanović, Veljko Gortan, Zdenko Škreb, Vojmir Vinja, Vladimir Bayer. Zagreb: Zora, 1969.

Behringer, Wolfgang. „Laws on Witchcraft (Early Modern).” U: *Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition*, sv. 1-4, ur. Richard M. Golden, 634-640. Santa Barbara, California: ABC-CLIO, 2006.

Čepulo, Dalibor. „Pravna baština i društveno okruženje Paškog statuta.” U: *Statut Paške općine = Statuta Communitatis Pagi*, ur. Dalibor Čepulo, 29-117. Preveli Robert Leljak, Nella Lonza. Pag, Zagreb: Matica Hrvatska Pag, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2011.

Čiča, Zoran. *Vilenica i vilenjak: Sudbina jednog pretkršćanskog kulta u doba progona vještica*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 2002.

Derossi, Julije, Vladimir Dugački, Ante Rukavina. „Karlobaška ljekaruša iz godine 1603.” *Senjski zbornik* 10-11 (1983.-1984.), 123-149.

- Di Simplicio**, Oscar. „Italy.” U: *Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition*, sv. 1-4, ur. Richard M. Golden, 574-579. Santa Barbara, California: ABC-CLIO, 2006.
- Dürriegl**, Marija Ana, Stella Fatović Ferenčić. „Hrvatske ljekaruše između medicine, vjere i književnosti.” U: *Karlobaške ljekaruše iz 1603. i 1707. godine. Faksimil i obrada*, ur. Marko Pećina i Stella Fatović-Ferenčić, 141-148. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2009.
- Fatović-Ferenčić**, Stella, Marija-Ana Dürriegl. „Hrvatski glagoljski medicinski tekstovi s područja Vinodola: Jedan interdisciplinarni pogled.” *Vinodolski zbornik* 9 (2004.): 251-256.
- Findrik**, Martina. „Vještice i čarobnjaštvo u Zagrebu od 13. do prve polovice 16. stoljeća.” Diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2013.
- Jelinčić**, Jakov. „Osnovna obilježja Dvigradskog statuta.” U: *Statuta Communis Duorum Castrorum = Statut Dvigradske općine: početak 15. stoljeća*, gl. ur. Tajana Ujčić, 11-18. Knj. 1, *Kolana od statuti*. Priredili Jakov Jelinčić i Nella Lonza. Pazin - Kanfanar: Državni arhiv u Pazinu, 2007.
- Jolly**, Karen. „Medieval Magic: Definitions, Beliefs, Practices.” U: *Witchcraft and Magic in Europe: The Middle Ages*, vol. 3, ur. Bengt Ankarloo i Stuart Clark, 1-71. London: The Athlone Press, 2002.
- Karbić**, Damir. „Marginalne grupe u hrvatskim srednjovjekovnim društvima od druge polovine XIII. do početka XVI. stoljeća (Postavljanje problema i pokušaji rješavanja).” *Historijski zbornik* 44/1 (1991.): 43-76.
- Kieckhefer**, Richard. *European Witch Trials: Their Foundations in Popular and Learned Culture, 1300-1500*. London: Routledge, 1976.
- _____. *Magic in the Middle Ages*, 2. izdanje. Cambridge: Cambridge University Press, 2000; Canto edition, 2014.
- _____. „Mythologies of Witchcraft in the Fifteenth Century.” *Magic, Ritual, and Witchcraft* 1/1 (ljetno 2006.): 79-108.
- _____. „The Specific Rationality of Medieval Magic.” *The American Historical Review* 99/3 (1994.): 813-836.
- Kolendić**, Petar. „Vještice u Šibeniku XV. vijeka.” *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 26/2 (1928.): 358-370.

Lonza, Nella. „Pravna baština Dvigradskog statuta.” U: *Statuta Communis Duorum Castrorum = Statut Dvigradske općine: početak 15. stoljeća*, gl. ur. Tajana Ujčić, 33-64. Knj. 1, *Kolana od statuti*. Priredili Jakov Jelinčić i Nella Lonza. Pazin - Kanfanar: Državni arhiv u Pazinu, 2007.

_____. „Tri slike o Paškom statutu: starije paško pravo, tiskanje Statuta i rukopisni dodatci (14.-17. stoljeće).” U: *Statut Paške općine = Statuta Communitatis Pagi*, ur. Dalibor Čepulo, 119-143. Preveli Robert Leljak, Nella Lonza. Pag, Zagreb: Matica Hrvatska Pag, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2011.

_____. „Vodnjanski statut u pravnom krajobrazu istarskoga kasnog srednjovjekovlja.” U: *Vodnjanski statut - Statuto di Dignano*, ur. Neven Budak, 85-158. Knj. 2, *Kolana od statuti*. Vodnjan: Grad Vodnjan, Državni arhiv u Pazinu, Humaniora d.o.o., Leykam International d.o.o., 2010.

Margetić, Lujo. „Perspektive daljnjeg rada na srednjovjekovnim statutima.” *Rad Hrvatske Akademije znanosti i umjetnosti* 482/39 (2001.): 1-53.

Marks, Ljiljana. „Ni o drvo, ni o kamen...”: magične formule u hrvatskim predajama o vješticama.” *Narodna umjetnost* 44/2 (2007.): 27-42.

Maxwell Stuart, P. G. „Strix, Striga, Stria.” U: *Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition*, sv. 1-4, ur. Richard M. Golden, 1088-1089. Santa Barbara, California: ABC-CLIO, 2006.

Milčetić, Ivan. „Stari glagolski recepti, egzorcizmi i zapisi.” *Vjesnik Staroslavenske akademije u Krku* 1 (1912.), 61-69.

Montesano, Marina. „Laws on witchcraft (Medieval).” U: *Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition*, sv. 1-4, ur. Richard M. Golden, 640-644. Santa Barbara, California: ABC-CLIO, 2006.

Nikolić Jakus, Zrinka. *Uvod u studij povijesti: Historiografski praktikum*, 2. dopunjeno izdanje. Zagreb: Leykam International, 2012.

Poljak, Željko. „Karlovačke ljekaruše iz 1603. i 1707. godine s faksimilom i transliteracijom.” U: *Karlovačke ljekaruše iz 1603. i 1707. godine. Faksimil i obrada*, ur. Marko Pećina i Stella Fatović-Ferenčić, 7-108. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2009.

Russell, Jeffrey Burton. *Witchcraft in the Middle Ages*. Ithaca i London: Cornell University Press, 1972.

Skemer, Don C. *Binding Words: Textual Amulets in the Middle Ages*. University Park, Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 2006.

Stipčević, Aleksandar. *Socijalna povijest knjige u Hrvata. Knjiga I.: Srednji vijek (Od prvih početaka do glagoljskog prvotiska iz 1483. godine).* Zagreb: Školska knjiga, 2004.

_____. *Socijalna povijest knjige u Hrvata. Knjiga II.: Od glagoljskog prvotiska (1483) do hrvatskoga narodnog preporoda (1835).* Zagreb: Školska knjiga, 2005.

Strohal, Rudolf. „Folkloristički prilozi iz starije hrvatske knjige: I. Različni zapisi i čaranja (Glagoljski hrv. spomenik iz 15. vijeka).” *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 15 (1910.), 120-132.

Šanjek, Franjo. *Crkva i kršćanstvo u Hrvata: 1. Srednji vijek.* Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1988.

Šilović, Josip. „Pokušaj u hrvatskom kaznenom pravu.” *Rad Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti* 209 (1915.): 1-63.

Štefanić, Vjekoslav. *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske Akademije: I. dio.* Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1969.

_____. „Sujevjerje na Krku u XVI. i XVII. vijeku.” *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 29/2 (1934.): 229-232.

Tkalčić, Ivan Krstitelj. „Izprave o progonu vještica u Hrvatskoj.” *Starine* 25 (1892.): 1-102.

Tošić, Đuro. *Srednjovjekovna turobna svakodnevica (od prostitutke, preko vještice do vampira).* Beograd: Istorijski institut, 2012.

Vedriš, Trpimir. „Croatia.” U: *Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition*, sv. 1-4, ur. Richard M. Golden, 233-236. Santa Barbara, California: ABC-CLIO, 2006.

Vukelić, Denver. „Svjetovna suđenja i progoni zbog čarobnjaštva i hereze te progoni vještica u Zagrebu i okolici tijekom ranog novog vijeka.” Diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2009.